

ISSN 1512-5785

UDK 330.142

Godina XI

Mart/Ožujak 2024. godine

Broj: 52 Vol. 26

Časopis za ekonomiju i politiku tranzicije/
Journal of economic and politics of Transition

Tuzla - Zagreb - Beograd

TRANZICIJA

The cover art is a composite image. The left side features a blue field with white stars, similar to the European Union flag, but with a textured, slightly grainy appearance. The right side is a solid yellow field. A diagonal line runs from the top left to the bottom right, separating the blue field from the yellow field. Several yellow stars of varying sizes are scattered across the blue field, some appearing to be floating or falling. The overall design is bold and modern.

**DODIPLOMSKI STUDIJ -
5 STUDIJSKIH PROGRAMA**

**MAGISTARSKI STUDIJ -
2 STUDIJSKA PROGRAMA**

DOKTORSKI STUDIJ

Jedinstven spoj teorije i prakse

 www.finra.edu.ba

MOTEL MINERO, Mitra Trifunovića Uče br:9. 75 000 Tuzla. Tel/fax: 035 217 027. Više informacija na: www.motelminero.com

briefing

Da li vam se dogodilo da propustite neki važan tender, ili da za njega saznate prekasno?

Da li vam previše vremena oduzima praćenje raznih izvora u kojima se tenderi objavljuju?

SERVIS ZA PRAĆENJE TENDERA

Uštedite vrijeme i novac!
Postanite korisnik.

Prijavite se za **BESPLATAN** probni period od **14** dana.

Briefing d.o.o.

Antuna Branka Šimića 2a
71000 Sarajevo

Tel.: 00387 33 716 615
Fax: 00387 33 716 616

E-mail: tenderi@briefing.ba
www.briefing.ba

Journal of economic and politics of Transition

TRANSITION

TRANZICIJA/TRANSITION

Časopis za ekonomiju i politiku tranzicije/
Journal of economic and politics of Transition
Tuzla-Zagreb-Beograd

IMPRESUM

Glavni i odgovorni urednik / Editor in Chief

Prof. Kadrija Hodžić

Mladi urednik / Junior Editor

Docent Edin Glogić

Pomoćni urednici

Prof. Midhat Jašić, Prof. Željko Rička

Međunarodni urednički odbor

Prof.dr. Kadrija Hodžić, emeritus, Tuzla, Bosna i Hercegovina

Izv. prof. Ismet Kalić, Univerzitet FINRA Tuzla, Bosna i Hercegovina

Prof. dr. Sado Puškarević, Ekonomski fakultet Univerziteta Tuzla, Bosna i Hercegovina

Prof. Mian Nadeem, Texas A&M University, USA

Prof. Drago Šubarić, Tehnološki fakultet, Sveučilište u Osijeku, Republika Hrvatska

Prof. Nikola Kezić, Agronomski fakultet, Sveučilište u Zagreb, Republika Hrvatska

Prof. Alija Avdukić, University of Dundee School of Business, Scotland, UK

Prof. Boris Tušek, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Republika Hrvatska

Prof. Željko Rička, Univerzitet FINRA Tuzla, Bosna i Hercegovina

Prof. Drago Cvijanović, Univerzitet u Kragujevcu, Republika Srbija

Prof. Dragan Mikerević, Ekonomski fakultet Banja Luka, Bosna i Hercegovina

Prof. Joseph W.H. Lough, University of California Berkeley, USA

Prof. Malči Grivec, Faculty of Economics and Informatics of the University of Novo mesto, Slovenia

Prof. Adil Kurtić, Univerzitet FINRA Tuzla, Bosna i Hercegovina

Prof. Jamila Jaganjac, Fakultet poslovne ekonomije, Sveučilište Vitez, Bosna i Hercegovina

Izv. prof. Marko Jurakić, Vimal Akademija, Moslavička Slatina, Republika Hrvatska

Prof. Tatjana Mrvić, Beogradska poslovna škola, Beograd, Republika Srbija

Izv. prof. Dragan Jović, Slobomir P Univerzitet, Doboj, Bosna i Hercegovina

Izv. prof. Goran Mirašić, Univerzitet Sarajevska škola za nauku i tehnologiju, Bosna i Hercegovina

Docent Jasak Zoran, Univerzitet FINRA Tuzla, Bosna i Hercegovina

Docent Edin Glogić, Univerzitet FINRA Tuzla, Bosna i Hercegovina

Docent Damir Alibašić, Univerzitet FINRA Tuzla, Bosna i Hercegovina

Tajnica Uredništva / Secretary Editorial

Mr. sc. Aldijana Omerović, Univerzitet FINRA, Bosna i Hercegovina

Podaci o izdavaštvu

Uredništvo: Univerzitet FINRA – TRANZICIJA/TRANSITION

Mitra Trifunovića Uče 9, Tuzla 75000, Tuzla, Bosna i Hercegovina

Phone: +387 035 310-390; +387 62 021 105

e-mail: transition@finra.edu.ba

<https://finra.edu.ba/>

Naklada: 100 primjeraka

Časopis izlazi dva puta godišnje

Časopis „Tranzicija“ je registrovan u Federalnom ministarstvu za obrazovanje, nauku, kulturu i sport (Federacija BiH), 23.11.1998. pod rednim brojem 832

ISSN 1512-5785 (Tisak) UDK 330.142

SADRŽAJ

1.	Prof.dr.sc. Ismet Kalić MA Nermina Kalić	UPRAVLJANJE FINANSIJAMA I RIZICIMA U POLJOPRIVREDI	str. 4-17
2.	Mr.sc. Zvezdana Popović	INTERNA REVIZIJA U JAVNOM SEKTORU – KONTROLNO OKRUŽENJE, RIZICI I ZAKONODAVNA REGULATIVA	str. 18-25
3.	Prof.dr.sc. Spasenija Mirković Jasmina Fišeković bacc	SAVREMENI RIZICI NA TRŽIŠTU KAPITALA U BIH I ZEMLJAMA U OKRUŽENJU	str. 26-33
4.	Dr. sc. Arijana Salkić	EVALUACIJA POSLOVNOG OKRUŽENJA U OKVIRU PROCESA PROCJENE KREDITNE SPOSOBNOSTI PREDUZEĆA U BIH	Str. 34-44
5.	Doc dr sc. Indira Čehić Mr.sc. Edin Malkić	UČINKOVITOST ODREĐENIH METODA U SUPROTSTAVLJANJU ORGANIZIRANOM KRIMINALU	Str. 45-56
6.	Doc.dr.sc. Lena Sigurnjak	STRATEŠKO PLANIRANJE LJUDSKIH POTENCIJALA I PRAĆENJE USPJEŠNOSTI UNUTAR PODUZEĆA	Str. 57-67
7.	Prof.dr.sc. Vinko Belak	MENADŽERSKO I RAČUNOVODSTVENO IZVJEŠTAVANJE O ODRŽIVOM POSLOVANJU PODUZEĆA U EU I BIH	Str. 68-76
8.	Dr. sci. Senada Kurtanović Mag.oec. Anida Zukić	UTICAJ PRIMJENE MEĐUNARODNOG KODEKSA ETIKE ZA PROFESIONALNE RAČUNOVOĐE NA KVALITET POREZNOG RAČUNOVODSTVA	Str. 77-90
9.	Mr. Sc. Asmir Mujačić	PERSPEKTIVE UNAPREĐENJA SISTEMA POREZA NA DODATU VRIJEDNOST U BIH	Str. 91-105
10.	Mr.sc.Kovačević Ediba	PORESKI KLIN U BIH	Str. 106-116
11.	Prof.dr.sc. Adnan Rovčanin Prof.dr.sc. Ademir Abdić Doc.dr.sc. Adem Abdić Mr.sc. Fahir Kanlić	ESG RIZICI U INDUSTRIJI OSIGURANJA U BIH: ŠANSE ILI PRIJETNJE	Str. 117-132

UPRAVLJANJE FINANSIJAMA I RIZICIMA U POLJOPRIVREDI³

FINANCE AND RISKS MANAGEMENT IN AGRICULTURE

SAŽETAK

Poljoprivreda važi za jednu od osjetljivijih i rizičnijih djelatnosti. Glavna specifičnost poljoprivrede ogleda se u tome što je podložna snažnom djelovanju velikog broja prirodnih i ekonomskih faktora, što je čini jednom od najrizičnijih djelatnosti.

Poljoprivredna preduzeća ne mogu sa sigurnošću predvidjeti količinu proizvoda, odnosno prinos, zbog velike ovisnosti od prirodnih faktora, kao što su poplave, suše, snažni vjetrovi i druge vremenske nepogode. Sve su izraženiji i tržišni rizici koji uzrokuju značajne fluktuacije cijena inputa i poljoprivrednih proizvoda na svjetskom tržištu. Rat u Ukrajini i sankcije prema Rusiji su poseban uticaj imali na globalnu krizu hrane, što je u konačnici dovelo do disbalansa u ponudi i potražnji. Poljoprivredni proizvođači i prerađivači izloženi su sve većim pritiscima, te je neophodno da na odgovarajući način upravljaju rizicima i minimiziraju ili izbjegnu potencijalne finansijske gubitke.

Rad se sastoji iz tri poglavlja, gdje su u prvom poglavlju prikazane specifičnosti investiranja u poljoprivredu, te glavne razloge zbog kojih su sredstva za finansiranje projekata u poljoprivredi ograničena. U tim razlozima prednjači nesigurnost povrata glavnice usljed neizvjesnosti proizvodnje i prinosa u poljoprivredi.

U drugom poglavlju su definirani rizici s kojima se susreću poljoprivredni proizvođači. Podjeljeni su u četiri glavne skupine i to: proizvodne, tržišne, finansijske i institucionalne rizike. Nepredvidive klimatske promjene su glavni uzročnici pada poljoprivrednih prinosa i iza sebe ostavljaju velike štete i finansijske gubitke poljoprivrednih proizvođača.

U trećem poglavlju opisani su instrumenti za upravljanje rizicima u poljoprivredi. Neupravljanje ili loše upravljanje rizicima može imati značajne posljedice na finansijski položaj poljoprivrednog preduzeća i dovesti do problema sa likvidnošću i u konačnici do propadanja. Za poljoprivredne proizvođače je ključno da prepoznaju rizike na vrijeme i efikasno njima upravljaju.

SUMMARY

Agriculture is considered one of the more sensitive and risky activities. The main specificity of agriculture is reflected in the fact that it is subject to the strong action of a large number of natural and economic factors, the cause-and-effect relationship of which also has a financial character.

KLJUČNE RIJEČI: poljoprivredna djelatnost, investicije, sigurnost hrane, izvori finansiranja, rizici u poljoprivredi, upravljanje rizicima

KEY WORDS: agricultural activity, investments, food safety, sources of financing, risks

JEL: G32, N54

1 Prof.dr.sc. Ismet Kalić, UNIVERZITET FINRA Tuzla, e-mail: ismet.kalic@finra.edu.ba
2 MA Nermina Kalić, asistent, UNIVERZITET FINRA Tuzla, e-mail: nermina.kalic@finra.edu.ba
3 Urednički kolegij časopisa je recenzirao i kategorizirao rad kao NAUČNI- PREGLEDNI RAD

Agricultural enterprises cannot predict with certainty the amount of products, that is, the yield, due to the high dependence on natural factors, such as floods, droughts, strong winds, etc. Market risks that cause significant fluctuations in the prices of inputs and agricultural products on the world market are becoming more and more pronounced. The war in Ukraine and sanctions against Russia had a particular impact on the global food crisis, which ultimately led to an imbalance in supply and demand. Agricultural producers are exposed to increasing pressures, and it is necessary to appropriately manage risks and minimize or avoid potential financial losses.

The paper consists of three chapters, where the first chapter presents the specifics of investing in agricultural projects, and the main reasons why funds for financing projects are limited. The reason is primarily the uncertainty of the return of principal due to uncertainty in production and yield.

In the second chapter, the risks faced by agricultural producers are defined, and they can be divided into production, market, financial and institutional risks. Unfavorable climate changes are the main causes of the decline in agricultural yields and leave behind great damages and financial losses.

In the third chapter, instruments for risk management in agriculture are described. Poor risk management can significantly affect the financial position of an agricultural enterprise and lead to liquidity problems. It is crucial for agricultural producers to recognize risks in time and manage them effectively.

UVOD

Bez investicija u poljoprivredu nemoguće je očekivati visoku efikasnost i produktivnost u poljoprivrednoj proizvodnji. Poljoprivrednu djelatnost karakterišu velike investicione potrebe koje sami poljoprivredni proizvođači nisu u mogućnosti da obezbijede iz vlastitih sredstava, stoga posežu za pozajmljivanjem novca, odnosno korištenju kreditnih sredstava u realizaciji procesa poljoprivredne proizvodnje.

Dvije ključne značajke poljoprivredne proizvodnje su dugi vremenski razmak između ulaganja u inpute

i ostvarenja dobiti, te veliki kovarijabilni rizici koje utiču na poljoprivrednu proizvodnju. Poljoprivredna djelatnost je pod stalnim uticajem promjena i izazova uslovljenih primarno ekonomskim faktorima, ali i promjenama u navikama potrošača, klimatskim promjenama, porastom cijena, liberalizacijom tržišta i drugim faktorima. Glavni rizici koji su prisutni u poljoprivredi su: proizvodni rizik, tržišni ili cjenovni rizik, finansijski rizik, te institucionalni rizik.

Nepovoljni vremenski uslovi važe za glavne probleme s kojima se susreću poljoprivredna preduzeća, a dodatni pritisak stvaraju učestale fluktuacije cijena poljoprivrednih proizvoda. Navedeni rizici često “koče” finansijske institucije u pogledu odobravanja kreditnih sredstava poljoprivrednom sektoru. Proces poljoprivredne proizvodnje u ovakvom nestabilnom i nesigurnom okruženju može značajno uticati na finansijski položaj poljoprivrednog preduzeća i dovesti do gubitaka.

Poljoprivredni proizvođači trebaju razumjeti rizik i posjedovati vještine upravljanja rizicima kako bi mogli predvidjeti probleme i smanjiti efekte negativnih posljedica. Poljoprivredni proizvođači bi trebali da primjenjuju različite strategije upravljanja rizikom, kao što su: diverzifikacija poljoprivredne proizvodnje, poljoprivredno osiguranje i izvedeni vrijednosni papiri (forvardi, fjučersi, opcije, svapovi). Zbog velikih fluktuacija u cijenama poljoprivrednih proizvoda i inputa poljoprivrednici se mogu zaštititi od cjenovnog rizika „zaključavanjem“ cijene prije prodaje. U odnosu na druge izvedene vrijednosne papire, fjučersi u zaštiti poljoprivredne proizvodnje imaju najveću primjenu i značaj, upravo zbog standardiziranosti kvaliteta i kvantiteta poljoprivrednih proizvoda.

1. SPECIFIČNOSTI INVESTIRANJA I FINANSIRANJA U POLJOPRIVREDI

Poljoprivredni sektor je jedan od osjetljivih sektora i rizičnijih od drugih djelatnosti. Glavna specifičnost poljoprivrede, u odnosu na ostale sektore, ogleda se u vezanosti procesa za prirodnu sredinu i odvijanju biohemijskog procesa koji uključuje primjenu odgovarajućih tehnoloških rješenja. Poljoprivreda kao takva, podložna je snažnim djelovanjem velikog

broja faktora, kako prirodnih, tako i ekonomskih, a čija uzročno – posljedična veza ima i finansijski karakter (Branco i Alexandra, 2020).

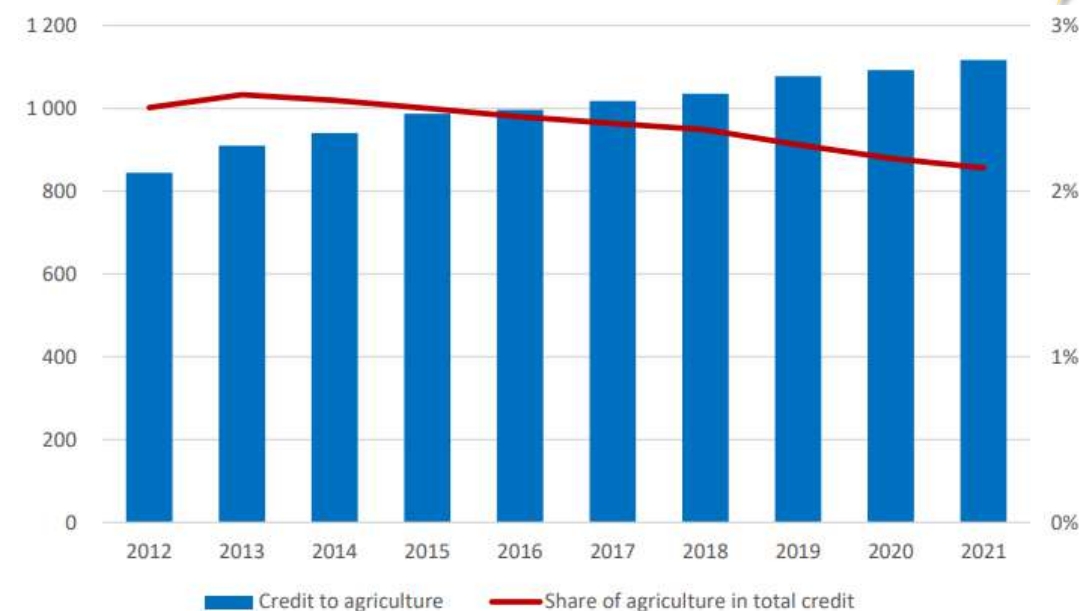
Biološki procesi koji su prisutni u poljoprivrednoj proizvodnji uvjetovani su vremenskom dimenzijom, odnosno vremenu koje je potrebno da poljoprivredni proizvod “sazri”. Naprimjer, stablu jabuke će trebati tri do pet godina prije nego što postane produktivno. Dugotrajni biološki procesi „sazrijevanja“ poljoprivrednog proizvoda uzrokuju nesklad između perioda proizvodnje i radnog perioda, perioda prinosa. Neusklađenost vremena proizvodnje i radnog perioda, znatno ima uticaja na obrt sredstava koja su uložena u proces proizvodnje. Posljedica niskog koeficijenta obrta jeste biološki karakter proizvodnje, odnosno dug vremenski period potreban za poljoprivrednu proizvodnju.

Sljedstveno niskom koeficijentu obrta u poljoprivrednoj proizvodnji, dolazi se do zaključka da su finansijska sredstva angažovana u procesu proizvodnje, duže vremena vezana u stalnim sredstvima (mašine, alati) i tekućim sredstvima (đubrivo, sjeme, stočna hrana itd.). U tom obliku će biti sve dok se ne prodaju poljoprivredni proizvodi i “roba” ponovo ne pretvori u novac. Dakle, finansijska sredstva će tek biti oslobođena njihovom prodajom. Za razliku od ostalih grana privrede gdje se koeficijent obrta u prosjeku kreće od 4 do 12 na godišnjem nivou, u poljoprivredi je to između 1 – 2,4 u prosjeku, ovisno o vrsti proizvodnje. Praktično, to bi značilo da se sredstva u poljoprivredi “obrnju” jednom ili dvaputa, odnosno da na godišnjem nivou poljoprivrednik ostvari prihod od prodaje proizvoda jednom ili dvaputa. Navedene specifičnosti u poljoprivrednoj proizvodnji, po pitanju dugog koeficijenta obrta i vremenu potrebnom za oslobađanje novčanih sredstava iz drugih oblika sredstava, djeluju destimulirajuće za investitore i ekonomski neisplativo. Upravo ova činjenica čini poljoprivredu riskantnom investicijom, iz razloga što je potrebno od nekoliko mjeseci do nekoliko godina da se inicijalno uložena novčana sredstva vrata (Karić, 1993). Pri tome, ukoliko se u obzir uzmu potencijalne oscilacije u cijeni, pri čemu zbog umanjene potražnje poljoprivrednici budu prinuđeni smanjiti cijenu samo da bi uspjeli prodati proizvode i ne izlagali se većim troškovima skladištenja, onda se može zaključiti o kakvom se kompleksnom investicionom procesu ovdje radi.

Poljoprivrednu djelatnost karakterišu velike investicione potrebe koje sami poljoprivrednici nisu u mogućnosti da obezbijede, stoga posežu za pozajmljivanjem novca, odnosno korištenju kreditnih sredstava u realizaciji procesa poljoprivredne proizvodnje. Može se reći da su ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju veća nego u drugim privrednim granama. Novac potreban za adaptaciju zemljišta, izgradnju objekata, poljoprivrednu mehanizaciju, hranu i stoku, često je puno veći od vrijednosti same proizvodnje (Mikšić, 2001). Međutim, nizak koeficijent obrta sredstava i biološki karakter poljoprivredne proizvodnje čine kreditnu politiku veoma restriktivnom zbog koje kreditori odbijaju dati kreditna sredstva ili ih odobre uz visokoutržive kolaterale. Razlog je prvenstveno nesigurnost povrata glavnice, nesigurnost proizvodnje i prinosa itd (Ivanković, Vaško Ž, 2013, 85). U slučaju da se odobre kreditna sredstva, poljoprivrednicima je teško vratiti kredit. Neizvjesnost u formiranju cijene za poljoprivredne proizvode može biti ograničavajući faktor u pogledu vraćanja kreditnih sredstava. Preciznije rečeno, ako bi poljoprivrednici proizvodili veću količinu da bi otplatili dug, to ne bi funkcioniralo jer bi zbog velike ponude poljoprivrednih proizvoda tržišna cijena pala (Devin, 2019).

Činjenica jeste da je kod većine poljoprivrednika slaba finansijska sposobnost, odnosno mogućnost da osiguraju kolateral, bilo to iz razloga što poljoprivrednik nema vlasništvo nad zemljištem ili ga ne može ponuditi kao kolateral, jer je vrijednost zemljišta niska. Suštinski, većina poljoprivrednika započinje proces proizvodnje sa malo kapitala (gotovina) i vrlo ograničenim pristupom kreditima. Dok mnoge industrijske i komercijalne firme imaju direktan pristup tržištima kapitala i pokazuju relativno sofisticiranu strukturu kapitala, dostupni finansijski izvori su relativno ograničeni za većinu poljoprivrednih proizvođača, čiji resursi uglavnom zavise od vlastitih sredstava, ili kratkoročnih i dugoročnih kredita (Sanfilippo i Enjolras, 2018). Očigledno da je poljoprivreda specifična djelatnost čiji je nizak koeficijent obrta uzrok mnogobrojnim finansijskim poteškoćama, konkretno problemima upravljanja novčanim tokovima, koji ukoliko se ne upravljaju adekvatno mogu dovesti do problema u likvidnosti (Hugo Lusida i Sung Suk, 2019). Likvidnost je ključna finansijska varijabla koju

Slika 1. Udio kredita datih u poljoprivredu u periodu 2012. – 2021.

Izvor: FAO. FAOSTAT: Credit to agriculture (2022)

treba pratiti, bez obzira na strukturu poljoprivrednog poslovanja. Pojedine vrste poljoprivrednih proizvodnji daju rezultate investiranja tek u četvrtoj godini (npr. dugogodišnji zasadi; voćnjaci, vinogradi...), dok je ulaganje u ratarski i povrtlarski proizvodni proces puno drugačije, odnosno traje kraće vremena. S tim u vezi, svakoj od vrsta proizvodnje treba adekvatno pristupiti i planirati novčane tokove. Planiranje novčanih tokova je preduslov za upravljanje novčanim tokovima kako na kratkoročnom, tako i na dugoročnom planu (Kalić, 2017, 357).

Za poljoprivredna preduzeća, kao i za sva ostala preduzeća, optimizacija strukture kapitala i ročnost igradu centralnu ulogu u njihovom finansijskom upravljanju (Enjolras, Sanfilippo i Soliwoda, 2021). U mnogim državama članicama EU glavni izvor finansiranja poljoprivrednog sektora su zadružne banke, koje su u tim državama članicama često bliže poljoprivrednim zajednicama, nego komercijalne banke. Međutim, u nekim državama članicama poslovne banke imaju vodeću ulogu. Finansiranje, također, osiguravaju državne razvojne banke, poljoprivredne zadruge, mikrokreditne organizacije i leasing organizacije (Ivanković i Vaško, 2013, 90).

Prema posljednjim podacima iz FAOSTAT utvrđeno je da nivo kredita datih u poljoprivredu raste dosta sporije u odnosu na kredite date u sektor energetike ili telekomunikacija, čime se jasno pokazuje da

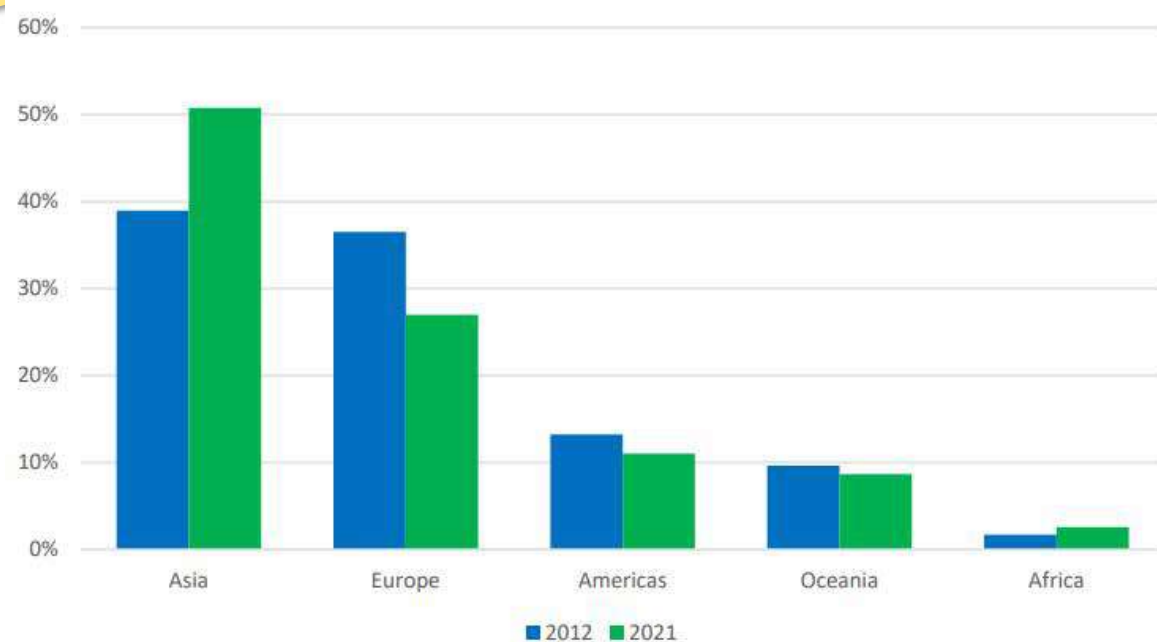
finansijske institucije itekako smatraju ovaj sektor rizičnim za pozajmljivanje novčanih sredstava.

Na bazi 124 zemlje je utvrđeno da su u 2021. godini krediti dati poljoprivredi dostigli 1.116 milijardi USD, što je povećanje od 272 milijarde USD (ili 32%) u poređenju sa 844 milijarde USD u 2012. godini. Rast kredita poljoprivredi bio je sporiji nego u drugim sektorima, jer je udio poljoprivrede u ukupnim kreditima polako opao između 2012. i 2021. sa 2,50% na 2,14%, sa vrhuncem u 2013. godini na 2,58%, što je prikazano na Slici 1.

Azija dominira regionalnom strukturom kredita za poljoprivredu, čineći 39% globalnog iznosa u 2012. godini i 51% u 2021. godini, za razliku od Evrope sa smanjenim udjelom u ukupnom svjetskom iznosu: 27% u 2021. godini u poređenju sa 37% u 2012. godini. Iz toga se može izvući zaključak da je Evropa ranjivija kad je riječ o globalnoj krizi hrane, upravo zbog smanjene podrške poljoprivredi i orijentisanosti kapitalnih ulaganja u druge sektore.

Sposobnost da se osiguraju neophodni zajmovi od vitalnog je značaja za mnoge operacije na farmi, ali pozajmljivanje novca unosi brojne rizike. Spremnost zajmodavaca da daju zajmove sada ili da nastave da obezbjeđuju potrebna sredstva u budućnosti je neizvjesna, a volatilnost kamatnih stopa stvara dodatni rizik za zaduživanje. Osim

Slika 2. Struktura kredita u poljoprivredi, po regionima

Izvor: FAO. FAOSTAT: Credit to agriculture (2022)

toga, promjene u tržišnim vrijednostima kolaterala kredita također mogu negativno uticati na sposobnost poljoprivrednih proizvođača da održe profitabilno preduzeće. USDA-ova Agencija za poljoprivredne usluge (FSA) obezbjeđuje kamatne stope za kredite na farmi i zabilježen je rast kamatnih stopa zajma na farmi u posljednjih nekoliko mjeseci. Kamate na operativne kredite, kamate na vlasničke zajmove i kamatne stope na hitne kredite su porasle u proteklih godinu dana. Prije godinu dana kamatne stope za operativne, vlasničke i hitne kredite bile su 1,75%, 2,875%, odnosno 2,75%. Kamatne stope su se od tada više nego udvostručile, dostižući 4,5%, 4,375% i 3,75% u novembru 2022. godine. Iako su veličine varirale, može se zaključiti da su se kamatne stope na poljoprivredne zajmove kretale u istom smjeru kao i stopa federalnih fondova.⁴

Izvori i uslovi finansiranja mogu igrati sastavnu ulogu u preobrazbi poljoprivrede za vlastite potrebe u komercijalnu orijentaciju. Brojne prednosti, poput povećanih kapaciteta iskorištenosti resursa, porasta proizvodnje i prihoda te smanjenja siromaštva, mogu se pripisati osiguranju jeftinog i pravovremenog finansiranja. Rastući troškovi inputa usljed ratnih

dešavanja u Ukrajini i uvedenih sankcija Rusiji već su izazvali značajnu zabrinutost za poljoprivredne proizvođače. Jedan od glavnih uzroka rasta troškova je visoka stopa inflacije koja je sada na najvišem nivou u posljednje četiri decenije.

Finansiranje poljoprivrede smatra se vitalnom komponentom procesa modernizacije poljoprivrede i komercijalizacije ruralne privrede. Uprkos velikim naporima da se sistem poljoprivrednih kredita uspostavi, proširi, poveća i institucionalizuje, rezultati nisu značajni, zbog nedostatka efikasnih i ciljano orijentisanih programa, politika i izjava. Finansiranje poljoprivrede se ne može razvijati u nedostatku institucionalizovanih poljoprivrednih kredita. Većina poljoprivrednih proizvođača završi sa malim ušteđevinama zbog malih poljoprivrednih gazdinstava, niskih prinosa usjeva i manjeg prihoda. Stoga je uloga i pomoć finansijskih institucija nezamjenjiva za poboljšanje poljoprivredne prakse.

Što je poljoprivredni sektor razvijeniji, to je veća količina potrebnih kredita i, općenito, veća je uloga poslovnih banaka u davanju kredita. Rješavanje problema klimatskih promjena u poljoprivredi zahtijevat će razvoj novih alata i pristupa za finansijske institucije kako bi podržale svoje zajmoprimce poljoprivrednike. Tehnološke inovacije

koji se brzo razvijaju, otvaraju nove mogućnosti za određivanje cijena kredita, za disperziju rizika i za korištenje informacijske tehnologije za povećanje poljoprivredne produktivnosti (McIntosh i Mansini, 2018).

Uobičajena je praksa da poljoprivrednici traže kredit za kratkoročne potrebe, uglavnom za kupovinu inputa. Isto tako, banke rado daju kratkoročne kredite. Međutim, dokazi iz razvijenih zemalja pokazuju da je dugoročno finansiranje poljoprivrede, obično za kupovinu mašina, opreme i infrastrukture, dovelo do povećanja produktivnosti i budućih novčanih tokova. Dakle, pored davanja kratkoročnih kredita, banke treba da ojačaju i dugoročne kredite nepoljoprivrednim i poljoprivrednim sektorima. Nadalje, poljoprivrednici će dobiti priliku da svoje zemljište preurede u mehanizovane poljoprivredne jedinice, što će također dovesti do smanjenja troškova i povećanja produktivnosti.

Nedostatak finansijskih sredstava utiče ne samo na produktivnost, već i na kvalitet poljoprivrednih proizvoda. Poljoprivrednici u nekim zemljama u razvoju nemaju pristup adekvatnim sredstvima za ulaganje u bolje tehnologije, mašine i opremu što rezultira lošim kvalitetom poljoprivrednih proizvoda. Kvalitet sjemena korištenog u poljoprivredi je bitan za postizanje većeg prinosa. Nedovoljna pažnja se posvećuje ulaganju u poljoprivredu — unapređenju poljoprivrednih operacija u ruralnim područjima. Svjetska potražnja je sve veća i svjetska ponuda je teško može dostići. Adekvatne i ciljane poljoprivredne investicije mogu rezultirati visokim prinosima i drugim poboljšanjima, kao što je poljoprivredna infrastruktura. Nemogućnost malih poljoprivrednika da dobiju kredite potrebne za finansiranje njihovih poljoprivrednih aktivnosti može dovesti do ograničenja njihove proizvodnje i efikasnosti. Odgovarajuće restrukturiranje finansijskih opcija i sistema i niže kamate na kredite mogu pomoći poljoprivredi i malim poljoprivrednicima da imaju svjetliju budućnost.

U XX vijeku vlade su usvojile interventne mjere u poljoprivrednom sektoru, uključujući programe kreditiranja u poljoprivredi, poljoprivredno osiguranje, subvencije inputa, mjere zaštite granica, upravljanje poljoprivrednim viškovima, podršku izvozu, podršku

cijenama i prihodima, upravljanje snabdevanjem, mjere marketinga poljoprivrednih proizvoda, itd. Više ili manje artikulirani od zemlje do zemlje, programi su posebno imali za cilj da poljoprivrednim proizvođačima obezbijede sigurnosnu mrežu i stvore stabilniji i predvidljiviji sektor koji podstiče ulaganja i razvoj proizvodnje. Kada se uzme u obzir ukupni prihod od poljoprivrede, isključujući subvencije, brojke su često negativne i veoma varijabilne. Zbog toga, poljoprivreda je među rijetkim privrednim sektorima koji imaju vlastito vladino odjeljenje i programe sigurnosti prihoda (Brodeur, 2015, 101).

U svrhu kontinuiranog rasta i razvoja poljoprivrede, poljoprivrednici trebaju da donesu finansijske odluke koje će maksimizirati profitabilnost poslovanja uz optimalno korištenje resursa. Budući da je investiranje popraćeno mnogim neizvjesnostima i rizicima, potrebno je analizirati i planirati sve predušlove koji bi imali reperkusije na uspješnost investicionog poduhvata (Mikšić, 2001) Struktura izvora finansiranja kompanije, koja osigurava dugoročnu finansijsku stabilnost i koristi povoljne izvore finansiranja sa niskim troškovima, omogućava stvaranje nove vrijednosti u kompaniji (Alibegović, 2022). Preciznije rečeno, za uspjeh je ključna uloga finansijskog upravljanja u agrobiznisu koja podrazumijeva analizu finansijskih izvještaja, poznavanje tehnika budžetiranja... (Sahar i Adeel, 2017).

2. RIZICI U POLJOPRIVREDNOJ DJELATNOSTI

Rizik je imanentan svakoj poslovnoj aktivnosti i kao takav zahtjeva da mu se posebno posveti pažnja. Poljoprivredna djelatnost ima značajan stepen rizika prisutan u svom poslovanju budući da djeluje u složenom i dinamičnom okruženju. Nepovoljni klimatski faktori, odnosno vremenske nepogode poput mraza, poplava, suše, tuče jedni su od glavnih uzročnika šteta velikih razmjera u poljoprivredi. Kad je riječ o Bosni i Hercegovini, od ranije je poznato da je izložena vrlo visokom riziku od poplava. Katastrofalne poplave iz 2014. godine nanijele su štetu od četiri milijarde KM ili 15% BDP-a Bosne i Hercegovine. S tim u vezi, posebno veliki uticaj na poljoprivredni proces imaju vremenske neprilike jer

⁴ [What Should We Expect for Farm Loan Interest Rates in 2022 & 2023? \(southernagtoday.org\)](https://www.southernagtoday.org/) (pristupljeno 10.08.2023.)

uzrokuju određene promjene značajne za biološki proces poljoprivrednih proizvoda. Varijabilnost prinosa i kvalitet poljoprivrednih proizvoda za posljedicu imaju i nestabilno poljoprivredno tržište, a u konačnici i oscilacije u dohotku poljoprivrednika (Njavro i Čop, 2021).

Procjene Svjetskog programa za hranu pokazuju da se broj ljudi s ozbiljnom nesigurnošću hrane udvostručio sa 135 miliona prije pandemije na 276 miliona u samo dvije godine. Međutim, očekuje se da će posljedice rata u Ukrajini dovesti ovaj broj do 323 miliona u 2022.godini, a trend rasta bi se mogao nastaviti i u 2023.godini zbog već prisutne visoke inflacije širom svijeta, ali značajno niže nego u 2022. godini.

Glavna podjela rizika je na (Rovčanin, 2010, 98): sistemski i nesistemski rizik, pri čemu sistemski zavisi od ekonomskih faktora u zemlji, na koje pojedinac ne može uticati. S druge strane, nesistemski rizici su rizici na koje je moguće djelovati, predmet su upravljanja unutar preduzeća. U poljoprivredi, rizici koji utiču na proizvodni proces su promjene vremenskih uslova, te pojava štetočina i bolesti. Kvar opreme može predstavljati rizik, kao i fluktuacije tržišnih cijena. Pozajmljivanje novca, također, može biti rizično sa promjenama kamatnih stopa ili jednostavno nemogućnost dobijanja kreditnih sredstava. Rizik nastaje i kao rezultat promjena u vladinim politikama. Svi ovi rizici imaju veliki uticaj na prihod poljoprivrednih proizvođača (Miller, Dobbins i Pritchett, 2004). Određivanje izvora rizika i područja koje pogađa važan je preduslov za utvrđivanje i analizu rizika. Stoga, identifikovani su glavni rizici koji su prisutni u poljoprivredi, to su: proizvodni rizik, tržišni ili cjenovni rizik, finansijski rizik, te institucionalni rizik (Wolke, 2017).

Jedan od najvažnijih elemenata proizvodnog rizika jesu klimatske promjene. Vremenske nepogode ne utiču samo na rast usjeva, već i na logistiku oko svih poljoprivrednih aktivnosti, rad mašina, kao i na transport. Prema studiji koju je sproveo IBM, 90% svih gubitaka usjeva je uzrokovano vremenskim prilikama. Ekstremni vremenski događaji često uzrokuju ozbiljne gubitke prinosa, utičući na sigurnost hrane i prihode poljoprivrednih proizvođača. Ovo se, također, odnosi na evropsku poljoprivredu i, na

primjer, vrućine i suše 2003. godine i 2018. godine dovele su do velikih gubitaka prinosa za nekoliko usjeva u različitim regijama (Schmitt i Heinrich, 2022). U Hrvatskoj najveća šteta po osnovu nepovoljnih vremenskih uslova je zabilježena u 2017. godini i iznosila je više od dvije milijarde kuna (Njavro i Čop, 2021). Katastrofalne poplave u centralnoj Evropi u julu 2021. bile su najskuplja prirodna katastrofa u modernoj evropskoj historiji i s procijenjenim ukupnim gubicima od 54 milijarde dolara.

Prema procjenama UN-a, očekuje se da će se godišnji gubici od poplava povećati pet puta do 2050. godine, a čak 17 puta do 2080. godine. Vremenske i klimatske katastrofe 2021. godine pogodile su farme i rančeve širom Sjedinjenih Američkih Država, ostavljajući za sobom više od 12,5 milijardi dolara gubitaka usjeva i pašnjaka. Puni obim šteta u cijelom sektoru vjerovatno je daleko veći kada se uzmu u obzir stoka, infrastruktura, drvo i drugi faktori povezani sa zemljoradnjom. Od skorijih značajnijih prirodnih nepogoda, važno je istaći razorne zemljotrese u južnoj Turskoj, gdje je prema podacima FAO-a uništeno više od 20% poljoprivredne proizvodnje, u 11 ključnih poljoprivrednih provincija. Nadalje, procijenjeno je više od 1,3 milijarde dolara štete i 5,1 milijarda dolara gubitaka u sektoru. Dakle, očigledno je da su klimatske promjene i uslovi u kojima se odvija poljoprivreda, na globalnom nivou, sve izraženiji i sve skuplji, što uzrokuje u konačnici rast cijena poljoprivrednih proizvoda na tržištima i veliki finansijski pritisak na poljoprivrednike, krajnje potrošače, čak može i uticati na rast sektora ili rast i razvoj nacionalne ekonomije.

Na ekonomsku održivost poljoprivrede mogu ozbiljno uticati nepovoljna kretanja cijena na tržištima roba. Pad cijena može biti 30% ili više u kratkom vremenskom periodu, što znatno može umanjiti godišnji profit poljoprivrednika. Na to, također, mogu negativno uticati promjene u troškovima proizvodnje, kao što su neočekivana povećanja troškova goriva ili đubriva. ⁵ Taj scenario poljoprivredni su već iskusili širom svijeta zbog uvedenih sankcija Rusiji i rata u Ukrajini. Ruska invazija na Ukrajinu 2022. godine

⁵ [Agricultural risks | Munich Re](#) (pristupljeno 13.08.2023.)

izazvala je globalne poremećaje na tržištima ključnih prehrambenih usjeva i gnojiva, prijeteci sigurnosti hrane u cijelom svijetu. Nakon više od godinu dana od početka rata u Ukrajini, činjenica je da su visoke cijene hrane na globalnom tržištu se smanjile, iako su domaće razine cijena i dalje visoke u mnogim zemljama s niskim i srednjim dohotkom. ⁶

Cijene inputa su ključni razlog za porast cijena hrane na globalnom tržištu. Sektor gnojiva po svojoj je prirodi i dalje osjetljiv na trgovinske i energetske šokove, a rat i drugi globalni problemi i dalje predstavljaju ozbiljne rizike. To nadalje implicira da poljoprivrednici još uvijek proizvode u nestabilnom okruženju i da će se to nastaviti i u narednom periodu obzirom da rat u Ukrajini još uvijek traje. ⁷

U poljoprivredi se, generalno, cijene poljoprivrednih proizvoda brže prilagođavaju ponudi i potražnji, ali se ponuda i potražnja teško mogu promijeniti pod uticajem cijena. Sve u svemu, proizvodni i tržišni, odnosno cjenovni rizik su usko povezani, upravo zato što se glavni uzrok varijacija u cijenama ogleda kroz ocilacije u prinosima poljoprivrednih proizvoda (Karić, 1993). Više nego u bilo kom drugom sektoru, profitabilnost poljoprivrednih preduzeća značajno zavisi od eksternih faktora kao što su vremenske prilike, velike epidemije štetočina i bolesti ili cijene inputa i proizvoda, koje su u velikoj mjeri van kontrole poljoprivrednog proizvođača. Zbog toga može se zaključiti da proizvodni, tržišni i finansijski rizici su međusobno zavisni. Na primjer, sposobnost servisiranja duga (finansijski rizik) zavisi od nivoa proizvodnje (rizik proizvodnje) i profita po osnovu cijena dobijenih za proizvedene poljoprivredne proizvode (tržišni rizik). Trenutno, ova tri oblika rizika preovladavaju i u velikoj mjeri doprinose neizvjesnosti s kojom se poljoprivredni proizviđači suočavaju.

Institucionalni rizik proizlazi iz promjena politika i propisa koji utječu na poljoprivredu. Ova vrsta rizika općenito se očituje kao nepredviđena ograničenja proizvodnje ili promjene cijena za inpute ili za output.

⁶ [Željko Vaško za "Nezavisne: Cijene hrane više nikad neće biti kao prije krize](#) (pristupljeno 13.08.2023.)

⁷ <https://www.ifpri.org/blog/russia-ukraine-war-after-year-impacts-fertilizer-production-prices-and-trade-flows> (pristupljeno 14.08.2023.)

Na primjer, promjene u vladinim pravilima u vezi s korištenjem pesticida (za usjeve) ili lijekova (za stoku) mogu promijeniti troškove proizvodnje ili odluka strane zemlje da ograniči uvoz određenog usjeva može smanjiti cijenu tog usjeva. Drugi institucionalni rizici mogu proizaći iz promjena u politikama koje utiču na odlaganje životinjskog otpada, ograničenja u praksi očuvanja ili korištenja zemljišta, propisi o kvalitetu hrane i upotrebu hemikalija, promjena u poreznom zakonu, te kreditnoj politici. Dio institucionalnog rizika je neizvjesnost vladine politike koja utiče na poljoprivredu, kao što su podrška cijenama i subvencije (Antón, 2008).

Poljoprivreda kao djelatnost je na udaru brojnih rizika i zbog toga su kreirane poljoprivredne politike koje sadrže mjere, i programe podrške unutar njih, kao pomoć u smanjenju rizika i njihovom upravljanju. Snižavanje proizvodnih troškova i povećanje dohotka poljoprivrednika čine glavni cilj sistema subvencionisanja, u okviru agrarne politike svake zemlje. Kad je riječ o Bosni i Hercegovini i strukturi agrarne politike, nije uspostavljena konzistentna agrarna politika na nivou države nego se sprovodi na nivou entiteta i Brčko distrikta. Na taj način nije omogućena efikasna koordinacija i jedinstven pristup. Jedan od primjera uređenih sistema jeste Zajednička agrarna politika zemalja EU, koja se prvenstveno zasniva na efikasnoj i visokoproduktivnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Zajednička agrarna politika EU se sastoji od niza programa, mjera i mehanizama koji se sprovode s ciljem održavanja određenog nivoa obima biljne ili stočarske proizvodnje, uz poštivanje standarda kvalitete, a sve u cilju adekvatnog upravljanja rizicima u poljoprivredi (Đurić, 2021). Između ostalog, poljoprivredna politika SAD, također, izdvaja velika finansijska sredstva za iste svrhe. Očigledno je da se ovdje radi o kapitalno intenzivnom projektu koji zahtjeva uspostavu niza institucija, odjeljenja, edukativnih centara, kao i kupovine obradivih poljoprivrednih zemljišta, savremene mehanizacije, repromaterijala i ostale opreme.

S obzirom na specifičnosti u upravljanju poljoprivrednim procesima, od iznimne je važnosti da nadležne institucije pomognu poljoprivrednicima i obezbijede adekvatne uslove kako bi se nesmetano odvijala poljoprivredna proizvodnja, te kako bi

i u vremenima nepovoljnih klimatskih uslova ili lošeg biološkog potencijala usjeva, imali pokriven gubitak. Zbog toga je poljoprivreda jedna od rijetkih djelatnosti koja zahtjeva intervencije države, kako bi se stimulisala poljoprivredna aktivnost.

1. FINANSIJSKI I RISK MENADŽMENT U POLJOPRIVREDI

Procjena rizika jedan je od najvažnijih poslova svakog menadžera koji donosi odluke o finansiranju i investiranju, a upravljanje rizikom je nemoguće ako menadžer nije na izvoru informacija o budućim kretanjima cijena, kamatnih stopa, deviznih kurseva itd. Globalna finansijska kriza usmjerila je pažnju na pravilnu identifikaciju, analizu i upravljanje ključnim poslovnim rizicima jer je neadekvatna procjena rizika identificirana kao jedan od glavnih faktora neuspjeha ili finansijskih poteškoća velikog broja organizacija širom svijeta. Stoga je neadekvatno upravljanje rizicima postalo problem širih društvenih interesa, što je rezultiralo preporukama OECD-a i Evropske komisije o neophodnim promjenama u postojećim sistemima upravljanja rizicima (Sprčić, 2014).

Risk menadžment ili upravljanje rizikom podrazumijeva primjenu niza aktivnosti koje uključuju razne menadžerske vještine, uspostavu procedura, politika, kao i primjenu pozitivnih poljoprivrednih praksi. Sami poljoprivrednici, bez adekvatne podrške državnih institucija u vidu novčane podrške, obrazovne, kao i zakonodavne, ne mogu ostvariti uspjeh kakav bi željeli. Koliko je poljoprivreda specifična govori činjenica da ukoliko se poljoprivredni proces prekine prije određenog vremena, ne osigurava nikakve ili mnogo manje prihode u odnosu da se taj proces završi do kraja. Naime, u Zajedničkoj poljoprivrednoj politici zemalja EU procjenjuje se da pojava nepovoljnih vremenskih faktora može da uništi više od 20% prosječne godišnje proizvodnje kod jednog poljoprivrednika. Stoga, neophodno je poljoprivrednike zaštititi na pravi način i djelovati stimulatивно, što je jedino moguće uz adekvatan zakonski okvir (Matušin, 2017).

Efektivno upravljanje rizicima može se smatrati vodećom konkurentskom prednošću koja određuje opstanak i uspjeh preduzeća u neizvjesnom globalnom

okruženju u kojem živimo i posluujemo. S obzirom da se poljoprivredni proizvođači suočavaju sa sve većim brojem rizika, veliki broj njih kombinuje razne vrste strategija u svom poslovanju. Preduslov za kreiranje odgovarajuće strategije jeste prepoznavanje rizika i efekata njegovog djelovanja. Neke od glavnih strategija su diverzifikacija poljoprivredne proizvodnje kojom se postiže veća stabilnost i sigurnost, a jedina mana je smanjena racionalnost proizvodnje (Karić i Petrač, 2000, 20). Zatim, osiguranje od prirodnih šteta je jedan od načina upravljanja proizvodnim rizicima, koji su ujedno glavni rizik svakog poljoprivrednika. Hedžing⁸ može biti dobra opcija kada se koriste fjučers ugovori, kako bi se smanjio rizik od nepovoljnih promjena cijena prije očekivane prodaje ili kupovine robe (Njavro i Čop, 2021).

Diverzifikacija uključuje sve aktivnosti direktno povezane sa gazdinstvom ili koje imaju ekonomski uticaj na gazdinstvo. To znači da se ili resursi (područje, zgrade, mašinerije, itd.) ili njegovi poljoprivredni proizvodi (meso, mlijeko) koriste u djelatnosti. Za mnoge, način da stabilizuju ili povećaju svoje prihode je da se razgranaju na druge nepoljoprivredne aktivnosti, koristeći farme. Primjeri diverzifikacije uključuju agroturizam, rukotvorine, preradu poljoprivrednih proizvoda i obradu drveta. Agroturizam je sve više popularan u svijetu. Neki tipovi poljoprivrednih preduzeća su posebno prilagođeni agroturizmu. Sve prisutniji je trend proizvodnje energije iz obnovljivih izvora i ujedno odličan su primjer diverzifikacije. Farme posjeduju brojna sredstva koja mogu proizvesti tu vrstu energije: krovove poljoprivrednih zgrada za ugradnju fotonaponskih panela, površine tla za vjetrenjače, organski otpad (od stočnog stajnjaka) i ostatke od žetve za proizvodnju bioplina.

Prema Eurostatovom istraživanju o strukturi poljoprivrednih preduzeća iz 2010. godine, otprilike jedan od tri poljoprivredna proizvođača u Evropi se bavi profitabilnim aktivnostima, osim rada na farmi. Od toga, 77% vremena troši više na drugu djelatnost nego na primarne poljoprivredne poslove (Augère-Granier, 2020). Državna pomoć u smislu politika

⁸ Strategija zaštite od finansijskog gubitka ili drugih nepovoljnih okolnosti.

podrške i bolje infrastrukture je odigrala ključnu ulogu u promociji programa diverzifikacije. Kad je riječ o zemljama EU, Evropska komisija odobrila je ukupno 118 programa za period 2014.-2020. godine i budžetom u vrijednosti od više od 99 milijardi eura, koji je dostupan preko Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EAFRD).

Globalnoj katastrofi i nastanku suša umnogome doprinose staklenički plinovi, metan iz stočarstva, deforestacija i pretvaranje šuma u obradive površine. Rješenje se nazire u poticanju rada malih poljoprivrednika, održivoj poljoprivredi i ekološkom načinu življenja. Državne institucije bi trebale uz adekvatne obuke i programe omogućiti poljoprivrednicima znanja i vještine potrebne za uspostavu ekološke poljoprivredne proizvodnje, odnosno tranziciju od konvencionalne ka ekološkoj proizvodnji, kao i mogućnosti diverzifikacije u upravljanju potencijalnim rizicima (Šuker, 2021).

Kada ne bi bilo rizika, onda ne bi bilo ni osiguranja. Poljoprivredno osiguranje omogućava poljoprivrednicima da prenesu dio svoje izloženosti riziku na tržište osiguranja u zamjenu za plaćanje premije (Hazell, Jaeger i Hausberger, 2021). Polica osiguranja može poboljšati kreditnu sposobnost poljoprivrednika i otvoriti vrata poljoprivrednim kreditima. Naime, zbog velikog broja rizika, kreditna sredstva koja se dodjeljuju poljoprivrednom sektoru su uobičajeno skuplja od onih koji su dati u drugim djelatnostima, iz razloga što se u cijenu kredita ukalkuliše i faktor gubitka pozajmljenih novčanih sredstava zbog povećanog rizika. Upravo polica osiguranja može poljoprivrednicima koristiti kao kolateral poljoprivrednim zajmodavcima, pružajući im pristup kreditnim tržištima potrebnim za investiciona ulaganja što zauzvrat može povećati produktivnost. Suprotno od navedenog, pojedine banke odbijaju bilo kakvo razmatranje davanja kredita u poljoprivredu, zbog upitne kreditne sposobnosti, nepostojanja knjigovodstvene evidencije itd... Tu priliku su iskoristile mikrokreditne organizacije i poljoprivrednicima ponudile fleksibilnije uslove, što zauzvrat nosi i visoku kamatnu stopu (Ivanković i Vaško, 2013, 86).

Osiguranje ima značajnu ulogu u unapređivanju i zaštiti kontinuiteta poljoprivredne proizvodnje.

Poljoprivredni sektor i industrija osiguranja vide potrebu za uspostavom efikasnog sistema osiguranja poljoprivrede. Međutim, potrebno je kombinirati uticaj države i osiguravajućih društava. Podržavajući tržišta osiguranja u poljoprivredi, vlade bi mogle djelovati kao katalizatori finansijske zaštite poljoprivrednika, pri čemu bi se efikasnom mobilizacijom finansijskih sredstava mogla osigurati finansijska sredstva za poljoprivrednike i izbjele neefikasne ad-hoc mjere finansiranja nakon katastrofa za podršku pogođenim poljoprivrednicima. Programi osiguranja poljoprivrede mogu pomoći ublažiti ekonomski udarac prirodnih katastrofa i pretvoriti prethodno nepredvidive gubitke u poznate troškove (Karić i Petrač, 2000, 73).

Iako je osiguranje u poljoprivredi na globalnom nivou prepoznato kao instrument koji podstiče privredni razvoj s ciljem da ruralni sektor bude manje podložan vremenskim uvjetima, u Bosni i Hercegovini osiguranje poljoprivrede, dakle zbirno osiguranje usjeva i plodova, te osiguranje životinja, predstavljaju gotovo zanemarljiv dio ukupne premije osiguravajućih društava (Marović, Njegomir i Bikicki, 2017).

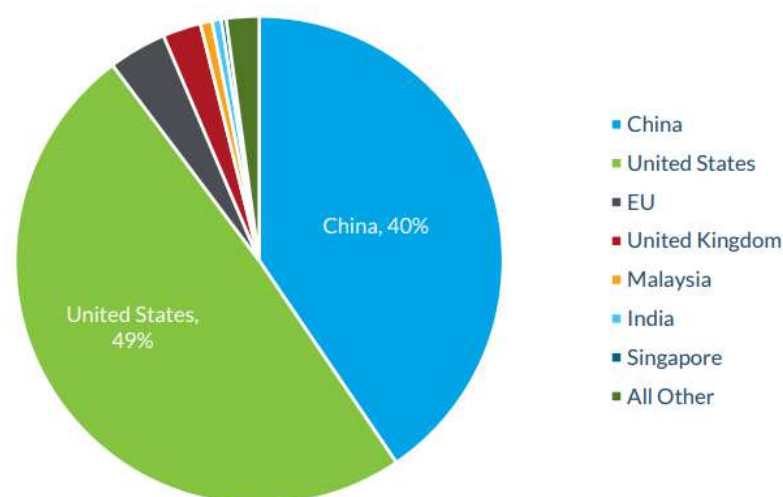
Ključni problemi i prepreke u procesu osiguranja poljoprivredne proizvodnje jesu nedostatak transparentnosti, nepostojanje sveobuhvatne knjigovodstvene i druge evidencije, visoki administrativni troškovi, zatim ostali sistemski rizici na koje poljoprivredni ne može uticati. Sve navedeno uslođnjava procese u sektoru osiguranja i čini ga ekonomski neodrživim i tržišno neprihvatljivim (Njavro i Čop, 2021).

U dinamičnim uslovima poslovanja kakva su danas, novčani tok poljoprivrednih preduzeća je kontinuirano izložen fluktuacijama cijena poljoprivrednih proizvoda i inputa, porezima i kamatnim stopama, troškovima rada, deviznim kursovima, nepovoljnim uticajima prirodnih faktora i sl. Zbog učestalih fluktuacija u cijenama poljoprivrednih proizvoda i inputa, te nemogućnosti prilagodbe proizvodnje kao odgovor na promjene cijena, poljoprivrednici imaju snažnu potrebu za korištenjem metoda upravljanja cjenovnim i prihodovnim (finansijskim) rizicima.

Poljoprivredni proizvođači se mogu zaštititi od cjenovnog rizika „zaključavanjem“ cijene prije prodaje. To se može učiniti upotrebom izvedenih vrijednosnih papira kojima se trguje na berzi kao što su fjučersi i opcije, kao i kroz izvanberzanske (OTC) instrumente koji se dogovaraju direktno između ugovornih strana (forwardi, swapovi).

Standardizovanost razlikuje fjučers od forward ugovora, koji su privatni bilateralni sporazumi (OTC, „over-the-counter“) između dvije strane koje mogu slobodno odlučiti o uslovima ugovora. Vrijednost fjučers ugovora izvedena je iz osnovne (poljoprivredne) robe i utvrđuje se na osnovu potražnje i ponude za ovim ugovorima (Orsag, 2006). Opcije su ugovori koji proizvođaču daje pravo da isporuči svoju robu u budućnosti po određenoj cijeni. Međutim, proizvođač nije obavezan isporučiti i može jednostavno odlučiti „odstupiti“ od opcijskog ugovora (prilagođeno prema Orsag, 2006). Za razliku od opcije za koju vlasnik ima pravo odlučiti hoće li izvršiti opciju, fjučers ugovor je čvrsta obaveza po prethodno određenoj, fiksnoj prodajnoj cijeni.

Slika 3. Korištenje fjučersa i opcija u poljoprivredi u 2020.

Izvor: The Futures Industry Association – FIA (2020)

Poljoprivrednici se mogu zaštititi od promjena cijena poljoprivrednih proizvoda „zaključavanjem“ tih cijena prije njihove prodaje. To se može učiniti primjenom fjučersa i opcija kojima se trguje na berzi, s tim da su fjučers ugovori puno atraktivniji aranžmani za poljoprivrednike i nailaze na veći obim primjene u poljoprivredi, nego što je slučaj sa opcijama. U odnosu na druge izvedene vrijednosne papire, fjučersi

u zaštiti poljoprivredne proizvodnje imaju najveću primjenu i značaj, upravo zbog standardiziranosti kvaliteta i kvantiteta poljoprivrednih proizvoda. Preciznije rečeno, poljoprivredni proizvođači mogu se zaštititi od nepovoljnog kretanja cijena i obezbijediti stabilnost i sigurnost u poslovanju poljoprivrednih preduzeća (Bloss, Dietmar i Häcke, 2008).

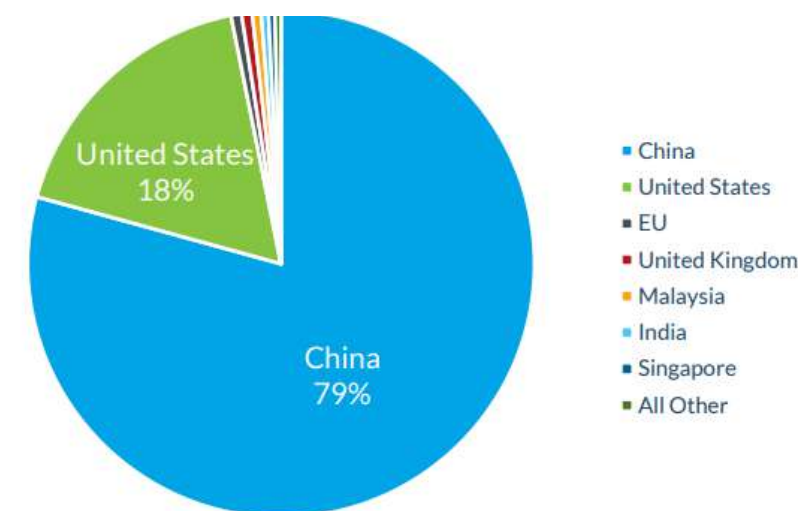
U cijelom svijetu obim primjene fjučers ugovora u poljoprivredi je u stalnom porastu. Prema istraživanjima Futures Industry Association (FIA) koja okuplja podatke 80 svjetskih berzi, u 2017. godini poljoprivredni sektor je bio odgovoran za značajan udio u ukupnim fjučers ugovorima, pri čemu se otprilike 9,3% ukupnog obima terminskog trgovanja i 8,3 % otvorenih pozicija odnosilo na poljoprivredu. Suprotno tome, opcije u poljoprivredi čine puno manji udio u ukupnim opcijama kojima se trguje, što iznosi otprilike 1% tog tržišta.⁹

S obzirom da Futures Industry Association (FIA) prati korištenje fjučersa i opcija na globalnom nivou, njihov obim primjene u poljoprivredi, kao i po regionima, prikazan je grafikon u nastavku:

Iz grafika se da primjetiti, da su kineske berze činile 79% svih fjučers ugovora i opcija kojima se trgovalo u 2020. godini. Na drugom mjestu su berze Sjedinjenih Američkih Država, zatim EU berze.

⁹ [Trading and Hedging with Agricultural Futures and Options | Wiley](#) (pristupljeno 17.08.2023.)

Slika 4. Obim otvorenih pozicija fjučersa i opcija u decembru 2020. u poljoprivredi

Izvor: The Futures Industry Association – FIA (2020)

Važan pokazatelj rasta trgovinske aktivnosti na svjetskim tržištima izvedenih vrijednosnih papira je broj otvorenih pozicija koji predstavlja broj opcija ili fjučers ugovora, koje drže trgovci i investitori na aktivnim pozicijama. Američke berze su činile 49% od ukupnog broja neriješenih ugovora na kraju 2020. godine. Broj otvorenih pozicija je dostigao rekordan nivo u decembru 2020. godine, dostigavši 987.3 miliona ugovora, što je povećanje od 9,7% u odnosu na decembar 2019.godine.¹⁰

U svijetu postoji otprilike dvadeset glavnih berzi na kojima se trguje različitim poljoprivrednim proizvodima. Dva glavna američka tržišta su Chicago Board of Trade (CBOT) i Kansas City Board of Trade (KCBT). Sada su oba tržišta dio Chicago Mercantile Exchange Group (CME). Chicago Board of Trade (CBOT) je prva berza fjučersa žitarica u Sjedinjenim Američkim Državama, organizirana u Chicagu 1848. Jedna je od najprometnijih robnih berzi na svijetu. U Evropskoj uniji, glavna tržišta su Euronext Paris i London International Financial Futures and Options Exchange (LIFFE) i oba su dio NYSE Euronext grupe. U EU su berze poljoprivrednih roba manje aktivne, ali je trgovinska aktivnost porasla posljednjih godina. Prema Algieri (2012.) najrelevantnija tržišta u Aziji su: Kansai Commodities Exchange (Osaka

Dojima Commodity Exchange) i Tokyo Commodity Exchange u Japanu; National Commodity & Derivatives Exchange Limited u Indiji, Dalian Commodity Exchange i Zhengzhou Commodity Exchange u Kini; Berza poljoprivrednih fjučersa Tajlanda (AFET) i Singapurska berza (SGX - ex JADE).

Za razliku od razvijenih finansijskih i poljoprivrednih sistema, glede onih koji su uspostavljeni u Sjedinjenim Američkim Državama i Kini, gdje poljoprivredna preduzeća aktivno upravljaju rizicima od promjene cijena poljoprivrednih proizvoda upotrebom fjučersa i učestvuju na berzama fjučersa, poljoprivredna preduzeća u Bosni i Hercegovini nemaju pristup finansijskom tržištu, niti imaju znanje, motivaciju i podršku u tome. Još uvijek su to poljoprivredna gazdinstva nižeg ranga i ni na koji način nisu konkurentna na globalnom tržištu. S obzirom da finansijsko tržište u Bosni i Hercegovini je nedovoljno razvijeno i finansijski sistem je orijentisan ka bankama, to podrazumijeva da banke imaju glavnu ulogu na tržištu i u najvećem dijelu koriste izvedene vrijednosne papire za zaštitu od određenih rizika (Rovčanin, 2010, 44). Susjedne zemlje u regionu kao što su Srbija i Hrvatska otišle su korak naprijed i uspostavile berze poljoprivrednih proizvoda. Međutim, upotreba fjučersa još uvijek nije u dovoljnoj mjeri signifikantna jer je tržište još uvijek “tanko” i mlado (Miletić, Milojević i Terzić, 2016).

¹⁰ [Global futures and options trading reaches record level in 2020 | FIA](#) (pristupljeno 19.08.2023.)

Provedena istraživanja pokazuju da upravljanje rizikom od promjene cijena poljoprivrednih proizvoda upotrebom izvedenih vrijednosnih papira, kao što su fjučersi i opcije u Bosni i Hercegovini praktično ne postoji (Kalić, 2023). To stavlja bosanskohercegovačka poljoprivredna preduzeća u nepovoljan položaj u odnosu na savremene finansijske sisteme koji poljoprivrednicima nude širu paletu finansijskih instrumenata za zaštitu od rizika promjene cijena poljoprivrednih proizvoda. Slab kapacitet finansijskog tržišta i nerazvijenost finansijskih instrumenata karakteriše finansijski sistem u Bosni i Hercegovini čime je ograničena primjena izvedenih vrijednosnih papira u upravljanju rizicima od promjene cijena u poljoprivrednoj djelatnosti. Sve navedeno rezultira da bh. poljoprivredna preduzeća su potpuno prepuštena tržišnom djelovanju i ne mogu se efikasno zaštititi od rizika promjene cijena poljoprivrednih proizvoda, kao što to rade poljoprivredna preduzeća na američkim i kineskim berzama (Futures Industry Association, 2020).

ZAKLJUČAK

Upravljanje rizicima u poljoprivrednoj djelatnosti sve više dobija na značaju u ekonomijama širom svijeta. Neizvjesnosti svojstvene vremenskim prilikama, prinosima, cijenama, vladinim politikama, globalnim tržištima i drugim faktorima, koji utiču na poljoprivredu, mogu uzrokovati velike oscilacije u prihodima poljoprivredne djelatnosti. U poljoprivredi se rizici mogu podijeliti na proizvodne, finansijske, tržišne i institucionalne rizike.

Glavne instrumente upravljanja rizicima poljoprivredne proizvodnje predstavljaju diverzifikacija poljoprivredne proizvodnje, poljoprivredno osiguranje i izvedeni vrijednosni papiri.

Prema rezultatima istraživanja Futures Industry Association (2020) na svjetskim berzama izvedeni vrijednosni papiri kao što su fjučersi i opcije imaju važnu ulogu u upravljanju rizicima od promjena cijena poljoprivrednih proizvoda. Najveći broj sklopljenih fjučers ugovora je na američkim i kineskim berzama. Poljoprivrednicima omogućavaju hedžing rizika pri čemu imaju mogućnost da “zaključe” određenu žetvenu cijenu za svoje poljoprivredne proizvode,

čime se isključuje mogućnost pada njihove prodajne cijene u budućnosti.

Za razliku od razvijenih finansijskih i poljoprivrednih sistema, uspostavljenih u Sjedinjenim Američkim Državama i Kini, poljoprivredna preduzeća u Bosni i Hercegovini nemaju pristup finansijskom tržištu, niti imaju znanje, motivaciju i podršku u tome.

Slab kapacitet finansijskog tržišta i nerazvijenost finansijskih instrumenata karakteriše finansijski sistem u Bosni i Hercegovini. Glavni razlog je nedostatak podrške državnih institucija u obezbjeđenju stimulativnih uslova za zaštitu poljoprivredne proizvodnje.

Provedena istraživanja pokazuju da upravljanje rizikom od promjene cijena poljoprivrednih proizvoda upotrebom izvedenih vrijednosnih papira u Bosni i Hercegovini praktično ne postoji. To stavlja bosanskohercegovačka poljoprivredna preduzeća u nepovoljan položaj u odnosu na savremene finansijske sisteme koji poljoprivrednicima nude širu paletu finansijskih instrumenata za zaštitu od rizika promjene cijena poljoprivrednih proizvoda.

LITERATURA

Knjige:

1. Batista A. (2020). *Food Production and Agriculture*. Neatherlands: Delve Publishing.
2. Bloss M., Dietmar E., Häcke J. (2008). *Derivatives: An Authoritative Guide to Derivatives for Financial Intermediaries and Investors*. München: De Gruyter Oldenbourg, MLA 9th Edition (Modern Language Assoc.)
3. Brealey Richard A. (2007). *Osnove korporativnih financija*. Zagreb: MATE d.o.o.
4. Ivanković M., Vaško Ž. (2013). *Investicije u poljoprivredi*. Mostar: Sveučilište u Mostaru
5. Kalić I. (2017). *Upravljanje novčanim tokovima – strateški i operativni aspekt*. Tuzla: Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra u Tuzli
6. Mikšić M. (2001). *Priručnik za investicije u poljoprivredi*. Zagreb: Hrvatski zavod za poljoprivrednu savjetodavnu službu

7. Miller A., Dobbins C., Pritchett J. (2004). *Risk Management for Farmers*. Indiana: Department of Agricultural Economics Purdue University
8. Njavro M., Čop T. (2021). *Upravljanje rizikom u poljoprivredi*. Zagreb: MATE d.o.o.
9. Orsag S., Mikerević D. (2021). *Ulaganje u hartije od vrijednosti*. Banja Luka: Finrar d.o.o.
10. Rovčanin A. (2010). *Upravljanje finansijama – V izdanje*. Sarajevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu
11. Sprčić D.M. (2014). *Risk Management, Strategies for Economic Development and Challenges in the Financial System*. New York: Nova Science Publishers, Inc
12. Wolke T. (2017). *Risk Management*. De Gruyter Textbook, München, Germany

Naučni, stručni i ostali radovi:

1. Chatterjee A., Oza A. (2017). *Agriculture Insurance*. Philippines: Asian Development Bank
2. Devin D. (2019). *Why was it difficult for farmers to get out of debt?*, Northridge: California State University
3. Drollette S.A. (2009), *Managing Financial Risk in Agriculture*, Utah: Department of Applied Economics, Utah State University
4. Enjolras G., Sanfilippo G, Soliwoda M. (2021), What determines the capital structure of farms?, *BALTIC JOURNAL OF ECONOMICS*, vol.2
5. European Investment Bank (2020). *Financial needs in agriculture and agri-food in the European Union.*, Luxembourg
6. Höllinger F. (2011). *Agricultural Finance – Trends, Issues and Challenges*. Germany:

Federal Ministry for Economic Cooperation and Development

7. Kalić N. (2023). *Upravljanje rizicima od promjene cijena poljoprivrednih proizvoda uz korištenje izvedenih vrijednosnih papira*. Magistarski rad, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Ekonomski fakultet u Sarajevu
8. Prager D., Christopher B., Tulman T., MacDonald J. (2020.) *Farm Use of Futures, Options, and Marketing Contracts*, *EIB-219, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service*
9. Rovčanin A., Kalić N., (2022) *Izvedenice u funkciji zaštite od promjene cijena poljoprivrednih proizvoda*. Poslovni konsultant br.118, FIN-consult

Internet izvori:

1. [What Should We Expect for Farm Loan Interest Rates in 2022 & 2023? \(southernagtoday.org\)](https://www.southernagtoday.org/) (pristupljeno 10.08.2023.)
2. [Agricultural risks | Munich Re](https://www.munichre.com/) (pristupljeno 13.08.2023.)
3. [Željko Vaško za “Nezavisne: Cijene hrane više nikad neće biti kao prije krize](https://www.željko.vaško.ba/) (pristupljeno 13.08.2023.)
4. <https://www.ifpri.org/blog/russia-ukraine-war-after-year-impacts-fertilizer-production-prices-and-trade-flows> (pristupljeno 14.08.2023.)
5. [Trading and Hedging with Agricultural Futures and Options | Wiley](https://www.wiley.com/) (pristupljeno 17.08.2023.)
6. [Global futures and options trading reaches record level in 2020 | FIA](https://www.fia.org/) (pristupljeno 19.08.2023.)

Mr.sc. Zvezdana Popović¹

INTERNA REVIZIJA U JAVNOM SEKTORU – KONTROLNO OKRUŽENJE, RIZICI I ZAKONODAVNA REGULATIVA²

INTERNAL AUDIT IN THE PUBLIC SECTOR – CONTROL ENVIRONMENT, RISKS AND LEGISLATIVE REGULATION

SAŽETAK

Interna revizija je nezavisno, objektivno uvjeravanje i konsultantska aktivnost kreirana s ciljem da se doda vrijednost i unaprijedi poslovanje organizacije. Pomaže organizaciji da ostvari svoje ciljeve osiguravajući sistematičan, discipliniran pristup ocjeni i poboljšanju efikasnosti upravljanja rizikom, kontrolama i procesima upravljanja. Uspostavlja se i realizuje preko jedinice za internu reviziju ili Odjela za internu reviziju/Odjeljenja za internu reviziju. Kroz ulogu interne revizije se dodaje vrijednost i unapređuje vid kontrola. Sistem internih finansijskih kontrola u javnom sektoru čine finansijsko upravljanje i kontrola (FUK), interna revizija i Centralna jedinica za harmonizaciju finansijskog upravljanja i kontrole i interne revizije, uspostavljena pri Ministarstvu finansija. Kontrolno okruženje čini lični i profesionalni integritet i etičke vrijednosti rukovodioca i zaposlenih u subjektu, način rukovođenja i upravljanja subjektom, određivanje misija i ciljeva subjekta, organizaciona struktura, hijerarhija u pogledu ovlašćenja i odgovornosti, prava i obaveze i nivoi izvještavanja, kao i pisana pravila i praksa upravljanja ljudskim resursima i kompetentnost zaposlenih. Upravljanje rizicima je postupak identifikovanja, procjene, praćenja i kontrole okolnosti koje mogu nepovoljno uticati na ostvarivanje utvrđenih ciljeva subjekta i preduzimanje potrebnih mjera radi smanjenja rizika do nivoa razumne uvjerenosti da će ciljevi biti realizovani u subjektu. Funkcija interne revizije u javnom sektoru vrši se u skladu sa zakonom, Međunarodnim

standardima za profesionalnu praksu interne revizije (IIA), metodologijom i Uputstvom o internoj reviziji u javnom sektoru, Kodeksom profesionalne etike za internu reviziju, Poveljom interne revizije i propisima rada interne revizije.

Anketu je popunilo 9 ispitanika, na lokaciji Bosne i Hercegovine u julu mjesecu 2023. godine. Anketirano je 33,3% muškog pola, a 66,7% ženskog. Sistem interne kontrole i interne revizije je uspostavljen kod 100% ispitanika. Funkciju internog revizora unutar jedinice za internu reviziju ili preduzeća obavlja 55,6% ispitanika, a 44,4% ispitanika obavlja ostale poslove. 55,6% ispitanika posjeduje sertifikat o stručnosti za obavljanje datog posla, a 44,4% ne. 55,6% ispitanika je odgovorilo da se u njihovom subjektu ili preduzeću uspostavio sistem Finansijskog upravljanja i kontrole, a 44,4% da nije.

KLJUČNE RIJEČI: *Interna revizija u javnom sektoru; jedinica za internu reviziju, odjel za internu reviziju/Odjeljenja za internu reviziju; odbor za reviziju; međunarodni standardi za profesionalnu praksu interne revizije (IIA); kontrolno okruženje; rizici i zakonodavna regulativa*

KEY WORDS: *Internal audit in the public sector; internal Audit Unit, Internal Audit Department/ Internal Audit Departments; audit Committee; international Standards for the Professional Practice of Internal Auditing (IIA); control environment; risks and legislative regulation*

JEL: M42

¹ Mr.sc. Zvezdana Popović, , E-mail: popovic.zvezdana@yahoo.com

² Urednički kolegij časopisa je recenzirao i kategorizirao rad kao NAČNI-PREGLEDNI RAD

SUMMARY

Internal audit is an independent, objective assurance and consulting activity created with the aim of adding value and improving the organization's operations. It helps the organization achieve its objectives by ensuring a systematic, disciplined approach to assessing and improving the effectiveness of risk management, controls and governance processes. It is established and implemented through the internal audit unit or the Internal Audit Department/Internal Audit Department. Through the role of internal audit, value is added and the form of controls is improved. The system of internal financial controls in the public sector consists of financial management and control (FUK), internal audit and the Central Unit for Harmonization of Financial Management and Control and Internal Audit, established at the Ministry of Finance. The control environment consists of the personal and professional integrity and ethical values of managers and employees in the subject, the way of leading and managing the subject, determining the subject's missions and goals, organizational structure, hierarchy in terms of authority and responsibility, rights and obligations and levels of reporting, as well as written rules and human resource management practices and employee competence. Risk management is the process of identifying, assessing, monitoring and controlling circumstances that may adversely affect the achievement of the established goals of the entity and taking the necessary measures to reduce the risk to the level of reasonable confidence that the goals will be realized in the entity. The internal audit function in the public sector is performed in accordance with the law, the International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing (IIA), the methodology and the Instruction on Internal Auditing in the Public Sector, the Code of Professional Ethics for Internal Auditing, the Charter of Internal Auditing and the internal audit work regulations.

The survey was completed by 9 respondents, in the location of Bosnia and Herzegovina in July 2023. 33.3% were male and 66.7% were female. The system of internal control and internal audit was established in 100% of respondents. The function of internal auditor within the internal audit unit or company is performed by 55.6% of respondents, and 44.4% of respondents

perform other tasks. 55.6% of the respondents have a certificate of expertise for performing the given job, and 44.4% do not. 55.6% of respondents answered that a Financial Management and Control system was established in their entity or company, and 44.4% that it was not.

UVOD

Interna revizija je nezavisno, objektivno uvjeravanje i konsultantska aktivnost kreirana sa ciljem dodavanja vrijednosti i unaprjeđenja poslovanja organizacije. Pomaže organizaciji da ostvari svoje ciljeve osiguravajući sistematičan, discipliniran pristup ocjeni i poboljšanju efikasnosti upravljanja rizikom, kontrolama i procesima upravljanja. U javnom sektoru uspostavlja se i realizuje preko Jedinice za internu reviziju, a u javnim preduzećima preko Odjela za internu reviziju/Odjeljenja za internu reviziju. Interna revizija u subjektu se uspostavlja na jedan od načina:

- Organizovanjem posebne organizacione jedinice za internu reviziju u okviru subjekta, koja neposredno odgovora rukovodiocu subjekta i
- Obavljanjem interne revizije od Centralne harmonizacijske jedinice uspostavljene u okviru Ministarstva finansija, za subjekte koji ne ispunjavaju uslove za organizovanje posebne organizacione jedinice u skladu sa Zakonom.

Jedinica za internu reviziju organizuje se na najvišem hijerarhijskom nivou i organizaciono, funkcionalno direktno i isključivo je odgovorna rukovodiocu subjekta. Interna revizija u javnom sektoru vrši se u skladu sa zakonom, Međunarodnim standardima za profesionalnu praksu interne revizije (IIA) i propisima kojima je uređena interna revizija u Bosni i Hercegovini. Interna revizija pruža podršku subjektu u ostvarivanju opštih ciljeva subjekta, koja se odnosi na:

- Usaglašenost sa zakonima i drugim propisima;
- Pouzdanost, tačnost i blagovremenost finansijskih i drugih informacija;

- Efikasnost, efektivnost i ekonomičnost korišćenja resursa i
- Zaštitu imovine i informacija.

Interni revizori procjenjuju adekvatnost i učinkovitost finansijskog upravljanja i kontrole, u smislu:

- Identifikacije rizika, procjene rizika i upravljanja rizikom od uprave organizacije;
- Ispunjavanja zadaća i postizanja definisanih ciljeva organizacije;
- Ekonomične, učinkovite i djelotvorne uporabe resursa;
- Usklađenosti sa uspostavljenim politikama, procedurama, zakonima i regulativama;
- Čuvanja sredstava organizacije od gubitaka kao rezultata svih vidova nepravilnosti i
- Integriteta i vjerodostojnosti informacija, računa i podataka, uključujući procese unutarašnjeg i vanjskog izvještavanja.

Sistem javne interne finansijske kontrole u javnom sektoru čini finansijsko upravljanje i kontrola (FUK), interna revizija i Centralna jedinica za harmonizaciju finansijskog upravljanja i kontrole i interne revizije. Kontrolno okruženje obuhvata lični i profesionalni integritet i etičke vrijednosti rukovodstva i svih zaposlenih, rukovođenje i način upravljanja, određivanje misija i ciljeva, organizacionu strukturu, uspostavljanje podjele odgovornosti i ovlašćenja, hijerarhiju i jasna pravila, obaveze i prava i nivo izvještavanja, politike i praksu upravljanja ljudskim resursima i kompetentnost svih zaposlenih. Upravljanje rizicima obuhvata identifikovanje, procjenu i kontrolu nad potencijalnim događajima i situacijama koje mogu imati suprotan efekat na ostvarenje ciljeva subjekta, sa zadatkom da pruži razumno uvjeravanje da će ciljevi biti ostvareni.

1. TEORIJSKI OKVIR

Centralna jedinica za harmonizaciju predlaže propise iz oblasti finansijskog upravljanja i kontrole i interne revizije, te vrši nadzor nad primjenom usvojenih propisa. Uspostavljanje interne revizije u javnom sektoru doprinosi unapređenju poslovanja organizacije. Interna revizija u javnom sektoru se uspostavlja i realizuje preko Jedinice za internu reviziju, a u javnim preduzećima preko Odjela za

internu reviziju/Odjeljenja za internu reviziju. Kroz ulogu interne revizije se dodaje vrijednost i unapređuje vid kontrola. Poslovi interne revizije obavljaju se u subjektima koji se razlikuju po svrsi, veličini, složenosti i strukturi. Planiranje je ključni dio procesa interne revizije i kao takvo sastoji se od Strateškog plana interne revizije, Godišnjeg plana interne revizije i Plana pojedinačne revizije. Rukovodilac subjekta usvaja Strategiju upravljanja rizikom i Strategija se ažurira svake tri godine, kao i u slučaju kada se kontrolno okruženje značajnije izmijeni. Interna revizija u javnom sektoru vrši se u skladu sa zakonom, Međunarodnim standardima za profesionalnu praksu interne revizije (IIA), metodologijom i Uputstvom o internoj reviziji u javnom sektoru, Kodeksom profesionalne etike za internu reviziju, Poveljom interne revizije i propisima rada interne revizije. Interna revizija osigurava organizaciji postizanje ciljeva, adekvatnu procjenu rizika, obezbjeđeno pouzdano interno i spoljno izvještavanje i proces odgovornosti, usklađenost sa primjenjivim zakonima i propisima i usklađenost sa standardima ponašanja i etičkim standardima koji su određeni za organizaciju. Osjetljivost pitanja uspostavljanja interne revizije u javnom sektoru, kontrolnog okruženja, rizika i zakonodavne regulative, izražava opravdanu sumnju da anketni upitnici izvršeni po ovom pitanju ne bi dali objektivne odgovore, ipak se sprovedla Anketa. Na osnovu sprovedene Ankete se mogu izvesti zaključci. Na sljedeće naučne metode se oslanja rad:

- Analiza i sinteza;
- Dokazivanje;
- Deskripcija;
- Indukcija i dedukcija i
- Statističke metode.

1.1. Osnovni pojmovi

Interna revizija je nezavisno, objektivno uvjeravanje i konsultantska aktivnost kreirana s ciljem da se doda vrijednost i unaprijedi poslovanje organizacije. Ona pomaže organizaciji da ostvari svoje ciljeve osiguravajući sistematičan, discipliniran pristup ocjeni i poboljšanju efikasnosti upravljanja rizikom, kontrolama i procesima upravljanja.³ Sistem internih finansijskih kontrola u javnom sektoru čine

³ Zakon o internoj reviziji institucija Bosne i Hercegovine

finansijsko upravljanje i kontrola (FUK), interna revizija i Centralna jedinica za harmonizaciju finansijskog upravljanja i kontrole i interne revizije koja je uspostavljena pri Ministarstvu finansija. Za uspostavljanje finansijskog upravljanja i kontrole primjenjuje se COSO model koji sadrži međunarodno prihvaćene elemente koji su ugrađeni i u standarde interne finansijske kontrole.

Interna revizija se obavlja u skladu sa sljedećim principima:

- Nezavisnost i objektivnost;
- Stručnost i objektivnost i
- Integritet i pouzdanost.

1.2. Ciljevi interne revizije

Glavni ciljevi interne revizije su da:

- Identifikuje rizike koji utiču na organizaciju;
- Da evaluiira postojeći sistem interne kontrole;
- Da osigura da interna kontrola funkcioniše adekvatno i u skladu sa politikama i procedurama organizacije;
- Da daje preporuke upravi i da prati provođenje tih preporuka i
- Da procjenjuje efektivnosti i efikasnost radnih procesa.

1.3. Vrste revizija

Tradicionalno interna revizija se dijelila na:

- Finansijsku reviziju;
- Reviziju usklađenosti (podudarnosti) i
- Reviziju poslovanja.

Postoje tri osnovne vrste revizija:

- Revizija usklađenosti;
- Revizija sistema (internih kontrola) i
- Revizija uspješnosti poslovanja.

1.4. Faze obavljanja interne revizije

Proces pojedinačne revizija obuhvata planiranje i preliminarne aktivnosti interne revizije, provođenje angažmana („terenski rad“), izvještavanje i praćenje napretka provođenja preporuka.

1.5. Kontrolno okruženje

Kontrola predstavlja svaku mjeru ili aktivnost koja je preduzeta u cilju upravljanja rizicima i povećanja vjerovatnoće da će se ostvariti poslovni ciljevi subjekta. Kontrolne aktivnosti uspostavljaju se radi kontrole povezanih politika i procedura, pravila, principa i postupaka i doprinosa upravljanju, svođenjem rizika na prihvatljiv nivo i ostvarivanja ciljeva subjekta.⁴ Finansijsko upravljanje i kontrola sprovodi se u skladu sa međunarodnim standardima interne kontrole, primjenom sljedećih međusobno povezanih elemenata:

- **Kontrolnog okruženja;**
- Upravljanja rizicima;
- Kontrolnih aktivnosti;
- Informacija i komunikacija i
- Praćenja i procjene sistema.

Kontrolno okruženje čini:

- Lični i profesionalni integritet i etičke vrijednosti rukovodioca i zaposlenih;
- Način rukovođenja i upravljanja;
- Određivanje misija i ciljeva;
- Organizaciona struktura, hijerarhija u pogledu ovlašćenja i odgovornosti, prava i obaveze i nivoi izvještavanja;
- Pisana pravila i praksa upravljanja ljudskim resursima i
- Kompetentnost zaposlenih.

1.5.1. Kontrolne aktivnosti

Kontrolne aktivnosti odnose se na:

- Postupke ovlašćenja i odobravanja;
- Razdvajanje dužnosti kojom se sprečava da je jedno lice istovremeno odgovorno za odlučivanje, izvršenje, evidentiranje i kontrolu;
- Sistem dvojnog potpisa u kome nijedna obaveza ne može biti preuzeta ili izvršeno plaćanje bez potpisa rukovodioca subjekta i rukovodioca finansijske službe ili drugog ovlašćenog lica;
- Pristup sredstvima i informacijama;
- Prethodnu kontrolu pravilnosti koju sprovodi

⁴ Zakon o sistemu internih finansijskih kontrola u javnom sektoru Republike Srpske

finansijski kontrolor ili drugo lice koje odredi rukovodilac subjekta;

- Postupke potpunog, tačnog, pravilnog i ažurnog evidentiranja svih poslovnih transakcija;
- Procjenu efektivnosti i efikasnosti transakcija;
- Nadgledanje postupaka;
- Postupke upravljanja ljudskim resursima i izvještavanje;
- Dokumentovanje svih transakcija koje su u vezi sa aktivnošću subjekta i u skladu sa utvrđenim pravilima i
- Postupke praćenja finansijskog upravljanja i kontrole.

dijelovima koji su ocijenjeni visokim rizikom. Rizici se često identifikuju kroz razgovore sa rukovodiocima i zaposlenim, kao i kroz upitnike. Najčešći korišćeni standardi za obavljanje pojedinačne revizije su za revizije visokog rizika do 35 radnih dana, revizije srednjeg rizika do 25 radnih dana i revizije niskog rizika do 10 radnih dana.

Upravljanje rizicima je postupak identifikovanja, procjene, praćenja i kontrole okolnosti koje mogu nepovoljno uticati na ostvarivanje utvrđenih ciljeva subjekta i preduzimanje potrebnih mjera radi smanjenja rizika do nivoa razumne uvjerenosti da će ciljevi biti realizovani u subjektu.

1.6.1. Klasifikacija rizika

Klasifikacija rizika:

- Rizik okruženja;
- Procesni rizik i
- Rizici informacija za donošenje odluka.

Model „A“, Model „B“ i Model „C“ su modeli za procjenu rizika. Najčešći faktori rizika koji se mogu koristiti prilikom identifikacije rizika su rizik ugleda, operativni rizik, strateški rizik, pravni ili regulatorni rizik, društveni ili socijalni rizik, rizik vezan za ugovaranje, finansijski rizik, upravljački rizik, rizik vezan za imovinu, tehnološki rizik, profesionalni rizik, specifični rizik i politički rizik.

1.6.2. Mjerenje uticaja rizika

Kod mjerenja uticaja rizika razmatraju se vjerovatnoća i uticaj rizika na ostvarivanje ciljeva značajnih aktivnosti koji su dio planirane pojedinačne revizije.

- **Uticaj** je procjena posljedica u slučaju nastanka određenog rizičnog događaja. To može biti vrsta štete ili izgubljene prilike. Mjerenje uticaja može biti veoma velik uticaj, velik, srednji, mali i veoma mali.
- **Vjerovatnoća** je procjena mogućnosti nastanka određenog događaja. Mjerenje vjerovatnoće rizika može biti vrlo visoka vjerovatnoća, visoka, srednja, niže srednja i niska vjerovatnoća.

1.7. Zakonodavna regulativa

Prema Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju između evropskih zajednica i njihovih država članica, s jedne strane i Bosne i Hercegovine, s druge strane, definisano je u Članu 90. Saradnja u oblasti revizije i finansijske kontrole. Sistem javne interne finansijske kontrole (PIFC) u javnom sektoru čini finansijsko upravljanje i kontrola (FUK), interna revizija i Centralna jedinica za harmonizaciju finansijskog upravljanja i kontrole i interne revizije, koja je uspostavljena pri Ministarstvu finansija. Funkcija interne revizije u javnom sektoru vrši se u skladu sa zakonom, Međunarodnim standardima za profesionalnu praksu interne revizije (IIA), metodologijom i Uputstvom o internoj reviziji u javnom sektoru, Kodeksom profesionalne etike za internu reviziju, Poveljom interne revizije i propisima rada interne revizije. Zakon o javnim preduzećima definiše na koji način se uspostavlja interna revizija u javnom preduzeću. Prema zakonu o javnim preduzećima imenuju se članovi Odbora za reviziju i direktor Odjela za internu reviziju / direktor Odjeljenja za internu reviziju. Zakoni prema kojima je regulisana uspostava interne revizije prema entitetu u Bosni i Hercegovini s ciljem uspostavljanja efikasnog sistema internih kontrola u javnom sektoru:

- Zakon o internoj reviziji institucija Bosne i Hercegovine;
- Zakon o internoj reviziji u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine;
- Zakon o sistemu internih finansijskih kontrola u javnom sektoru Republike Srpske;

- Zakon o javnim preduzećima i
- Zakon o privrednim društvima.

2. ISTRAŽIVAČKI DIO

Imajući u vidu da javnost interesuje proces rada interne revizije u javnom sektoru u Bosni i Hercegovini koji obuhvata kontrolno okruženje, rizike i zakonodavnu regulative, te da im na to interesovanje najvjerodostojniji odgovor može dati analiza sprovedenog Upitnika u Jedinici za internu reviziju i Odjelu za internu reviziju/Odjeljenju za internu reviziju, pa je tema ovog rada i sama sebe opravdala. Rad treba da doprinese jasnijem sagledavanju jedne od najznačajnijih komponenti sistema internih kontrola u javnom sektoru. Naučni doprinos ovog istraživanja, iskazuje se u analizi postojećeg stanja interne revizije u javnom sektoru, kao i uticaja mogućnosti na poboljšanju rada interne revizije.

Rezultat ovog istraživanja moguće je da ukaže na niz novih postupaka i sadržaja koji bi trebali da budu unapređeni u cilju postizanja višeg nivoa rada interne revizije u javnom sektoru.

2.1. Problem

Ova tema je od izuzetnog značaja u Jedinici za internu reviziju i Odjelu za internu reviziju/Odjeljenju za internu reviziju kada je proces rada interne revizije u javnom sektoru izrazito rizični problem. Jedan od ključnih vidova kontrola je i važeća uloga procesa interne revizije u javnom sektoru koji obuhvata kontrolno okruženje, rizike i zakonodavnu regulativu u Bosni i Hercegovini.

2.2. Predmet

Predmet ovog rada je proces obavljanja interne revizije u javnom sektoru koji obuhvata kontrolno okruženje, rizike i zakonodavnu regulativu.

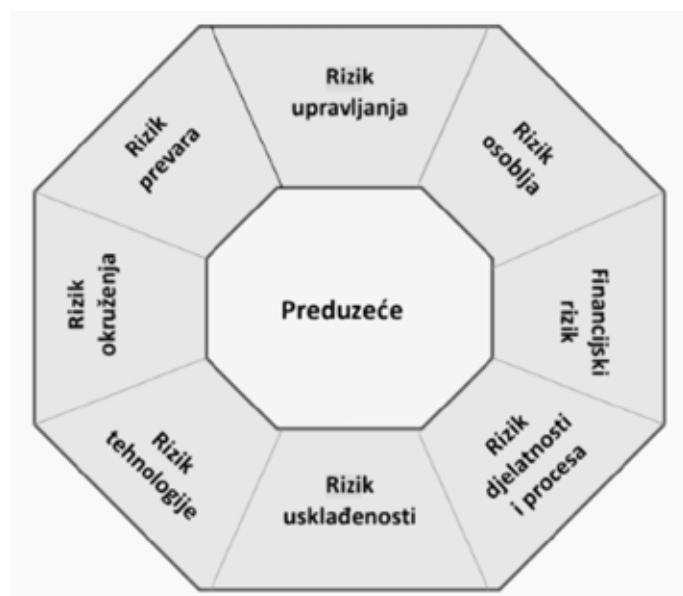
2.3. Cilj istraživanja

Osnovni cilj istraživanja je identifikovati faktore koji povoljno ili nepovoljno utiču na uspješnost rada interne revizije u javnom sektoru koji

1.6. Rizici

Rizik je mogućnost nastanka događaja koji može nepovoljno uticati na ostvarenje postavljenih ciljeva subjekta. Interna revizija dodaje vrijednost organizaciji kada obezbjeđuje objektivno i relevantno uvjeravanje i doprinosi efektivnosti i efikasnosti upravljanja, upravljanja rizikom i kontrolnih procesa. Ima ulogu u provođenju provjera i mjerenja kojom pomaže upravi da utvrdi način na koji može poboljšati upravljanje rizicima, kontrolu, upravljanje i poslovanje organizacije. Jedan od načina obavljanja procjene rizika je procjena rizika na nivou organizacionih dijelova subjekta i procjena rizika na nivou procesa koji se obavljaju u organizacionim

Slika 1. Grafički prikaz kategorizacije rizika:

Cilj ovog rada jeste:

- Sprovođenje zakonodavne regulative;
- Objašnjavanje procesa interne revizije u javnom sektoru koji obuhvata kontrolno okruženje, rizike i zakonodavnu regulativu;
- Značaj uspješnog rada interne revizije u javnom sektoru i
- Kapacitet i položaj interne revizije u Jedinici za internu reviziju i Odjelu za internu reviziju/Odjeljenju za internu reviziju u Bosni i Hercegovini.

2.4. Zadaci istraživanja

Doprinos ovog istraživanja se iskazuje u analizi postojećeg stanja rada interne revizije u javnom sektoru i mogućnosti uticaja poboljšanja postojeće situacije u procesu rada interne revizije. Pored očekivanih rezultata istraživanja, moguće je da rezultati ukažu i na niz novih sadržaja, radnji i postupaka koji bi trebalo da budu uvedeni ili unaprijeđeni, u cilju postizanja visokog nivoa dobre kontrole u javnom sektoru.

Istraživanje je anonimno i društveno opravdano, daje odgovore na mnoga pitanja koja su u vezi sa procesom rada interne revizije u javnom sektoru. Rezultati istraživanja mogu ukazati potrebu za promjenom.

2.5. Hipoteze

Moguće je postaviti sljedeće hipoteze uzimajući u obzir kompleksnost problema i predmet istraživanja:

- Rad u javnom sektoru treba da obezbijedi uvođenje dodatnog reda da bi se rad interne revizije vršio u skladu sa zakonom i prema Međunarodnim standardima za profesionalnu praksu interne revizije (IIA).
- U javnim sektoru u Bosni i Hercegovini interna revizija i interna kontrola nisu adekvatno postavljene ili postojeane.

2.6. Instrumenti istraživanja

Metode istraživanja rada su deskriptivna metoda (opisivanje pojave), korelacijska ili relacijska metoda

(predviđanje pojave) i kauzalna metoda (objašnjenje pojave).

2.7. Uzrok

Neadekvatno poštovanje procesa rada interne revizije u javnom sektoru dovodi do pogrešaka, kao i krajnjeg negativnog rezultata rada organizacije.

2.8. Organizacija i tok istraživanja

Anketu je popunilo 9 ispitanika u javnom sektoru na teritoriji Bosne i Hercegovine u julu mjesecu 2023. godine.. Anketirano je 33,3% muškog pola, a 66,7% ženskog.

Anketu je popunilo ukupno 9 ispitanika

2.9. Prikaz rezultata

Anketu je popunilo 9 ispitanika u javnom sektoru na teritoriji Bosne i Hercegovine u julu mjesecu 2023. godine. Podaci su obrađeni kvantitativno. Anketirano je 33,3% muškog pola, a 66,7% ženskog. Sistem interne kontrole i inerne revizije je uspostavljen kod 100% ispitanika. Funkciju internog revizora unutar jedinice za internu reviziju ili preduzeća obavlja 55,6% ispitanika, a 44,4% ispitanika obavlja ostale poslove. 55,6% ispitanika posjeduje sertifikat o stručnosti za obavljanje datog posla, a 44,4% ne. 55,6% ispitanika je odgovorilo da se u njihovom subjektu ili preduzeću uspostavio sistem Finansijskog upravljanja i kontrole, a 44,4% da nije.

ZAKLJUČAK

Interna revizija pomaže organizaciji da ostvari svoje ciljeve osiguravajući sistematičan, discipliniran

pristup ocjeni i poboljšanju efikasnosti upravljanja rizikom, kontrolama i procesima upravljanja. Vrš se prema zakonu i Međunarodnim standardima za profesionalnu praksu interne revizije (IIA). Zakon o javnim preduzećima definiše na koji način se uspostavlja interna revizija u javnom preduzeću. Prema zakonu o javnim preduzećima imenuju se članovi Odbora za reviziju i direktor Odjela za internu reviziju/direktor Odjeljenja za internu reviziju. Sistem internih finansijskih kontrola u javnom sektoru čine finansijsko upravljanje i kontrola (FUK), interna revizija i Centralna jedinica za harmonizaciju finansijskog upravljanja i kontrole i interne revizije. Rukovodilac subjekta odgovoran je za uspostavljanje sistema finansijskog upravljanja i kontrole. Kontrolno okruženje čini lični i profesionalni integritet i etičke vrijednosti rukovodioca i zaposlenih u subjektu, način rukovođenja i upravljanja subjektom, određivanje misija i ciljeva subjekta, organizaciona struktura, hijerarhija u pogledu ovlašćenja i odgovornosti, prava i obaveze i nivoi izvještavanja, kao i pisana pravila i praksa upravljanja ljudskim resursima i kompetentnost zaposlenih. Upravljanje rizicima je postupak identifikovanja, procjene, praćenja i kontrole okolnosti koje mogu nepovoljno uticati na ostvarivanje utvrđenih ciljeva subjekta i preduzimanje potrebnih mjera radi smanjenja rizika do nivoa razumne uvjerenosti da će ciljevi biti realizovani u subjektu.

LITERATURA

1. J.B. Trivunac, Priručnik za konsultacije: Uloga i aktivnosti internog revizora u upravljanju, utvrđivanju rizika i kontrola, Komora ovlašćenih revizora, Beograd 2010. godina.
2. Mile Stanišić, Interna kontrola i revizija – 1. Izdanje, Beograd, 2014. godina.
3. Merdža Handalić, Sistem Internih kontola kod budžetskih korisnika – kratki priručnik.
4. Međunarodni standardi za profesionalnu praksu interne revizije (IIA).
5. Novi priručnik za internu reviziju u institucijama Bosne i Hercegovine.
6. Priručnik za internu reviziju sa standardima interne revizije.
7. Strategija za provedbu javne unutarnje finansijske kontrole u institucijama Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina, Vijeće ministara.
8. Uputstvo za rad internih revizora u javnom sektoru Republike Srpske.
9. Priručnik za interne revizore u javnom sektoru Republike Srpske.
10. P.H. Rubin, Controlling the Cost of Coordinating, Communicating and Decision Making, The Free press, 1990. godina.
11. Zakon o internoj reviziji u javnom sektoru BiH.
12. Zakon o internoj reviziji institucija Bosne i Hercegovine.
13. Zakon o internoj reviziji u javnom sektoru u Federaciji Bosne i Hercegovine.
14. Zakon o sistemu internih finansijskih kontrola u javnom sektoru Republike Srpske.
15. Zakon o javnim preduzećima.

SAVREMENI RIZICI NA TRŽIŠTU KAPITALA U BIH I ZEMLJAMA U OKRUŽENJU³

CONTEMPORARY RISKS ON THE CAPITAL MARKET IN BIH AND NEIGHBORING COUNTRIES

SAŽETAK

Između privrednog razvoja i finansijskog tržišta postoji jaka korelacija. Privredni razvoj podstiče rast štednje, a samim time i razvoj finansijskog tržišta. Pokazatelj razvijenosti finansijskog tržišta jeste tržišna kapitalizacija mjerena u procentima nominalnog BDP-a.

Jedna od najvažnijih istraživačkih pitanja u finansijama su predviđanje prinosa na hartije od vrijednosti, kao i procjena rizika investiranja na finansijskim tržištima. Važnu ulogu u procjeni rizika i neizvjesnosti koji nas okružuju prilikom donošenja odluka o investiranju na tržištu kapitala, čini kvantitativna analiza rizika. Mjerenje rizika je preokupiralo učesnike na finansijskom tržištu od početka finansijske istorije i predstavlja klasičan problem u finansijama. Istraživači u oblasti finansijskih tržišta odavno su prepoznali značaj mjerenja rizika portfolija hartija od vrijednosti.

U vremena kada preduzeća nisu proaktivno upravljale rizikom, odgovorni bi reagovali na rizik kad bi on već nastao. Takav pristup je bio porazan za poslovanje, te je nerijetko dovodio do katastrofalnih posljedica. Tek je moderni pristup upravljanju rizikom preduzeća uključio strateško planiranje rizika i metode upravljanja rizikom. Vrhovni menadžment ima zadatak definisanja metoda koje će se implementirati

u strategiju upravljanja rizikom. U nekim slučajevima se takve odluke donose izolovano ili brzopleto, a osim toga nemaju svi jednake sklonosti prema riziku. Menadžeri poslovnih jedinica trebaju usklađivati svoje poslovne odluke u skladu s ciljevima preduzeća.

ABSTRACT

There is a strong correlation between economic development and the financial market. Economic development encourages the growth of savings, and thus the development of the financial market. The indicator of the development of the financial market is market capitalization measured as a percentage of nominal GDP.

One of the most important research questions in finance is the prediction of returns on securities, as well as the assessment of the risk of investing in the financial markets. Quantitative risk analysis plays an important role in assessing the risks and uncertainties that surround us when making decisions about investing in the capital market. Risk measurement has preoccupied financial market participants since the beginning of financial history and is a classic problem in finance. Researchers in the field of financial markets

KLJUČNE RIJEČI: *finansijsko tržište, tržište kapitala, savremeni rizici*

KEY WORDS: *financial market, capital market, modern risks*

JEL: G32

¹ Prof.dr.sc. Spasenija Mirković, Visoka škola za finansije i računovodstvo FinRa Tuzla
² Jasmina Fišeković, bacc. finansija i računovodstva, Visoka škola za finansije i računovodstvo FinRa Tuzla
³ Urednički kolegij časopisa je recenzirao i kategorizirao rad kao NAUČNI-PREGLEDNI RAD

have long recognized the importance of measuring the risk of a portfolio of securities.

At a time when companies did not proactively manage risk, those responsible would react to risk when it arose. Such an approach was disastrous for business, and often led to disastrous consequences. Only the modern approach to enterprise risk management has included strategic risk planning and risk management methods. Top management has the task of defining the methods that will be implemented in the risk management strategy. In some cases, such decisions are made in isolation or hastily, and besides, not everyone has the same risk appetite. Managers of business units should coordinate their business decisions in accordance with the company's goals.

1. POJAM I DEFINICIJA RIZIKA U FINANSIJSKOM POSLOVANJU

Svaki investitor prilikom usmjeravanja kapitala u određenu investiciju, suočava se sa investicionim rizikom. On pritom može biti nesiguran u to da li će se ova investicija isplatiti i koliki će ona prinos ostvariti, pri čemu ukoliko se ona ne isplati, investitor trpi štetu u skladu sa inicijalnom vrijednošću sprovedene investicije. Rizik je kardinalna ekonomska kategorija sa ambivalentnim značenjem, pri čemu jedan aspekt rizika predstavlja njegovo izbjegavanje. Međutim, rizik se uvijek preuzima radi prinosa koji se očekuje tako da je drugi aspekt rizika vezan za latentnu vrijednost koju preuzimanje rizika može da ostvari. Neke je vrste rizika moguće smanjiti ili minimizirati, ali ih je nemoguće potpuno odstraniti.

Većina korišćenih mjera rizika koje se oslanjaju na istorijske podatke mogu biti predmet promjene pošto se i okolnosti mijenjaju tokom vremena, a zbog čega treba biti obazriv kada se razmatra mnoštvo različitih mjera i faktora rizika. Istovremeno, mnogi investitori smatraju određene rizike potpuno nevažnim pošto imaju zanemarljivu vjerovatnoću da će se desiti ili veoma male posljedice ukoliko se dese.

Glavna aktivnost u mnogim finansijskim institucijama je da se prepoznaju izvori rizika, zatim njihovo upravljanje i kontrola. To je moguće samo ako se rizik kvantifikuje. Ako možemo da izmjerimo rizik

portfolija, onda možemo identifikovati finansijsku aktivu koja najviše doprinosi riziku. U tom slučaju možemo izvršiti realokaciju portfolija, i na taj način minimizirati potencijalne gubitke smanjenjem rizika portfolija. Rizik se kvalifikuje kao asimetričan fenomen u smislu da se samo odnosi na gubitak. Ako će na primer sutra cena akcije sigurno porasti za 2-5%, u tom slučaju postoji neizvjesnost, ali ne i rizik, pošto ne postoji monetarni gubitak.

2. VRSTE RIZIKA NA FINANSIJSKIM TRŽIŠTIMA

Razumijevanje različitih vrsta rizika je od značaja kako za poslovanje, tako i za investiranje, jer svaka kategorija rizika zahtijeva posjedovanje različitih, ali povezanih vještina upravljanja rizikom. Kategorije rizika se često koriste da bi se definisale i organizovale funkcije upravljanja rizikom kao i aktivnosti upravljanja rizikom u kako u okviru korporacije, tako i prilikom investiranja na tržištima hartija od vrijednosti. Upravljanje rizikom se tradicionalno dijeli na tržišni rizik i kreditni rizik. Uz to se sve više pažnje poklanja operativnom riziku.

Finansijske institucije i razni drugi investitori se u svom poslovanju neminovno susreću sa različitim vrstama rizika iz kojih mogu proisteći negativni efekti na njihovo poslovanje i bogatstvo.

Rizik likvidnosti, posmatran sa aspekta investitora u hartije od vrijednosti, je neizvjesnost koja je nastala na sekundarnom tržištu kapitala. Kada investitor kupi neku finansijsku aktivu, on će očekivati da investicija dospije na naplatu (u slučaju obveznica) ili da je proda nekom drugom. U oba slučaja investitor očekuje da će moći da konvertuje hartije od vrijednosti u gotov novac, kako bi ga upotrebio za tekuću potrošnju ili neku drugu investiciju. Što je teže izvršiti ovu konverziju, to je veći i rizik likvidnosti. Dakle, neizvjesnost u pogledu koliko brzo se može kupiti ili prodati neka hartija od vrijednosti ili postojanje neizvjesnosti oko njene cijene, povećava rizik likvidnosti. Investitor će zato uvećati zahtijevanu stopu prinosa kako bi nadoknadio rizik likvidnosti.

Operativni rizik odnosi se na mogućnost nastanka negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital neke finansijske institucije koji su posljedica propusta u radu zaposlenih, neodgovarajućih internih procedura i procesa, neadekvatnog upravljanja informacionim i drugim sistemima, kao i usljed nepredvidivih eksternih događaja. Sa aspekta korporacije, operativni rizik je neizvjesnost priliva prihoda koji zavise od prirode poslovanja kompanije. Što je manje izvjestan priliv prihoda kompanije, to je i za investitora manje izvjestan prinos. Međutim investitor će tražiti premiju rizika koja je zasnovana na neizvjesnosti koja zavisi od osnovnog poslovanja kompanije.

Finansijski rizik je neizvjesnost koja nastaje po osnovu metoda kojima se kompanije finansiraju. Ako kompanija koristi samo obične akcije za finansiranje investicija, onda je tu prisutan samo poslovni rizik. Međutim, ako kompanija pozajmi sredstva da bi finansirala investicije, onda mora da plati fiksnu finansijsku nadoknadu (u obliku kamate kreditoru), prije nego što obezbijedi prihod u obliku dividende akcionarima, pa samim tim raste i neizvjesnost prinosa na akcije. Ovo povećanje u neizvjesnosti prouzrokovano finansiranjem iz tuđih izvora naziva se finansijski rizik ili finansijski leveridž i utiče na povećanje premije rizika kod akcija.

Country risk, koji se takođe naziva i politički rizik, je neizvjesnost prinosa prouzrokovana mogućnošću velikih promjena u političkom i ekonomskom okruženju jedne zemlje.

Kreditni rizik je uz tržišni rizik jedan od najčešćih finansijskih rizika kojima su izložene prvenstveno banke. Kreditni rizik je rizik mogućnosti nastanka negativnih efekata na finansijski rezultat i kapital banke usljed neizvršavanja obaveza dužnika prema banci.

Pravni rizik predstavlja mogućnost nastanka gubitaka usljed kazni i sankcija proisteklih iz sudskih sporova po osnovu neispunjavanja ugovornih i zakonskih obaveza, kao i usljed kazni i sankcija izrečenih od strane regulatornog tijela. Reputacioni rizik se odnosi na mogućnost nastanka gubitaka usljed negativnog uticaja na tržišno pozicioniranje finansijske institucije ili preduzeća. Strateški rizik se odnosi na mogućnost nastanka gubitaka usljed nepostojanja

dugoročne razvojne komponente u upravljačkom i rukovodećem timu menadžmenta kompanija.

Tržišni rizik je definisan kao “rizik od gubitka po bilansnim i vanbilansnim pozicijama koji su nastali kao posljedica fluktuacija tržišnih cijena”. Tržišni rizik je rizik da će promjena cijena i stopa koje se obračunavaju na finansijskom tržištu smanjiti novčanu vrijednost hartija od vrijednosti ili portfelja itd.

3. INVESTIRANJE NA FINANSIJSKIM TRŽIŠTIMA

Investiranje na finansijskim tržištima podrazumijeva kupovinu i prodaju finansijskih instrumenata, kao što su akcije, obveznice, indeksni fondovi, valute, sirovine i druge investicije, sa ciljem ostvarivanja profita. Ovo je važan način kako pojedinci, institucije i investitori različitih profila rizika mogu rukovati svojim kapitalom i ostvarivati prinose. Za ostvarivanje finansijske sigurnosti, investiranje na finansijskom tržištu može biti moćan način i za postizanje dugoročnih ciljeva, ali to zahtijeva pažnju, obrazovanje i strateško razmišljanje. Tri su osnovna cilja investiranja: sigurnost, prinos, kapitalni dobitak, a određene vrste investitora teže likvidnosti kao četvrtom cilju. Neki investitori trebaju gotovinu u kratkom roku, pa im je veoma važno da u bilo koje vrijeme postoje kupci vrijednosnih papira po određenom nivou cijena.⁴

Središnji faktor na koji će investitor obratiti pažnju prilikom odluke o investiranju predstavlja prinos, dok s druge strane rizik predstavlja ono što investitora odbija od investiranja. Treba naglasiti da percepcija i odnos prema riziku investiranja zavise i od vrste investitora. Agresivni investitor podliježe većem riziku, dok onaj konzervativni biva najoprezniji tip investitora i nije sklon rizičnim investiranjima.

Prinos i rizik ne samo da su osnova za donošenje racionalnih odluka o investiranju, već su u praksi usko uslovljeni i u kontinuiranoj koleraciji. Oni se proporcionalno

⁴ Mersud Ferizović, Finansijska tržišta, Ekonomski fakultet Univerziteta u Bihaću, Bihać 2004. str.153

mijenjaju, pa što je veći prinos veći je i rizik od investiranja.

Cilj investitora, prilikom investiranja, je ostvariti što veći prinos. Uprkos tome, sve investicije ne garantuju uvijek takav rezultat. Neke ostvaruju visoke, a neke niske prinose, što sam proces čini dodatno kompleksnim i izazovnim. Bez rizika od investiranja i problematike prinosa, investitori bi uvijek investirali u one finansijske intrumente koji će im donijeti najveći očekivani prinos. To bi uzrokovalo povećanu potražnju za finansijskim instrumentima, što bi na tržištu dovelo do nivoa cijena koje bi narasle toliko da bi se potencijalni prinos od ulaganja u te instrumente smanjio. Investitori očekuju da pri investiranju u rizične finansijske instrumente ostvaruju više stope prinosa kao nagradu ili naknadu za prihvatanje rizika.

4. FINANSIJSKI RISK MENADŽMENT

Područje procjene rizika u finansijskim transakcijama na tržištu kapitala uslovljeno je oblicima finansijskih instrumenata. Poznato je da različiti oblici hartija od vrijednosti nose različite rizike.

Brza globalizacija finansijskih tržišta, inovacije u dizajniranju finansijskih derivata, kao i primjeri spektakularnih gubitaka povezanih sa njihovim emitovanjem i trgovanjem primorale su finansijske institucije da prepoznaju sve veći značaj upravljanja finansijskim rizikom.

Vanredni događaji, poput krahova tržišta akcija, kolapsa tržišta obveznica i kriza na deviznim tržištima, danas su glavni interes u upravljanju rizikom i finansijskoj regulativi. Možemo dakle zaključiti da je u savremenim uslovima finansijsko poslovanje postalo rizičnije nego ikada prije, pa se iz tog razloga javlja potreba za upravljanjem finansijskim rizicima. Identifikovanje potencijalnih rizika spada u djelokrug rada finansijskog menadžmenta. Aktivnosti menadžmenta odnose se i na identifikovanje i procjenu intenziteta rizika i preuzimanje mjera zaštite od rizika. Identifikacija pojedinih vrsta finansijskih rizika obezbjeđuje veću mogućnost mjerenja efekata koje oni imaju na njene performanse. Analiza

izloženosti preduzeća finansijskim rizicima pomoću finansijskih izvještaja podrazumijeva analizu događaja u prethodnom periodu i pretpostavku da će se poslovni događaji nastaviti po sličnom obrascu.

Projekcija bilansa stanja izražava mogućnost održavanja likvidnosti i finansiranja u toku planskog perioda. Projekcije bilansa uspjeha definišu rentabilnost i solventnost u poslovanju, kao i faktore očuvanja i uvećanja imovine.

Bilans stanja kao osnovni finansijski izvještaj pruža odgovor na pitanje kakva je likvidnost preduzeća. Na osnovu bilansa stanja, korisnici finansijskih izvještaja, mogu da sagledaju da li preduzeće može da izmiruje sopstvene kratkoročne obaveze.

Bilans uspeha omogućava sagledavanje uticaja pojedinih vrsta prihoda i rashoda na poslovni rezultat. Upravljanje rizikom optimizuje način na koji je potrebno kontrolisati rizike. Takva strategija ne znači da menadžment traga za rizicima ili ih izbjegava već sprovodi strategiju optimizacije rizika. Uslov za optimizaciju rizika je integrisano planiranje resursa na nivou firme.

5. FINANSIJSKA TRŽIŠTA U USLOVIMA SVJETSKJE EKONOMSKE KRIZE

Finansijska tržišta predstavljaju prenosni mehanizam između osoba koje imaju višak sredstava i onih kojima su ta sredstva potrebna. Ona su krvotok globalne ekonomije, gdje se promjene na tržištu jedne države odražavaju pozitivno ili negativno na tržištu druge države. To se najbolje može vidjeti na primjeru SAD – a, najrazvijenijem tržištu, gdje se nastanak finansijske krize odrazio na ostale zemlje. Budući da je to središte mreže koje povezuju finansijske sisteme gotovo svih zemalja, kriza se vrlo brzo proširila. Svjetska ekonomska kriza dovela je do pada cijena dionica najvećih kompanija koje su sa svim ekonomskim parametrima bile daleko od krize, ali zbog masovne panike stanovništva i straha investitora nisu se mogle oduprijeti. Ekonomska kriza imala je jak uticaj na sve zemlje svijeta. Neslaganja u bankarskom sektoru dovela su do pada cijena dionica, stečajeva, povrata imovine i velike stope nezaposlenosti. Svjetskoj krizi prethodilo je povećanje osnovnih životnih namirnica

u 2007. godini i u polovini 2008. godine, dok su cijene plata zaposlenih ostale iste. Zbog različitih struktura privrede i potrošnje, veliko povećanje cijena nafte i potrošnje, uticalo je na povećanje siromaštva.⁵

Svaka finansijska kriza ima katastrofalan efekat na globalnu ekonomiju, pa samim tim negativno utiče i na život običnih ljudi. Sporadične finansijske krize tokom posljednjih godina dovele su do najteže ekonomske krize poslije velike depresije iz prošlog vijeka, i rezultirale su fundamentalnim promjenama u upravljanju rizikom - posebno u segmentu kontrole i regulisanja finansijskog sektora. Tome u prilog ide činjenica pretrpljenih gubitaka banaka kao direktne posljedice krize koja je nastala u SAD-u i munjevito se proširila na globalni finansijski i realni sektor.

Posljedice finansijske krize su gubitak štednje, penzije, posla, dovodi do odustajanja ulaganja u veće investicijske projekte, a svakodnevna potrošnja svodi se na minimum. Analitičari finansijskog tržišta i globalne krize donose zaključke koji su u skladu s Minskyjevim modelom finansijske krize. Njegov model naglašava da neregulisana tržišta nisu dinamički stabilni sistemi koji se približavaju ravnoteži punog zapošljavanja, ali u sistemima koje su ciklične prirode, krize nisu neobičan događaj. Bitan element ovog cikličnog sistema je endogena priroda percepcije i očekivanja rizika.⁶ Minskyn navodi sljedeće: u uslovima mirne ekspanzije, finansijske institucije koje traže profit izmišljaju nove oblike novca, zamjenjujući novac u portfeljima za različite vrste aktivnosti. S razvojem finansijskih inovacija i dodatnim optimizmom stvara se dodatna potražnja za dobrima i uslugama, te prilika za investiranje. Sve ovo predstavlja uzlaznu fazu u kojoj novi finansijski instrumenti i sklonost riziku čine sistem osjetljivim. U određenom trenutku neki događaj investitore dovodi do visokog stepena izloženosti rizika i

5 Juričić, Lj. (2010) „Financijska kriza i financijska politika“ portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa, Ekonomski pregled, Zagreb, Vol. 61, No. 5-6, 2010 str. 320
6 Frenkel, R., Rapetti, M. (2009) „A developing country view of the current global crisis: what should not be forgotten and what should be done“, Cambridge Journal of Economics, 2009., str. 690

počinje faza finansijskih poteškoća. Pojava svijesti o većem riziku dovodi do prebacivanja portfelja investitora u korist sigurnijih i likvidnijih sredstava. Višak potražnje za likvidnošću i niskorizičnim ulaganjima završavaju probijanjem tzv. balona koji dovodi do masivnog gubitka bogatstva. Deflatorsna kretanja finansijskih tržišta čine većinu investitora ograničenim likvidnošću ili bankrotiranjem što u oba slučaja negativno utiče na odluke o potrošnji. Ono što je počelo kao kontrakcija finansijskog sektora sada se proširilo na cjelokupnu privredu.

Nakon nastanka svjetske ekonomske krize javili su se brojni kritičari zapadnog koncepta društva koji je na njemu zasnovan. Država je bila prinuđena spašavati velike privatne kompanije, dionička društva, od propasti, kako se njihov bankrot ne bi lančano proširilo na cjelokupnu ekonomiju. Ova intervencija ne znači da je država dobro upravlja privredom, a pogotovo ne da sanira gubitke kompanija koje će na kraju plaćati poreski obveznici, već je ona privremena mjera. Problem je što niko od kritičara nije ponudio rješenje i model budućeg društva koje će biti organizovano na nekim drugim pravilima.⁷

Globalizacija finansijskih tržišta sa brzim tempom finansijskih inovacija uzrokovana čestim državnim spašavanjem doveli su do svjetske finansijske krize. Ozbiljnost svjetske finansijske krize jasno daje smjernice da je putanja rasta finansijskih tržišta posljednjih godina neodrživa i da se mora preokrenuti. Nije moguće da vrijednost finansijske imovine ostane tako velika u odnosu na realnu ekonomiju jer prireda ne može dosljedno generisati novčane tokove potrebne za održavanje „napuhanih“ finansijskih potraživanja. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini u uslovima svjetske ekonomske krize stabilnost se održavala sljedećim faktorima: 4 1. Valutni odbor uveden 1997. godine Daytonskim mirovnim sporazumom. Valutni odbor pridonio je stabilnosti deviznog kursa i povjerenje u domaću valutu (konvertibilne marke) ali je zato onemogućio Centralnoj banci vođenje slobodne monetarne politike. Centralna banka u uslovima valutnog odbora nema mogućnost davanja kredita državi i poslovnim bankama. Bankarski sektor BiH posluje pod strogim zakonskim regulativama,

7 Jeremić, Z., „Financijska tržišta i finansijski posrednici“, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2012. str. 18

i zahvaljujući tome vlasnici depozita nisu podizali svoja sredstva u prvim znacima krize.⁸

Platni bilans Bosne i Hercegovine koji od samih početaka ne pokazuje pozitivan rezultat. Veći dio priliva odnosio se na devizna sredstva iseljenika. Deficit u trgovinskom bilansu ublažavao se kapitalnim transferima iz inostranstva javnom sektoru te ponekom stranom investicijom.

U Bosni i Hercegovini većinskim dijelom preovladava javni sektor. S obzirom da on ne pridonosi trgovini robama i uslugama, privredni rast na osnovu inostrane razmjene je gotovo nemoguć. Prikupljeni budžetski prihodi usmjeravaju se na administrativne troškove i socijalne transfere.

6. TRŽIŠTA KAPITALA U BOSNI I HERCEGOVINI

Funkcionisanje tržišta kapitala i emitovanje i trgovanje vrijednosnim papirima striktno nadziru ovlaštene agencije. Okvir nadzora se razlikuje od države do države, ali sličnosti postoje, posebno u pogledu generalno prihvaćenih principa operacija na tržištu kapitala. Naredni tekst predstavlja kratak pregled relevantnog regulatornog okvira u BiH.

Tržišta kapitala u BiH su regulisana na entitetskom nivou. Stoga, propisi se odnose na tržište kapitala u FBiH, koje ima regulatorni okvir i svoje institucije, ili tržište kapitala RS, na koje se isto odnosi. Međutim, postoji značajna usklađenost regulative između dva entiteta.

Pravni okvir za tržišta kapitala se može naći u propisima FBiH i RS koji se odnose na tržišta vrijednosnih papira. Ovi propisi regulišu glavna pitanja koja se odnose na definicije termina, učesnika, institucija i njihove organe, prava i obaveze u pogledu tržišta kapitala u BiH.

8 Grgić D., Kordić G. (2011) „Analogija krize zemlja s margine eurozone s krizom u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj“ Ekonomska misao i praksa, Sveučilište u Dubroniku, No. 1, 2011, str. 212.-214.

Govoreći o regulaciji i organizaciju tržišta kapitala u BiH ono je složeno i organizovano na više nivoa. Kada je riječ o entitetskim nivoima tržište kapitala podijeljeno je na dva samostalna i nezavisna tržišta⁹ (Sarajevska berza SASE i Banjalučka berza). Zakonsku osnovu za razvoj tržišta kapitala BiH čine¹⁰: Zakon o vrijednosnim papirima, Zakon o Komisiji za vrijednosne papire, Zakon o društvima za upravljanje investicijskim fondovima, Zakon o Registru vrijednosnih papira i Zakon o privrednim društvima.

Tržište kapitala u BiH karakteristično je za siromašne i nerazvijene zemlje, a razvoj samog tržišta je usporen zbog nekvalitetnih investicija i nepovoljne strukture. Investiranje u BiH većinom zavisi od strane štednje. Prema studiji koju je uradila EBRD, uz preporuke OECD -a, utvrđena je procjena zakonske uređenosti finansijskog tržišta BiH. Analiza je pokazala da se najviše postiglo u, sprečavanju pranja novca, razvijenosti posrednika, kolektivnoj šemi i zaštiti informacija. Najnerazvijeniji segment predstavlja brojnost instrumenata sa kojima se trguje na organizovanom tržištu kapitala.¹¹

Na Sarajevskoj berzi u 2022. godini, ostvaren je ukupan promet od 383.737.986 KM, što čini 37,34 % od ukupnog prometa koji je ostvaren na BH berzama. U sklopu 3.524 transakcije, prometovano je 16.149.245 vrijednosnih papira¹².

Na tržištu Banjalučke berze u 2022. godini je ostvaren ukupan promet od 688.424.491 KM što u odnosu na 2021. godinu predstavlja rast od čak 82,22%. Od ostvarenog ukupnog prometa, 56,5% se odnosi na javne ponude što je najviše posljedica emisija obveznica i trezorskih zapisa RS¹³.

9
10 Gadžić, M. (2013) „Financijska tržišta i institucije“, Sveučilište u Mostaru, Mostar, str. 240
11 Kumalić, I. (2013) „Razvijenost financijskog tržišta u Bosni i Hercegovini“ Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije, Fakultet poslovne ekonomije, Banja Luka, str. 69
12 <http://www.sase.ba/v1/Izvj%C5%A1taji/Stanje-na-trzistu> (pristupljeno 07.09.2023.)
13 <https://eurobroker.ba/vijesti/342-banjalucka-berza-u-2022-rast-ukupnog-prometa-pad-prometa-akcija.html> (pristupljeno 07.09.2023.)

Važan pokazatelj razvijenosti BiH finansijskog tržišta svakako je tržišna kapitalizacija. Ona predstavlja cijene dionica, umanjen za broj izdanih dionica za kotirana domaća preduzeća. Investicijski fondovi i preduzeća čiji je jedini poslovni ili posjedovanje dionica drugih društava koja ne kotiraju na tržištu ne ubrajaju se u tržišnu kapitalizaciju. Analizirajući period unazad deset godina do danas vidljivo je da je stanje na tržištu kapitala nepovoljno, slabo i nerazvijeno. Tržište kapitala nema veliku ulogu u finansiranju preduzeća, pod uticajem je ostvarivanja državnih ciljeva, te ima mali broj internih dioničara. Za razvijenost tržišta kapitala najčešći pokazatelj koji se uzima jeste odnos tržišne kapitalizacije i BDP-a. Odnos BDP-a i tržišne kapitalizacije kreće se u nerazvijenim zemljama ispod 5%, manje razvijenim zemljama od 5 do 20%, srednje razvijem zemljama između 20% i 40%, više srednje razvijenim od 40% do 60%, a najrazvijenijim tržištima prelazi 60%.

7. KRETANJE NA TRŽIŠTIMA KAPITALA ZEMALJA SREDNJOISTOČNE EVROPE

Trgovanje na tržištima kapitala se odvija na primarnom ili sekundarnom tržištu. Primarno tržište je ono na koje se uvode nove dionice i obveznice. Investicijske fondovi, korporacije i ulagači pojedini mogu kupovati hartije od vrijednosti na primarnom tržištu. Tržišta kapitala imaju dobro razvijena sekundarna tržišta, gdje se odvija prodaja prethodno izdatih hartija od vrijednosti.¹⁴ Svrha tržišta kapitala jeste usmjeravanje slobodnih kapitalnih projekata u projekte realnog sektora koji bi podstakli privredni rast. Kada se govori o sekundarnom tržištu kapitala razvijenih zemalja ono odražava cjelokupni razvoj tržišta kapitala, a isto se ne može reći za tranzicijske zemlje. Naime, tržišta kapitala tranzicijskih zemalja su se razvila preko noći kroz proces privatizacije, dok se u razvijenim zemljama primarno i sekundarno tržište razvijalo istovremeno dugi niz godina.

Radi brojnih prepreka i neiskorištenih kapaciteta tržišta kapitala zemalja Srednjoistočne Evrope zaostaju za razvijenim zapadnoevropskim tržištima. Neiskorištenost kapaciteta ogleda se u ograničenoj

ponudi na tržištu dioničkih, odnosno dužničkih vrijednosnih papira, nisku potražnju malih ulagača te administrativna opterećenja koja guše male ulagače. Kao jedan od problema nerazvijenosti tržišta jeste i nepovjerenje ulagača u lokalna finansijska tržišta. Razvoj finansijskih tržišta privrede usko je povezan s njegovim cjelokupnim razvojem. Dobro funkcionirajući finansijski sistemi pružaju dobre i lako dostupne informacije koje mogu smanjiti transakcijske troškove i kasnije poboljšati raspodjelu resursa i podstaći privredni rast. Bankarski sistemi i tržišta dionica podstiču rast, i glavni su faktori za smanjenje siromaštva. Otvorene ekonomije sa zdravom makroekonomskom politikom, dobrim pravnim sistemima i zaštitom dioničara privlače kapital stoga imaju veća finansijska tržišta. Nakon krize tržište kapitala Srednjoistočne Evrope se sporo oporavlja, a to je dovelo do stagnacije tržišta dionica i obveznica.

Za stabilnost tržišta kapitala, kao i njegov razvoj potreban je realan privredni rast, što znači da razvoj tržišta kapitala dovodi do ekonomskog razvoja zemlje. Tržišta kapitala srednjoistočne Evrope predstavljaju slabije makroekonomske fundamente koja su proteklih deset godina slabije likvidna te malih obima trgovanja. U poređenju sa razvijenim tržištima, mogu se okarakterisati kao slabo razvijena i nisu od velikog značaja u smislu pribavljanja kapitala za investicijske projekte ili neke značajne uloge razvoja finansijskog sistema. Postavlja se pitanje može li se finansijska kriza izbjeći te ako ne može kako je lakše prebroditi? Finansijska kriza nastaje kao posljedica brzog razvoja i visokog rasta. Promjena novih tehnologija mijenja logiku tržišta, ili kriza može proizaći iz finansijske nestabilnosti, trgovinskih prepreka itd. Kriza se ne može izbjeći, ali se može smanjiti njena veličina i posljedice. Kao jedan od primjera ublažavanja krize svakako jeste unija tržišta kapitala. Unija tržišta kapitala predstavlja sigurno ulaganje investitoru na stabilnim finansijskim tržištima. Što je kapital veći za ulaganje izvan bankarskog sektora, to je manja izloženost bankarskog sektora riziku. Ono što je potrebno jeste podsticati privatno vlasništvo, privatni kapital, različite oblike rizičnog kapitala i privatnu štednju.

ZAKLJUČAK

Tržište kapitala BiH je malo i nerazvijeno, ali u budućnosti bi moglo imati veliku ulogu u razvoju domaće privrede. Kod razvijenih tržišta kapitala svakodnevno se pojavljuju nove hartije od vrijednosti, što znači da tržište kapitala BiH daleko zaostaje i ostaje siromašno hartijama od vrijednosti kojima se trguje.

Veći broj hartija od vrijednosti nudi investitorima veći izbor investiranja i omogućava im povećanje njihovog portfolija hartija od vrijednosti. Ono što bi dodatno pomoglo tržištu kapitala Bosne i Hercegovine jesu strana ulaganja na dugi rok, čemu treba posvetiti više pažnje da bi se razvijalo finansijsko tržište. Karakteristike tržišta Bosne i Hercegovine kapitala su duple institucije, nefunkcionalnost, mali broj hartija od vrijednosti kojima se može trgovati, nedovoljno razvijeno tržište itd. Da bi tržište kapitala Bosne i Hercegovine postalo razvijeno potrebno je izmijeniti zakonsku regulativu, integrisati dvije berze u jednu i uspostaviti jedinstvene institucije za upravljanje berzom.

Današnje poslovanje postaje sve dinamičnije zbog turbulentne okoline u kojoj djeluje. Takva dinamičnost i kompetitivnost nameću rizike s kojima se poslovanje često suočava i na čije djelovanje treba djelovati. Sve veći broj organizacija i preduzeća iznimnu pažnju obraća na sistemsku kontrolu i upravljanje rizikom, što postaje temeljni dio strateškog menadžmenta. Neučinkovito upravljanje rizikom može nanijeti velike štete ili izazvati katastrofalne posljedice po organizaciju. Integrisano upravljanje rizikom, kao i brojna regulativa vezana za pitanja rizika, naglašavaju značaj upravljanja rizikom.

U vremena kada preduzeća nisu proaktivno upravljale rizikom, odgovorni bi reagovali na rizik kad bi on već nastao. Takav pristup je bio porazan za poslovanje, te je nerijetko dovodio do katastrofalnih posljedica. Tek je moderni pristup upravljanju rizikom preduzeća uključio strateško planiranje rizika i metode upravljanja rizikom. Vrhovni menadžment ima zadatak definisanja metoda koje će se implementirati u strategiju upravljanja rizikom. Menadžeri poslovnih jedinica trebaju usklađivati svoje poslovne odluke u skladu s ciljevima preduzeća.

LITERATURA

1. Frenkel, R., Rapetti, M. (2009) „A developing country view of the current global crisis: what should not be forgotten and what should be done“, Cambridge Journal of Economics, 2009.
2. Gadžić, M. (2011) „Finansijska tržišta i institucije“, Sveučilište u Mostaru, Mostar.
3. Grgić D., Kordić G. (2011) „Analogija krize zemlja s margine evrozone s krizom u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj“ Ekonomska misao i praksa, Sveučilište u Dubrovniku, No. 1, 2011.
4. Jeremić, Z. (2012) „Finansijska tržišta i finansijski posrednici“, Univerzitet Singidunum, Beograd.
5. Juričić, Lj. (2010) „Finansijska kriza i finansijska politika“, Ekonomski pregled, Zagreb, Vol. 61, No. 5-6, 2010.
6. Kumalić, I. (2013) „Razvijenost finansijskog tržišta u Bosni i Hercegovini“ Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije, Fakultet poslovne ekonomije, Banja Luka.
7. Mersud Ferizović, Finansijska tržišta, Ekonomski fakultet Univerziteta u Bihaću, Bihać 2004.
8. Mishkin S. F., Easkin, G. S. (2005) „Finansijska tržišta i institucije“, MATE, 2005. Zagreb.

¹⁴ Mishkin S. F., Easkin, G. S., (2005) „Financijska tržišta i institucije“, Mate, Zagreb, str. 245

EVALUACIJA POSLOVNOG OKRUŽENJA U OKVIRU PROCESA PROCJENE KREDITNE SPOSOBNOSTI PREDUZEĆA U BIH²

EVALUATION OF THE BUSINESS ENVIRONMENT IN THE FRAMEWORK OF THE PROCESS OF ASSESSING THE CREDITWORTHINESS OF COMPANIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

SAŽETAK

Neupitno je da na uspješnost preduzeća utiče makro- i mikrookruženje u kojem posluju. U radu smo predstavili osnovne elemente poslovnog okruženja, te PESTLE i SWOT analizu, odnosno alate za istraživanje okruženja u kojem preduzeća posluju, kao i za dubinsku analizu jakih i slabih snaga preduzeća. Dalje smo razmotrili stanje u poslovnom okruženju u BiH, te uporedili isto sa zemljama u regionu. U okviru rada su predstavljeni rezultati istraživanja o načinu evaluacije poslovnog okruženja u bh. preduzećima. Dodatno je istraženo i da li i na koji način se vrši procjena poslovnog okruženja u bankama u BiH u okviru procesa procjene kreditne sposobnosti preduzeća.

APSTRAKT

It is unquestionable that the success of companies is influenced by the macro- and microenvironment in which they operate. In the paper, we presented the basic elements of the business environment, as well as PESTLE and SWOT analysis, that is, tools for researching the environment in which companies operate, as well as for an in-depth analysis of the company's strengths and weaknesses. We further considered the situation in the business environment in BiH, and compared the same with countries in the region. The paper presents the results of research on business environment's research in companies in Bosnia and Herzegovina. In addition, it was investigated whether and in what way the assessment

of the business environment in banks in Bosnia and Herzegovina is carried out within the process of assessing the creditworthiness of companies.

1. UTICAJ OKRUŽENJA NA POSLOVANJE PREDUZEĆA

Preduzeća u različitim zemljama i regijama posluju u različitim, za svaku određenu zemlju ili regiju specifičnim poslovnim uslovima, koji utiču na uspješnost poslovanja preduzeća. Nivo razvijenosti tržišta, kupovna moć i kupovne navike kupaca, snaga konkurencije, dostupnost sirovina itd., su samo neke od komponenti okruženja u kojem preduzeće posluje, a svaka od njih utiče na nivo prihoda preduzeća, profitabilnost i likvidnost preduzeća itd.

Svako preduzeće posluje u nekom „makro okruženju“ kojeg oblikuju uticaji opšte ekonomije, demografije stanovništva, društvenih vrijednosti i stilova života, vladinih zakona i propisa, tehnoloških faktora i, u užem smislu, uticaji industrijskog i konkurentnog područja u kojem posluje.³ Obično razlikujemo: makro

KLJUČNE RIJEČI: PESTLE i SWOT analiza, poslovno okruženje, kreditna sposobnost preduzeća

KEY WORDS: PESTLE and SWOT analysis, business environment, creditworthiness of the company

JEL: E51

¹ Dr. sc. Arijana Salkić, UniCredit bank dd, Armije BiH 3 Tuzla, arijana.salkic@gmail.com

² Urednički kolegij časopisa je recenzirao i kategorizirao rad kao NAUČNI- PREGLEDNI RAD

³ Thompson A. A., Strickland A. J., Gamble J. E., *Strateški menadžment: U potrazi za konkurentskom prednošću*, Mate, Zagreb, 2008., str. 45-48

okruženje (opći ekonomski uvjeti, zakonski propisi, demografija stanovništva, društvene vrijednosti i stil života i tehnologija) i neposredno industrijsko i konkurentsko okruženje (dobavljači, supstitutivni proizvodi, kupci, novi konkurenti i konkurentska preduzeća). Što se više ovih komponenti poslovnog okruženja uključi u analizu kreditne sposobnosti preduzeća, to će se dobiti jasnija slika o njegovom poslovanju, poslovnim rizicima i prijetnjama, kao i jakim stranama preduzeća.

S tim u vezi, potrebno je istaći da fundamentalna analiza kreditne sposobnosti preduzeća podrazumijeva procjenu preduzeća i tržišta zasnovanu na analizi ekonomskih i finansijskih faktora. Širi okvir fundamentalne analize obuhvata i analizu nacionalne privrede (makroekonomsku analizu) i analizu djelatnosti (industrije). Značajni elementi prognoze nacionalne privrede su prognoza privrednih ciklusa, trenda monetarne i fiskalne politike, te glavnih ekonomskih pokazatelja, kao što su stopa rasta, stopa zaposlenosti, stopa inflacije i rast proizvodnje.

Prognoza industrije (djelatnosti) uključuje:⁴

- ✓ životni ciklus i strukturu industrije: Analiza u kojoj životnoj fazi (osnivanje, rast, ekspanzija, zrelost i pad) se nalazi industrija vrši se na osnovu analize finansijske pozicije preduzeća, jer životna faza utiče na rast zarade, dividende, kapitalne izdatke i potražnju za proizvodima. Nakon toga procjenjuje se stopa rasta industrije, moguće razlike u fazi za pojedina preduzeća, profitabilnost i stopa povrata.
- ✓ konkurenciju (ovisi o kvaliteti proizvoda, strukturi troškova i sl.),
- ✓ regulativu,
- ✓ poslovni ciklus, i
- ✓ finansijske standarde.

1. PESTLE i SWOT analiza poslovanja preduzeća

Kao alati za istraživanje okruženja u kojem preduzeće posluje, kao i za dubinsku analizu jakih i slabih snaga

⁴ Vidučić Lj., *Financijski menadžment*, RRIF, Zagreb, 2011., str. 123-127

preduzeća poznate su PESTLE i SWOT analize koje će biti predstavljene u nastavku.

PESTLE analiza je alat za istraživanje vanjskog okruženja preduzeća. PESTLE je inače akronim za političke (*Political*), ekonomske (*Economic*), društvene (*Social*), tehnološke (*Technological*), ekološke (*Ecological*) i zakonodavne (*Legislative*) faktore koji se analiziraju kako bi se evauliralo eksterno okruženje.

PESTLE analiza je struktura za planiranje, predstavljanje i pisanje izvještaja, a to je i analitički alat za razmatranje vanjskih faktora i pomoć pri analizi njihovih uticaja na preduzeće. PESTLE se uglavnom koristi za identifikaciju i sažimanje uticaja okruženja na organizaciju kako bi se procijenili sadašnji i budući strateški konteksti preduzeća. Osim toga, PESTLE je također koristan alat za razumijevanje makro okruženje preduzeća. PESTLE pomaže organizaciji da se proaktivno prilagodi okruženju, koje se stalno mijenja, te omogućava razmišljanje o budućnosti, tako da se problemi unaprijed predviđaju. Štoviše, PESTLE analiza može pomoći da se iskoriste mogućnosti i minimiziraju prijetnje preduzeću. PESTLE se može koristiti da se izbjegn timer strategije koje mogu biti osuđene na neuspjeh zbog razloga koji su izvan kontrole preduzeća.⁵

U okviru PESTLE analize razmatra se kako sljedeći faktori mogu uticati na preduzeće, njihov potencijalni uticaj (visok, srednji ili nizak), te implikacije i važnost faktora (kritično, važno, nevažno):⁶

1. *Politički faktori:* trgovačka politika, proces osnivanja preduzeća, uticaj lobija, ratovi i sukobi, politika vlade, izbori, međususjedski odnosi, terorizam, politički trendovi, struktura vlade, interna politička pitanja.
2. *Ekonomske faktori:* domaća privredna situacija, domaći privredni trendovi, poreska politika, sezonalnost i vremenski uslovi,

⁵ Tan JH., Chua WL., Chow CK., Chong MC., Chew BC., *PESTLE Analysis on Toyota Hybrid Vehicles*, (www.academia.edu/download/29695054/PESTLE_Analysis_on_Toyota_Hybrid_Vehicles.pdf), 2023., august), str. 1

⁶ Mikić M., *PESTLE analiza*, (web.efzg.hr/dok/EPO/mmikić/PESTLE%20analiza.docx), 2023., august)

tržišni ciklusi, distribucijski trendovi, međunarodna trgovina, raspoloživi dohodak, nezaposlenost, kurs valute, inflacija, kamatne stope, indeks potrošačkog povjerenja.

3. *Društveni faktori*: stavovi potrošača, mediji, ugled preduzeća, navike potrošača, značajni događaji, etnička pitanja oglašavanja i publicitet, demografske promjene, obrazovanje, zdravlje, moda.
4. *Tehnološki faktori*: rezultati istraživanja, starost tehnologije, zamjena tehnologije, komunikacije, inovacijski potencijal,

patentiranje, informacijska tehnologija, transport, bioinženjering, *Internet*, *e-mail*, *e-learning*, promjene u *softwer-u*.

5. *Pravni faktori*: trenutna pravna regulativa, buduća pravna regulativa, evropska pravna regulativa, regulativna tijela i procesi, zakon o radu, zaštita potrošača, regulacija konkurencije, trajanje pravnog postupka, upis vlasništva.
6. *Etičko/ekološki faktori*: ekološka pitanja, ekološka regulativa, potrošačke vrijednosti, tržišne vrijednosti, stav zaposlenika,

Tabela 1. Činjenice na koje treba obratiti pažnju pri identifikovanju snaga, slabosti, prilika i prijetnji

Potencijalne resursne snage i konkurentske sposobnosti	Potencijalne resursne slabosti i konkurentski nedostaci
• Snažna strategija • Temeljne stručnosti u _____ • Prepoznatljiva stručnost u _____ • Proizvod koji se bitno razlikuje od konkurentskih proizvoda • Stručnost i sposobnost koje su dobro usklađene s industrijskim ključnim faktorima uspjeha • Snažno finansijsko stanje; dovoljno finansijskih sredstava za porast poslovanja • Snažan imidž robne marke/ugled preduzeća • Atraktivna baza kupaca • Ekonomija razmjera i/ili prednosti krivulje učenja i iskustva nad konkurentima • Patentirana tehnologija/vrhunske tehnološke vještine/važni patenti • Superiorni intelektualni kapital u odnosu na ključne konkurente • Troškovne prednosti nad konkurentima • Snažno oglašavanje i promidžba • Sposobnosti inoviranja proizvoda • Dokazane sposobnosti poboljšavanja proizvodnih procesa • Dobre sposobnosti upravljanja dobavljačkim lancem • Dobre sposobnosti usluge kupcu • Viša kvaliteta proizvoda u odnosu na konkurente • Široka geografska pokrivenost i/ili snažna sposobnost globalne distribucije • Savezi/zajednički poduhvati s drugim preduzećima koji omogućavaju pristup vrijednoj tehnologiji, stručnostima, i/ili atraktivnim geografskim tržištima	• Nejasan strateški smjer • Sredstva koja nisu dobro usklađena sa industrijskim ključnim faktorima uspjeha • Nedovoljno razvijena ili nedokazana stručnost • Slab bilans, previše dugova • Viši ukupni jedinični troškovi u odnosu na ključne konkurente • Slabe ili nedokazane sposobnosti inoviranja proizvoda • Proizvod/usluga s prosječnim svojstvima ili odlikama koje su inferiorne suparničkim • Preuska proizvodna linija u odnosu na konkurente • Slab imidž ili ugled robne marke • Slabije trgovačke mreže od ključnih konkurenata i/ili nedostatak adekvatne sposobnosti globalne distribucije • Zaostatak u kvaliteti proizvoda, istraživanju i razvoju i/ili tehnološkom <i>know-how-u</i> • Pogrešna strateška grupa • Gubitak tržišnog udjela zbog _____ • Nedovoljna menadžerska dubina • Inferiorniji intelektualni kapital u odnosu na vodeće suparnike • Ispodprosječna profitabilnost zbog _____ • Mnoštvo unutrašnjih operativnih problema ili zastarjeli pogoni • Zaostajanje za suparnicima u sposobnostima e-poslovanja • Nedovoljno finansijskih sredstava za porast poslovanja i ostvarivanje perspektivnih inicijativa • Previše nedovoljno iskorištenog kapaciteta pogona

Potencijalne tržišne prilike	Pojačane vanjske prijetnje blagostanju preduzeća
• Mogućnost osvajanja tržišnog udjela konkurenata • Ubrzani porast kupčeve potražnje za industrijskim proizvodom • Opsluživanje dodatnih skupina kupaca ili tržišnih segmenata • Širenje na geografska tržišta • Širenje proizvodne linije radi popunjavanja većeg raspona kupčevih potreba • Utiliziranje postojećih vještina i tehnološkog <i>know-how-a</i> za uvođenje novih proizvodnih linija ili novih djelatnosti • On line prodaja • Progresivno ili regresivno integrisanje • Rušenje trgovačkih barijera na atraktivnim inostranim tržištima • Preuzimanje konkurentskih preduzeća ili preduzeća sa primamljivim tehnološkim stručnim znanjem ili sposobnostima • Ulazak u saveze ili zajedničke poduhvate koji mogu proširiti tržišnu pokrivenost preduzeća ili ojačati njegovu konkurentsku sposobnost • Mogućnost iskorištenja novih tehnologija u nastajanju	• Pojačani intenzitet konkurisanja među industrijskim takmacima – može smanjiti marže profita • Zastoj u rastu tržišta • Mogući ulazak novih moćnih konkurenata • Gubitak u prodaji zbog supstitutivnih proizvoda • Rastuća pregovaračka moć kupaca i dobavljača • Preokret u kupčevim potrebama i ukusima • Nepovoljne demografske promjene koje prijetje ograničavanjem potražnje za industrijskim proizvodom • Osjetljivost na industrijske pokretačke sile • Restriktivne trgovačke politike inostranih vlada • Skupe nove regulatorne obaveze

Izvor: Thompson A. A., Strickland A. J., Gamble J. E., *Strateški menadžment: U potrazi za konkurentskom prednošću*, Mate, Zagreb, 2008., str. 95

menadžerski stil vođenja, organizacijska kultura, moral zaposlenika, uključenost zaposlenika.

SWOT analiza služi kako bi se identifikovati prilike koje se trenutno ne mogu iskoristiti zbog nedostatka potrebnih resursa i jedinstvene kompetencije koje preduzeće već posjeduje i superiornog načina na koji ih je moguće iskoristiti. Vanjsko okruženje sastoji se od varijabli (prilika i prijetnji) koje su izvan preduzeća i obično nisu unutar kratkoročne kontrole menadžmenta. Te varijable čine kontekst unutar kojeg preduzeće posluje. U unutrašnjem okruženju identifikuju se snage i slabosti preduzeća.

U Tabeli 1. su detaljno navedene činjenice koje je potrebno razmatrati prilikom identifikacije snaga, slabosti, prilika i prijetnji, odnosno SWOT analize, za određeno preduzeće.

Ovdje je bitno naglasiti da postoje određena preklapanja između PESTLE i SWOT analize. Naime, slični faktori se pojavljuju u svakoj od njih. Međutim, PESTLE i SWOT imaju sasvim sigurno

dvije različite perspektive: PESTLE teži da procijeni tržište, uključujući i konkurenciju, sa stajališta određenog prijedloga ili posla, dok SWOT analiza u poslovanju i marketingu teži tome da procijeni poslovanje ili prijedlog vlastitog preduzeća ili (manje uobičajeno) poslovanje konkurencije.⁷

Dodatno na već navedeno, u okviru donošenja odluke o kreditnoj sposobnosti preduzeća, kako ističe Rose, banke treba da detaljno razmotre šest osnovnih C (*Character, Capacity, Cash, Collateral, Conditions, Control*) klijenta. Analiza uslova (*Conditions*) podrazumijeva sljedeće:⁸

- Klijentov položaj u privrednoj grani i očekivano učešće na tržištu;
- Poslovanje klijenta u odnosu na konkurentne kompanije u istoj djelatnosti poslovanja;
- Konkurentna klima za proizvode klijenta;

7 RIC Centre, SWOT analysis and PEST analysis, (<http://riccentre.ca/PDFS/Session-1-Takeaways-Guidelines.pdf>), 2023., august), str. 4

8 Rose P. S., *Menadžment komercijalnih banaka*, Mate, Zagreb, 2003., str. 529

- Osjetljivost klijenta i oblasti poslovanja na poslovne cikluse i promjene tehnologije;
- Tržišni uslovi u pogledu radne snage u oblasti poslovanja klijenta;
- Uticaj inflacije na klijentov bilans stanja i novčane tokove;
- Dugoročni izgledi za tu djelatnost;
- Propisi, politički faktori i faktori okruženja koji utiču na klijenta, njegovo poslovanje ili oblast poslovanja.

U okviru navedenih analiza potrebno je koristiti što više izvora podataka: *Internet*, dnevnu štampu i stručne časopise, zaključke komitenta i drugih preduzeća koja rade u istoj privrednoj grani itd.

U nastavku rada ćemo predstaviti ključne pokazatelje poslovnog okruženja u BiH.

2. POSLOVNO OKRUŽENJE U BIH

Jedan od pokazatelja poslovnog okruženja je indeks koji se objavljuje u “Ekonomske slobode širom svijeta”, a koji mjeri stepen do kojeg politike i institucije država podržavaju ekonomsku slobodu. Ključni faktori ekonomske slobode su: lični izbor, sloboda razmjene, sloboda ulaska i takmičenja na tržištu, i sigurnost osobe i privatne svojine. Četrdeset tačaka se koriste za dizajniranje sažetog indeksa i mjerenje stepena ekonomske slobode u pet širokih oblasti: 1) Veličina vlade: rashodi (izdaci), porezi i preduzeća, 2) Struktura zakona i sigurnost vlasničkih prava, 3) Pristup čvrstoj valuti, 4) Sloboda međunarodne trgovine i 5) Regulisanje kredita, rada i biznisa. Kako je navedeno u izvještaju za 2021 godinu, zbirni rejting ekonomskih sloboda za Bosnu i Hercegovinu iznosi 6,66 na skali od 1 do 10 gdje viša vrijednost pokazuje viši nivo ekonomske slobode. Što se tiče rangiranja, Bosna i Hercegovina zauzima 82. poziciju od 165 država. U poređenju sa drugim državama ex-Jugoslavije, BiH je najlošije rangirana, te se nalazi na zadnjem mjestu iza Slovenije (55), Srbije (76), Makedonije (65), Hrvatske (53) i Crne Gore (32).⁹

⁹ Fraser Institut, *Economic Freedom of the World: 2022 Annual Report* (<https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2023.pdf>), 2023, septembar),

Pored navedenog indeksa, poznat je i indeks lakoće poslovanja, koji publicira Svjetska banka i pomoću kojeg kreira tzv. *Doing Business* listu, odnosno dodjeljuje *Ease of doing business* rejting. Navedeni indeks ocjenjuje regulaciju poslovanja i nivo zaštite vlasničkih prava u određenoj zemlji. Indeks lakoće poslovanja je globalni pokazatelj za procjenu poslovnog okruženja i relativne konkurentnosti, a zemlje koje su visoko rangirane na *Doing Business* listi, se ocjenjuju kao atraktivnije za direktne strane investicije. Izvještaj *Doing Business 2020* objavljuje podatke za 190 država i analizira vrijednosti indikatora na sljedećim područjima: osnivanje novih preduzeća, izdavanje građevinskih dozvola, dobivanje priključka za električnu energiju, registrovanje nepokretnosti, dobivanje kredita, zaštita manjinskih investitora, plaćanje poreza, prekogranična trgovina, provođenje ugovora i rješavanje problema nesolventnosti. Prema *Doing Business* izvještaju za 2020. godinu, Bosna i Hercegovina je na 90. mjestu, što znači da je ostvarila pogoršanje u odnosu na rejting iz 2018. za 4 mjesta. I prema ovom indeksu, sve ostale države regiona su bolje rangirane od BiH, budući da je Hrvatska na 51. mjestu, Srbija na 44. mjestu, a Makedonija na 17. mjestu.¹⁰

Bitno je predočiti i ocjenu poslovnog okruženja u BiH na osnovu Globalnog indeksa konkurentnosti GCI 4.0, koji je, vjerovatno, i najkompleksniji od ovdje predstavljenih indeksa. Naime, od 2005. godine, Svjetski ekonomski forum (WEF) svoju analizu konkurentnosti bazira na Globalnom indeksu konkurentnosti (GCI), sveobuhvatnom okviru koji mjeri mikroekonomske i makroekonomske osnove nacionalne konkurentnosti, koji se sastoji od 98 indikatora grupisanih u sljedećih 12 stubova: 1) Institucije, 2) Infrastruktura, 3) Usvajanje informatičkih i komunikacijskih tehnologija, 4) Makroekonomska stabilnost, 5) Zdravstvo, 6) Vještine, 7) Tržište robe, 8) Tržište rada, 9) Finansijski sistem, 10) Veličina tržišta, 11) Poslovna dinamika i 12) Sposobnost inovacija. Od 98 indikatora koji čine metodologiju GCI 4.0, 44 su izvori iz ankete WEF Forum a 54 su zasnovana na statističkim podacima

¹⁰ WorldBank, *DoingBusiness2020*, (<https://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>), 2023, septembar)

pouzdanih eksternih izvora. Stubovi i rezultati indeksa se izražavaju na ljestvici od 0 do 100 i tumače se kao “rezultati napredovanja”, pokazujući koliko je zemlja bliska idealnom stanju. Ukupni rezultat indeksa je jednostavan prosjek 12 stubova, tako da težina svakog stuba iznosi 8,3%. U izvještaju za globalnu konkurentnost GCI 4.0 za 2019. godine BiH je zauzela 92. mjesto sa ocjenom 54,7 (maksimalna ocjena je 100, a minimalna 0), uz napomenu da je izvještaj u svojoj ocjeni obuhvatio 141 zemalja. Sve ostale zemlje u okruženju su ostvarile bolje rezultate. Poređenja radi, Slovenija je najbolje rangirana i to 35., Srbija je 72., dok je Hrvatska 63.¹¹

Na osnovu prezentiranih podataka može se zaključiti da je poslovno okruženje u BiH nepovoljno, te da su sve zemlje u regiji znatno bolje rangirane. Na žalost, BiH rejtinzi ne evidentiraju nikakav trend poboljšanja, te se ovakve ocjene poslovnog okruženja u BiH očekuju i u budućnosti. Dalje ćemo razmotriti način evaluacije poslovnog okruženja u bh. preduzećima, kao i procjenu poslovnog okruženja u bankama u BiH u okviru procesa procjene kreditne sposobnosti preduzeća.

3. EVALUACIJA POSLOVNOG OKRUŽENJA U OKVIRU PROCJENE KREDITNE SPOSOBNOSTI PREDUZEĆA U BIH

3.1. Metodologija istraživanja

U okviru primarnog istraživanja (*field research*) provedena su dva anketna ispitivanja, i to:

- Anketa banaka: Osnovni skup ispitivanja predstavljali su zaposlenici banaka involvirani u proces generisanja odluka u kreditnom poslovanju sa pravnim licima u bankama u BiH (direktori poslovnica/regija, rizik menadžeri, voditelji poslovnih odnosa). Podaci su prikupljeni pomoću anketnog upitnika.

¹¹ Federalni zavod za programiranje razvoja, FBiH, *Konkurentnost 2019 Bosna i Hercegovina*, (<https://www.fzzpr.gov.ba/files/Konkurentnost%20Bosne%20i%20Hercegovine/Konkurentnost%202019%20.pdf>), 2023, septembar), str. 1-34

- Anketa za pravna lica: Područje i objekat ispitivanja predstavljala su pravna lica registrovana kao dionička društva (d.d.) ili kao društva sa ograničenom odgovornošću (d.o.o.) koja su predala AFIP-u (Agencija za finansijske, informatičke i posredničke usluge d.d. Sarajevo) finansijski izvještaj o poslovanju za i čije je sjedište na području Tuzlanskog kantona. Podaci su prikupljeni pomoću anketnog upitnika ličnim ispitivanjem direktora ili finansijskog direktora preduzeća.

3.2. Izbor uzorka

Uzorak zaposlenika banaka je izabran korištenjem namjernog uzorka, i to na sljedeći način. Bankama koje posluju u Tuzli poslana je *mail*-om molba za anketiranje zaposlenih, a anketiranje je lično vršio autor rada. Na ovaj način je prikupljeno 14 anketnih upitnika. Bankama koje nemaju poslovnice u Tuzli, poslan je anketni upitnik *mail*-om sa molbom da se isti vrati popunjen u cilju provođenja istraživanja. Popunjen upitnik vratile su 3 banke. Prikupljeni uzorak od 17 anketnih upitnika, s tim da je ovdje bitno napomenuti da su anketni upitnik popunile dvije vodeće bankarske grupacije u BiH, kao i tri najveće banke u RS.

Uzorak pravnih lica izabran je korištenjem jednostavnog slučajnog uzorka i to na sljedeći način: iz populacije pravnih lica koja su predala AFIP-u završni finansijski izvještaj o poslovanju i čije je sjedište na području Tuzlanskog kantona, izabrano je 130 pravnih lica korištenjem tablice slučajnih brojeva. Potreban broj preduzeća za anketiranje je 100, te su ona činila osnovni spisak pravnih lica za anketiranje, dok je dodatno izabranih 30 pravnih lica činilo rezervna preduzeća za anketiranje ukoliko anketari ne bi uspjeli anketirati neke od pravnih lica sa osnovnog spiska. Podaci su prikupljeni pomoću anketnog upitnika ličnim ispitivanjem direktora ili finansijskog direktora preduzeća. U konačnici je prikupljeno 102 popunjena anketna upitnika, odnosno 2 više od planiranog broja usljed činjenice da je veći broj anketara provodio anketiranje istovremeno. U nastavku ukratko predstavljamo obilježja anketiranih pravnih lica.

Od 102 anketirana pravna lica, 87 ih je bilo registrovano kao društvo sa ograničenom odgovornošću, 1 kao dioničko društvo, dok je njih 14 registrovano kao obrt.

Najveći broj preduzeća iz uzorka kao registrovanu djelatnost su naveli trgovinu, njih 39,2%, zatim usluge 29,4%, te proizvodnju 21,6%

Prema trajanju poslovne aktivnosti, najveći broj anketiranih preduzeća posluje između 6 i 10, odnosno 11 i 15 godina, i to u procentu od 21,6%. 18,6% preduzeća posluje između 1 i 5 godina, kao i između 16 i 20 godina. Duže od 20 godina posluje 17 (16,7%) preduzeća, dok 3 anketirana preduzeća nisu dala odgovor na ovo pitanje.

Najčešća starosna dob direktora preduzeća je između 50 i 60 godina, i to u 28 preduzeća (27,5%), dok u 24 (23,5%) preduzeća direktori imaju između 41 i 50 godinu. Najčešći spol direktora je muški 80,4%, dok je 18,6% direktora ženskog pola. Kada je riječ o stručnoj spremi direktora preduzeća evidentno je da dominira srednja stručna sprema (56 ispitanika ili 54,9%), a zatim visoka stručna sprema (30 ispitanika ili 29,4%).

3.3. Analiza poslovnog okruženja u preduzećima

Cilj našeg istraživanja je bio i da utvrdimo da li i na koji način preduzeća u BiH prate dešavanja u svom poslovnom okruženju, koja neminovno utiču na njihovo poslovanje. U nastavku ćemo predstaviti rezultate anketnog ispitivanja, koja se odnose na navedenu problematiku.

Kao što je vidljivo iz Tabele 2. 66,7% (68) anketiranih preduzeća tvrdi da analizira poslovanje vlastite industrijske grane, dok čak 32,4% (33) preduzeća ne prati poslovne trendove u djelatnosti u kojoj posluju.

Tabela 2. Analiza poslovanja vlastite grane djelatnosti od strane preduzeća

Analiza vlastite grane djelatnosti	Frekvencija	Procentat
Da	68	66,7
Ne	33	32,4
Ukupno	101	99,0
Bez odgovora	1	1,0
Svi ispitanici	102	100,0

Izvor: istraživanje autora

Ovdje je bitno utvrditi i ozbiljnost navedenih analiza, odnosno na koji način se pristupa prikupljanju

podataka o poslovanju određenih industrijskih grana, što je prikazano u Tabeli 3. Samo 42 (61,8%) preduzeća donosi zaključke na osnovu dostupnih podataka iz eksternih izvora kao što su *Internet*, statistički izvještaji, izvještaji privrednih komora i sl., dok ostatak preduzeća analizira stanje u privrednoj grani na osnovu razgovora sa poslovnim partnerima (19 ili 27,9%), odnosno na osnovu zaključaka menadžera preduzeća (7 ili 10,3%).

Tabela 3. Načini prikupljanja podataka za analizu poslovanja grane djelatnosti

Načini prikupljanja podataka	Frekvencija	Procentat
Eksterni podaci	42	61,8
Iz razgovora sa poslovnim partnerima	19	27,9
Na osnovu zaključaka menadžmenta preduzeća	7	10,3
Ukupno	68	100,0

Izvor: istraživanje autora

Na pitanje o tome da li se prati položaj preduzeća u odnosu na konkurenciju u industrijskoj grani u kojoj preduzeća posluju, 77,5% (79) preduzeća je odgovorilo potvrdno, dok 22,5% (23) preduzeća nije dalo odgovor

Nadalje, 31 (39,2%) preduzeće je izjavilo da položaj preduzeća u industrijskoj grani analizira na osnovu profitabilnosti preduzeća u odnosu na prosjek industrijske grane, 16,5% (13) vrši poređenje indikatora vlastitog poslovanja sa prosjekom industrijske grane, odnosno sa vodećim preduzećima u industrijskoj grani, dok se čak 24% (19) oslanja na procjene menadžera preduzeća (Tabela 4.). 3 preduzeća nisu odgovorila na ovo pitanje.

Veliki broj preduzeća, njih 79 (77,5%), prati poslovanje konkurencije, dok 23 (22,5%) preduzeća ne prikuplja ove podatke. 72 (70,6%) preduzeća je definisalo vlastite prednosti u poređenju sa konkurencijom, dok 30 (29,4%) nije ovo determinisalo. Očekivano, čak 74 (72,5%) preduzeća je definisalo vlastite nedostatke u odnosu na konkurenciju, a 28 (27,5%) preduzeća se nisu bavili ovom problematikom.

Tabela 4. Način praćenja položaja preduzeća u odnosu na konkurenciju

Način praćenja položaja preduzeća u odnosu na konkurenciju	Frekvencija	Procentat
Profitabilnost preduzeća u odnosu na prosjek industrijske grane	31	39,2
Poređenje indikatora poslovanja sa prosjekom industrijske grane	13	16,5
Poređenje indikatora poslovanja sa vodećim preduzećima u grani	13	16,5
Procjena menadžmenta preduzeća	19	24,0
Ukupno	76	96,2
Bez odgovora	3	3,8
Svi ispitanici	79	100,0

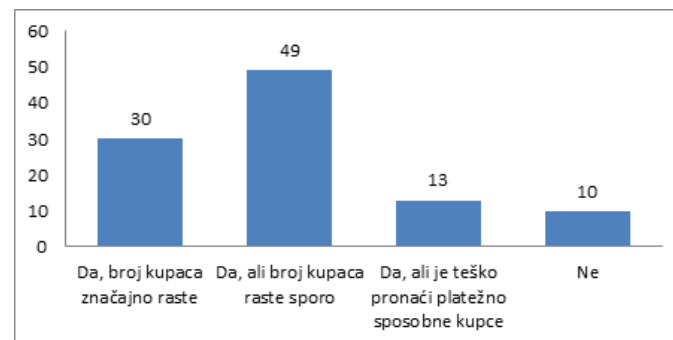
Izvor: istraživanje autora

Neočekivani su odgovori na pitanje o praćenju pravne regulative za industrijsku granu u kojoj preduzeće posluje. Iako bi bilo za očekivati da se ovim bave sva preduzeća, jer bi poznavanje pravne regulative trebao biti *conditio sine qua non* uspjehnog poslovanja, čak 21 (20,6%) je odgovorilo da ne prati pravnu regulativu koja se odnosi na njegovo poslovanje.

Od ukupno anketiranih preduzeća, njih 30 (29,4%) navodi da broj njihovih kupaca značajno raste, 49 (48%) su stava da broj kupaca raste sporo, 13 (12,7%) preduzeća ima poteškoće da pronađu platežno sposobne kupce, dok kod 10 (9,8%) nema porasta baze kupaca (Slika 1.).

Čak 22 (21,6%) anketirana preduzeća ima nekoliko (najviše 5) kupaca na osnovu kojih preduzeće ostvaruje više od 80% svojih prihoda. Ovdje je bitno naglasiti da je ovisnost o velikim kupcima značajan rizik u poslovanju. Naime, ukoliko bi veliki kupci postali insolventni ili prekinuli poslovnu saradnju sa preduzećem poslovanje preduzeća bi pretrpilo značajan udar, te bi i sam opstanak preduzeća mogao postati upitan.

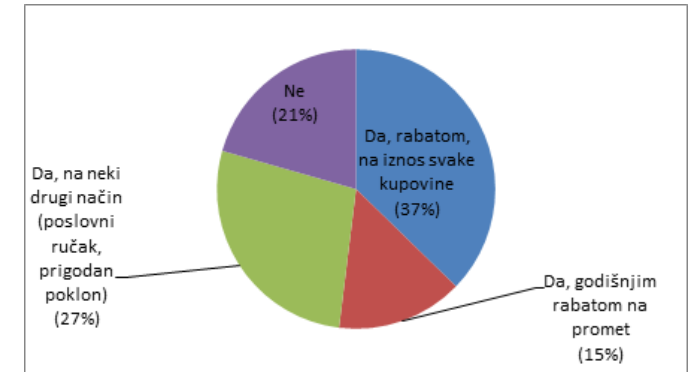
Slika 1. Razvoj baze kupaca

Izvor: istraživanje autora

Što se tiče nagrađivanja najznačajnijih kupaca, 37% preduzeća odobrava svojim kupcima rabat na iznos svake kupovine, 27% preduzeća za najznačajnije kupce organizuje poslovni ručak ili im daju prigodne poklone, 15% preduzeća odobrava rabat na godišnjem nivou, dok 21% preduzeće nema običaj da nagrađuje svoje kupce (Slika 3.2.).

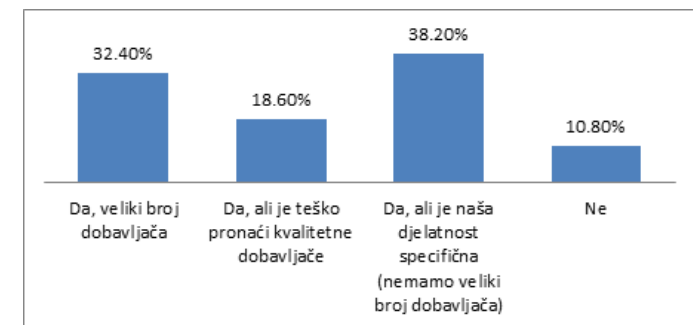
Slika 2. Načini nagrađivanja najznačajnijih kupaca

Izvor: istraživanje autora

Pozitivno je to što čak 95 (93,1%) preduzeća prati kvalitet dobavljača (rokovne isporuke, kvalitet isporučene robe/ usluge i sl.). Međutim, najveći broj preduzeća (38,2%) izjavljuje da imaju specifičnu djelatnost, te da nemaju

Slika 3. Razvoj baze dobavljača

Izvor: istraživanje autora

veliki broj dobavljača, dok je 32,4% preduzeća stava da razvijaju bazu dobavljača, te da imaju velik broj dobavljača. 18,6% preduzeća smatra da teško pronaći kvalitetne dobavljače, dok 10,8% nema potrebu za razvojem baze dobavljača (Slika 3.3.).

I, konačno, čak 56,9% (58) preduzeća ima nekoliko dobavljača (najviše 5) koji isporučuju 80% potrebnih roba/sirovina/usluga. Ovdje se ponovo javlja rizik poslovanja radi ovisnosti o nekoliko dobavljača ili jednom dobavljaču, kao što su: kod dobavljača se mogu dogoditi nepredviđene okolnosti te neće biti u mogućnosti isporučiti robu/uslugu, dobavljač može diktirati cijenu robe/usluga ili rokove i načine plaćanja, ne traže se povoljniji dobavljači, radi čega preduzeće gubi mogućnost bolje zarade ili ne nudi svoje proizvode po povoljnim cijenama itd.

Najvažniji rezultati predmetnog istraživanja mogu se sumirati u sljedećem:

- 32,4% preduzeća ne analizira poslovne trendove u djelatnosti u kojoj posluju.
- 38,24% preduzeća, koja evaluiraju poslovanje svoje industrijske grane, kao izvor informacija koriste razgovore sa poslovnim partnerima ili se oslanjaju na zaključke menadžmenta preduzeća, umjesto da im za navedeno služe zvanične informacije statističkih zavoda ili privrednih komora i sl.
- 22,5% anketiranih preduzeća uopšte ne prati svoj položaj na tržištu u odnosu na konkurenciju.
- neočekivano visok procenat preduzeća ima veoma mali broj kupaca ili dobavljača (do 5), što je potencijalno značajan poslovni rizik.

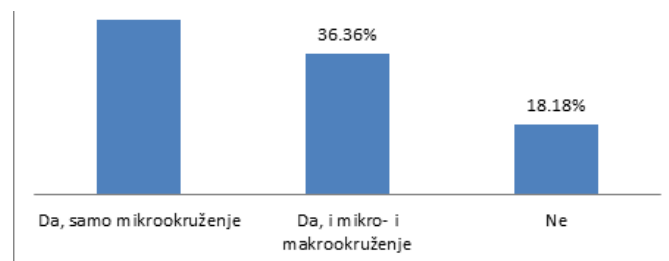
3.4. Evaluacije poslovnog okruženja prilikom utvrđivanja kreditne sposobnosti pravnih lica u bh. bankama

Dalji fokus našeg istraživanja se seli na banke, odnosno na način evaluacije poslovnog okruženja prilikom utvrđivanja kreditne sposobnosti pravnih lica u bankama. Anketnim ispitivanjem banaka došli smo do sljedećih zaključaka. Od svih anketiranih banaka, njih 36,36% u okviru procjene kreditne sposobnosti preduzeća analizira i makro- i mikro okruženje u kojima ona posluju, 45,45% banaka analizira samo mikro okruženje, dok u 18,18% banaka ne razmatraju

uticaj poslovnog okruženja na kreditnu sposobnost pravnih lica (Slika 4.).

Prilikom analize makro okruženja 4 banke procjenjuju opšte ekonomske uslove poslovanja, 3 ostvareni privredni rast ili pad, dok po jedna banka ocjenjuje inflaciju i državne podsticaje.

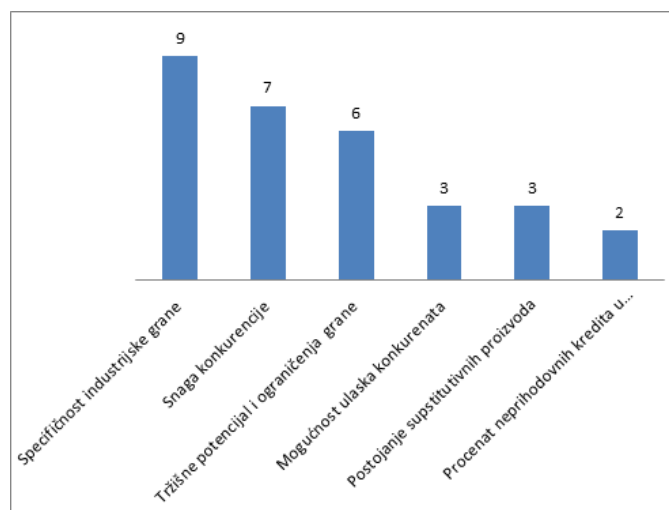
Slika 4. Analiza makro i mikro okruženje u okviru procjene kreditne sposobnosti preduzeća u bankama

Izvor: istraživanje autora

U okviru analize mikrookruženja, banke najčešće ocjenjuju specifičnost industrijske grane (ekspanzija, stagnacija, pad poslovanja), i to 9 banaka, zatim snagu konkurencije (7 banaka), tržišne potencijale i ograničenja industrijske grane (6 banaka), po 3 banke ocjenjuju mogućnost ulaska konkurenata i postojanje supstitutivnih proizvoda, dok 2 analiziraju i procenat neprihodovnih kredita u industrijskoj grani (Slika 5.).

Slika 5. Analiza faktora poslovnog mikrookruženje u okviru procjene kreditne sposobnosti preduzeća u bankama

Izvor: istraživanje autora

Što se tiče načina prikupljanja informacija o poslovnom mikro okruženju preduzeća, banke se najčešće (6 banaka) oslanjaju na eksterne izvore podataka, kao što su *Internet*, publikacije, izvještaji privredne komore i sl., kao i na informacije koje im u razgovoru daju menadžeri preduzeća (6 banaka). Pored navedenog, kao izvori podataka služe i standardni upitnici banaka kojeg popunjavaju preduzeća (2) ili finansijski savjetnici (1). Neke banke (3) se oslanjaju i na vlastitu procjenu mikro okruženja.

- 18,18% banaka uopšte ne procjenjuju poslovno okruženje preduzeća pri evaluaciji njegove kreditne sposobnosti. Sem toga, banke koje procjenjuju poslovno mikro okruženje preduzeća se u velikoj mjeri oslanjaju na podatke koje im pruža menadžment preduzeća, bilo u neformalnom razgovoru, bilo u obliku popunjenog upitnika. Budući da preduzeća, kao što je već prezentovano, u velikom broju uopšte ne analiziraju poslovno okruženje, odnosno zaključke donosi menadžment preduzeća, često bez dovoljno znanja, informacija i stvarnih činjenica, otvaraju se pitanja o kvaliteti evaluacije faktora poslovnog okruženja prilikom procjene kreditne sposobnosti preduzeća u BiH.

ZAKLJUČAK

Na osnovu prezentiranih podataka može se zaključiti da je poslovno okruženje u BiH nepovoljno, te da su sve zemlje u regiji znatno bolje rangirane. Naime, prema indeksu koji se objavljuje u "Ekonomske slobodama širom svijeta" navedeno je da za 2021 godinu, zbirni rejting ekonomskih sloboda za Bosnu i Hercegovinu iznosi 6,66 na skali od 1 do 10 gdje viša vrijednost pokazuje viši nivo ekonomske slobode, čime zauzima 82. poziciju od 165 država. Poslovno okruženje u BiH je također nepovoljno rangirano i prema *Doing Business* izvještaju za 2020. godinu. Prema ovom izvještaju, Bosna i Hercegovina je na 90. mjestu, te bilježi trend pogoršanja u odnosu na prethodne godine.

U okviru anketnog istraživanja utvrdili smo da relativno mali broj preduzeća (66,7% anketiranih preduzeća) analizira poslovanje vlastite industrijske

grane. Samo 61,8% ovih preduzeća donosi zaključke na osnovu dostupnih podataka iz eksternih izvora, kao što su: *Internet*, statistički izvještaji, izvještaji privrednih komora i sl., dok ostatak preduzeća analizira stanje u privrednoj grani na osnovu razgovora sa poslovnim partnerima, odnosno na osnovu zaključaka menadžera preduzeća. Nadalje, 77,5% preduzeća prati svoj položaj u odnosu na konkurenciju u industrijskoj grani u kojoj posluju, a čak 20,6% preduzeća ne prati pravnu regulativu koja se odnosi na njihovo poslovanje.

Banke, s druge strane, u okviru procjene kreditne sposobnosti preduzeća, u 36,36% slučajeva vrše analizu i makro- i mikro okruženje u kojima preduzeća posluju, 45,45% banaka analizira samo mikro okruženje, dok u 18,18% banaka nikako ne razmatraju uticaj poslovnog okruženja na kreditnu sposobnost pravnih lica. Prilikom analize makro okruženja banke, najčešće, procjenjuju opšte ekonomske uslove poslovanja, zatim ostvareni privredni rast ili pad, dok po jedna banka ocjenjuje inflaciju i državne podsticaje. U okviru analize mikro okruženja, banke najčešće ocjenjuju specifičnost industrijske grane (ekspanzija, stagnacija, pad poslovanja), zatim snagu konkurencije, tržišne potencijale i ograničenja industrijske grane, mogućnost ulaska konkurenata i postojanje supstitutivnih proizvoda, te procenat neprihodovnih kredita u industrijskoj grani. Što se tiče načina prikupljanja informacija o poslovnom mikro okruženju preduzeća, banke se oslanjaju na eksterne izvore podataka, kao što su: *Internet*, publikacije, izvještaji privredne komore i sl., kao i na informacije koje im u razgovoru daju menadžeri preduzeća.

Evidentno je da su neki od problema, koji se javljaju prilikom analize poslovnog okruženja u BiH, nekonzistentnost i nedostupnost validnih podataka. Međutim, provedeno istraživanje ukazuje da preduzeća, s jedne strane, analizi tržišta pristupaju neorganizovano i netemeljito, dok se banke, s druge strane, u velikom procentu oslanjaju na informacije o poslovnom okruženju koje im prezentuju menadžeri preduzeća. Uzevši u obzir sve navedeno, evidentno je da je potrebno da svi elementi poslovnog okruženja u BiH bi zabilježili značajna poboljšanja kako bi se bh. poslovno okruženje približilo nivou kvaliteta koje bilježe ostale zemlje u regiji. Također je bitno poboljšanja u pristupu evaluacije poslovnog

LITERATURA:

1. Federalni zavod za programiranje razvoja, FBiH, *Konkurentnost 2019 Bosna i Hercegovina*, Retrieved 18. September 2023. <https://www.fzzpr.gov.ba/files/Konkurentnost%20Bosne%20i%20Hercegovine/Konkurentnost%202019%20.pdf>
2. Fraser Institut, *Economic Freedom of the World: 2022 Annual Report*, Retrieved 20. August 2023. From <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2023.pdf>
3. Mikić M., *PESTLE analiza*, Retrieved 19. August 2023. From <web.efzg.hr/dok/EPO/mmikic/PESTLE%20analiza.docx>

4. RIC Centre, *SWOT analysis and PEST analysis*, Retrieved 19. August 2023. From <http://riccentre.ca/PDFS/Session-1-Takeaways-Guidlines.pdf>
5. Rose P. S., (2003.), *Menadžment komercijalnih banaka*, Mate, Zagreb
6. Tan JH., Chua WL., Chow CK., Chong MC., Chew BC., *PESTLE Analysis on Toyota Hybrid Vehicles*, Retrieved 19. August 2023. From www.academia.edu/download/29695054/PESTLE_Analysis_on_Toyota_Hybrid_Vehicles.pdf,
7. Thompson A. A., Strickland A. J., Gamble J. E., (2008.), *Strateški menadžment: U potrazi za konkurentskom prednošću*, Mate, Zagreb
8. Vidučić Lj., (2011.), *Financijski menadžment*, RRIF, Zagreb
9. World Bank, *Doing Business 2020*, Retrieved 18. September 2023. from (<https://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>)

Doc.dr.sc. Indira Čehić¹
Mr.sc. Edin Malkić²

UČINKOVITOST ODREĐENIH METODA U SUPROTSTAVLJANJU ORGANIZIRANOM KRIMINALU

THE EFFECTIVENESS OF CERTAIN METHODS IN COMBATING ORGANISED CRIME

SAŽETAK

Organizirani kriminal, kao društveno negativna pojava, predstavlja fenomen za koji su zainteresirani, s ciljem provođenja istraživanja kako u teoriji tako i primjenjenoj praksi, ekonomisti, pravnici, kriminolozi i mnogi drugi. Borba protiv organiziranog kriminala zastupljena je u svim državama svijeta i ne predstavlja samo izazov nego i prioritet. Primjenom određenih metoda u suprostavljanju organiziranom kriminalu mjeri se adkvatnost primjene tih metoda ali i sposobnost suprostavljanju organiziranom kriminalu od strane regulatora. Slabosti suprostavljanja organiziranom kriminalu se ogledaju u sposobnosti članova koji su akteri organizirani kriminala i vastite nesposobnosti za efikasno neutralisanje organiziranog kriminala. Preliminarna istraživanja ukazuju na činjenicu da postoje različiti oblici organizovanog kriminala koji će u empirijskim istraživanjaim ovoga rada biti prezentirani. Sukladno navedenom cilj rada predstavlja utvrđivanje adekvatnih metoda u suprostavljanju organiziranom kriminalu te učinak na tendenciju suzbijanja organizirnog kriminaliteta i nultu stopu tolerancije. U toku preliminarne istraživanja, a u smislu što kvalitetnijeg pronalaska

istraživačkih dokaza traži se odgovor na jedan znanstveni problem a koji glasi: Na naučno zasnovanim osnovama ispitati efekte određenih metoda u suprostavljanju organiziranom kriminalu s ciljem suprostavljanja organiziranom kriminalu što ujedno predstavlja i pregled recentnih istraživanja rada.

U zaključcima istraživanja ukazuje se na spoznaje zasnovanih na naučnim osnova učinkovitosti određenih metoda u suprostavljanju organiziranom kriminalu potom mjerenje održavanja stabilnosti kao i efekte promjena s ciljem smanjivanja rizika i rizičnih područja.

ABSTRACT

Organised crime, as a socially negative phenomenon, represents a phenomenon that gathers interests from economists, lawyers, criminologists and many others, with a goal of conducting research both in theory and applied practice. The fight against organised crime is present in every country in the world, and does not only represent a challenge, but also a priority. With the application of certain methods in combating organised crime, we are able to measure the adequacy of the application of those methods but also the

KLJUČNE RIJEČI: organizirani kriminal, metode preveniranja, rizici

KEY WORDS: organised crime, Prevention methods, risks

JEL: G32

- 1 Doc. dr. sc. Indira Čehić, ovlaštene revizor, ovlaštene interni revizor, stalni sudski vještak, certificirani računovođa, Mujadžića kanal bb Bihać, ŠPD "Unsko-sanske šume" d.o.o. Bosanska Krupa, Sveučilište/Univerzitet "VITEZ" Travnik Fakultet poslovne ekonomije Bosna i Hercegovina, cehich.indira@gmail.com, tel.: 061-231057
- 2 Mr.sc. Edin Malkić, doktorant, zaposlen u Agenciji za istrage i zaštitu na poziciji Načelnik Regionalnog ureda Sarajevo, čin Glavni inspektor, tel.: 061-181-234, e-mail: edimal70@outlook.com
- 3 Urednički kolegij časopisa je recenzirao i kategorizirao rad kao NAUČNI- PREGLEDNI RAD

ability of combating organised crime by regulators. Weaknesses in combating organised crime are reflected in the ability of members who are actors in organised crime and their own inability to effectively neutralise organised crime. During the preliminary research, and in terms of finding research evidence with the highest quality, the answer to a very scientific question is sought, which is: On a scientifically based basis, examine the effects of certain methods in combating organised crime in order to combat organised crime, which also represents the overview of recent research.

The conclusions of the research points to the findings based on the scientific basis of the effectiveness of certain methods in combating organised crime, then measuring the maintenance of stability and the effects of change in order to reduce the risk and risk areas.

UVOD

Organizirani kriminal, kao društveno negativna pojava, predstavlja fenomen za koji su zainteresirani, s ciljem provođenja istraživanja kako u teoriji tako i primjenjenoj praksi, ekonomisti, pravnici, kriminolozi i mnogi drugi. Borba protiv organiziranog kriminala zastupljena je u svim državama svijeta i ne predstavlja samo izazov nego i prioritet. Primjenom određenih metoda u suprostavljanju organiziranom kriminalu mjeri se adkvatnost primjene tih metoda ali i sposobnost suprostavljanju organiziranom kriminalu od strane regulatora. Slabosti suprostavljanja organiziranom kriminalu se ogledaju u sposobnosti članova koji su akteri organizirani kriminala i vastite nesposobnosti za efikasno neutralisanje organiziranog kriminala. Preliminarna istraživanja ukazuju na činjenicu da postoje različiti oblici organizovanog kriminala koji će u empirijskim istraživanjima ovoga rada biti prezentirani. Sukladno navedenom cilj rada predstavlja utvrđivanje adekvatnih metoda u suprostavljanju organiziranom kriminalu te učinak na tendencijusuzbijanjaorganizirnogkriminaliteta i nultu stopu tolerancije. U toku preliminarne istraživanja, a u smislu što kvalitetnijeg pronalaska istraživačkih dokaza traži se odgovor na jedan znanstveni problem a koji glasi: Na naučno zansnovanim osnovama ispitati efekte određenih metoda u suprostavljanju organiziranom kriminalu s ciljem suprostavljanja

organiziranom kriminalu što ujedno predstavlja i pregled recentnih istraživanja rada.

1. TEORIJSKE OSNOVE ORGANIZIRANOG KRIMINALA

Suzbijanje organiziranog kriminala u Bosni i Hercegovini predstavlja izrazito kompleksan problem obzirom da je Bosna I Hercegovina, kao država, jako složen sistem. Kreiranje javnih politika za borbu protiv organiziranog kriminala se nalaze u disperziji obveza i standarda koje nalaže međunarodna zajednica preko onih koji su identificirani kao akteri organiziranog kriminala na najvišim pozicijama vlasti do sveobuhvatnih procesuiranja od strane istraživačkih kapaciteta kako kadrovskih tako i institucionalnih.

2. DEFINIRANJE ORGANIZIRANOG KRIMINALA

Obzirom da organizirani kriminal predstavlja najopasniju i najsloženiju prijetnju sigurnosti i stabilnosti pravnog poretka jedne države, ali i regije, odabir najadekvatene definicije organiziranog kriminala je gotovo i nemoguće jer u literaturama posotoji mnoštvo definicija organiziranog kriminala iz kojih se posebno ističu:

- Prema Eliot-u “organizirani kriminal u svom sadržaju obuhvata i određenu vezu sa državom I pojedinim njenim organima u vidu suradnje organa koji primjenjuju zakon, s onim koji ga ne poštuju i **žele** da ga izigraju”
- Prema Petroviću “ organizirani criminal odlikuje uređenim zajedničkim djelovanjem više lica s ciljem da se ostvare direktno ili indirektno pokriveni profiti ili pak utjecaji u oblasti javnog **života** ... tražeći da ilegalnim metodama ostvare stvarne monopole”
- Prema kaznenom zakonu Bosne i Hercegovine organiziranu kriminalu smatraju se grupe od najmanje tri osobe koje postoje neko vrijeme i djeluju imajući za cilj **činjenje** jednog ili više krivičnih dijela za koju se može izreći kazna zatvora od tri godine ili teža kazna zatvora.

Zajedničko za navedene definicije jeste povezanost ljudi-nepoštivanje zakona radi sopstvene koristi proizišle iz **činjenja** krivičnog djela-vremenski period djelovanja.

3. OKVIR ZA SUZBIJANJE ORGANIZIRANOG KRIMINALA

U Bosni i Hercegovini postoje čak 142 (jednastotinačetridesetdivije) državne institucije čiji je zadatak između ostalog i borba protiv organiziranog kriminala. Empirijska istraživanja su pokazala da neke od tih institucija su ozbiljnije pristupile u suzbijanju organiziranog kriminala dok određene isntitucije nisu, prema precepciji ispitanika, odgovorile postavljenom zadatku.

Zakonodavni okvir, kroz koji se suprostavlja organiziranom kriminalu, je dosta disperziran i sveobuhvata:

- Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BiH“ br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13);
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15);
- Zakon o Tužilaštvu Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BiH” br. 24/02, 3/03, 37/03, 42/03, 9/04, 35/04, 61/04 i 49/09);
- Zakon o Sudu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ br. 49/09 - prečišćena verzija, ispravka br. 74/09 i 97/09);
- Zakon o policijskim službenicima Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BiH“ br. 27/04, 63/04, 5/06, 33/06, 58/06, 15/8, 63/08, 35/09 i 7/12);
- Zakon o Državnoj agenciji za istrage i zaštitu („Službeni glasnik BiH“ br. 27/04, 35/05, 49/09, 40/12);
- Zakon o Graničnoj policiji Bosne I Hercegovine (“Službeni glasnik BiH“ br. 50/04, 27/07 i 59/09);
- Zakon o Službi za poslove sa strancima (“Službeni glasnik BiH“ br. 54/05, 36/08); Zakon o Direkciji za koordinaciju policijskih

tijela i o Agencijama za podršku policijskoj strukturi Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BiH“ broj 36/08);

- Zakon o Agenciji za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije („Službeni glasnik BiH“ br. 103/09 i 58/13);
- Zakon o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju u institucijama Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ broj 100/13);
- Zakon o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti („Službeni glasnik BiH“ br. 47/14 i 46/16);
- Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka („Službeni glasnik BiH“ br. 3/03, 21/03, 61/04, 55/05);
- Zakon o programu zaštite svjedoka u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“ broj 36/14);
- Zakon o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“ br. 28/00, 45/06, 102/09, 62/11 i 100/13);
- Zakon o zaštiti ličnih podataka (“Službeni glasnik BiH“ br. 49/06, 76/11 i 89/11);
- Zakon o zaštiti tajnih podataka (“Službeni glasnik BiH“ br. 54/05 I 12/09);
- Zakon Bosne i Hercegovine o izvršavanju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera („Službeni glasnik BiH“ broj 22/16, prečišćeni tekst);
- Zakon o osnivanju Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija pritvora i drugih mjera („Službeni glasnik BiH“ broj 24/08);
- Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima („Službeni glasnik BiH“ br. 53/09 i 58/13);
- Zakon o obavještajno sigurnosnoj agenciji Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ br. 12/04, 20/04, 56/06, 50/08 i 12/2009);
- Zakon o strancima („Službeni glasnik BiH“ broj 88/15)
- i Zakon o azilu („Službeni glasnik BiH“ broj 11/16).

Cilj svih propisa jeste efikasnija borba protiv rastućeg organizovanog kriminala i korupcije, ugrađivanje novih metoda u borbi protiv složenih oblika savremenog kriminala, ubrzavanje krivičnog postupka, pojednostavljenje krivičnog postupka za lakša krivična djela, zaštita prava i slobode **čovjeka** i harmonizacija krivičnopravnih propisa u Bosni i Hercegovini.

4. EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA

U ovom dijelu rada obrađeni su podaci prikupljeni od strane segmenata nasumice izabranih ispitanika. Prikupljeni podaci se sastoje od anketnog upitnika i prikupljenih infomacija a koje imaju za cilj dokazivanja ili odbacivanja postavljenih hipoteza. Anketni upitnik predstavlja opću sliku ispitanika kao i karakteristike ispitanika.

Opće informacije o istraživanju:

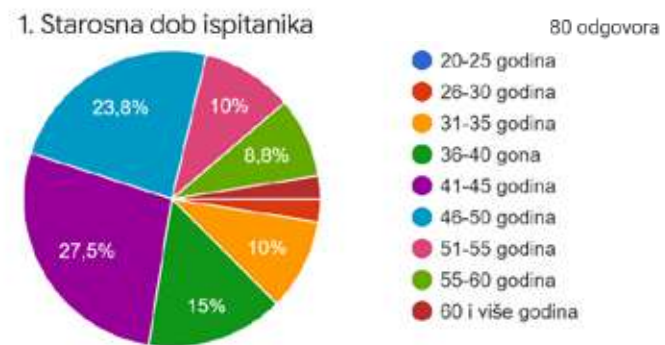
Period prikupljanja podataka	Januar-maj 2022.godine
Metoda prikupljanja	Anketa, i drugi izvori koji su dostupni
Upitnik	Upitnik je razvijen u suradnji sa mentorom
Uzorak	N=80

Uzorak kategorije ispitanika je N=80. U kategoriji društvenih istraživanja gdje je uzorak N>20 smatra se velikim uzorkom te da se radi o specifičnoj kategoriji ispitanika i specifičnoj temi istraživanja ovaj uzorak se ima smatrati reprezentativnim.

U nastavku se prezentiraju stavovi ispitanika koja su sudjelovala u istraživanju:

Rezultati istraživanja ukazuju da se u Bosni i Hercegovini od strane ispitanika percipira odnos prema suzbijanju organiziranom kriminalu na vrlo kritički način koji su prezentirani u grafičkim prikazima empirijskog istraživanja koji je prezentiran kroz grafičke prikaze i deskripciju.

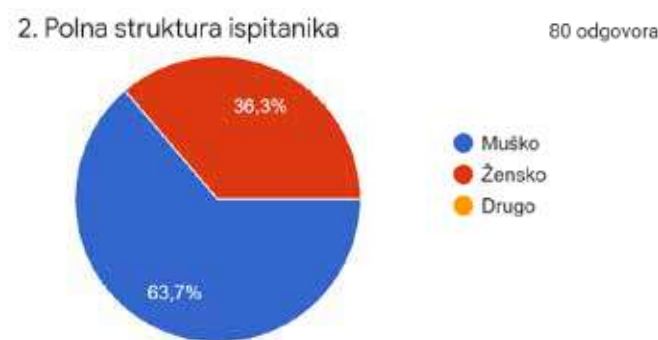
U grafičkom prikazu broj 1.: prezentirana je starosna struktura ispitanika.

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

Iz grafičkog prikaza broj 1. Zaključuje se da je starosna sturkura ispitanika u populacijskom uzorku učestvovala u najvišem procentu sa 27,50 % **što** odgovara ekvivalentu dobi između 41-45 godina starosti. Ova starosna populacija se smatra izrazito relevantnom obzirom da imaju dovoljno **životnog** iskustva, kako u radu tako i obrazovanju, da mogu ponuditi adekvatne i kvalitetne odgovore. Potom slijede ispitanici starosne dobi između 46-50 godina starosti **što** predstavlja 23,80 % od ukupnih ispitanika.

U grafičkom prikazu broj 2. Prezentirana je spolna struktura ispitanika **što** je imalo za cilj da se ispitaju stavovi različitih rodova.

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

Iz grafičkog prikaza broj 2. Zaključuje se da muškarci učestvovali sa 63,70 % odgovora u odnosu na **žene** koji su zastupljeni sa 36,30 % odgovora.

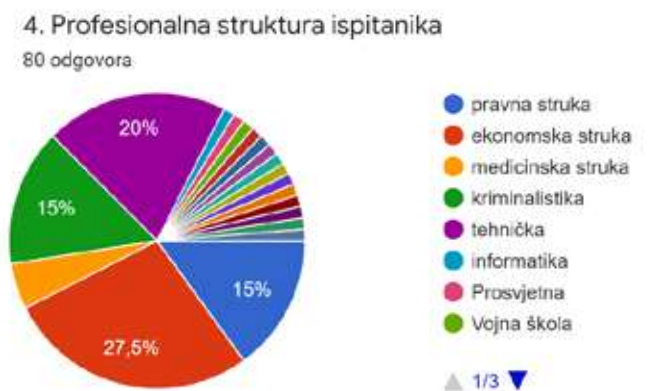
U grafičkom prikazu broj 3. pristupilo se identifikaciji levela obrazovanja ispitanika **što** je za cilj imalo da se ispitaju stavovi različitih levela obrazovanja ispitanika.

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

Iz grafičkog prikaza broj 3 zaključuje se da je najviše ispitanika, ukupno 56,30 %, sa visokom stručnom spremom učestovalo u odgovoru na anketni upitnik, potom 23,8 % magistara, 6,3 % doktora nauka i 1,2 % specijalista krivičnog prava.

U grafičkom prikazu broj 4. Prezentirana je profesionalna struktura ispitanika **što** je za cilj imalo da se ispita sama kompetentnost ispitanika kroz ponuđene odgovore.

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

Iz grafičkog prikaza broj 4. Zaključuje se da je 27,50 % ispitanika iz ekonomske struke, potom 20% tehničke struke, 15 % kriminastike i pravne struke, 5 % medicinske struke dok je preostali 17,50 % predstavlja: informatička struka, prosvjeta, vojne **škole**, inspeksijske, **šumari**, biotehnolozi, sigurnosne, socijalne, psiholozi i elektrotehničari.

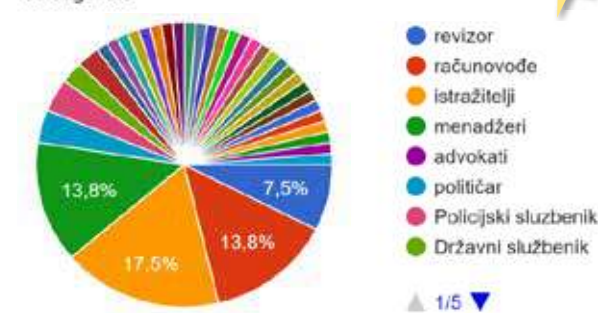
U grafičkom prikazu broj 5. Prezentirana je struktura ispitanika prema ternutnom zanimanju.

6. Najčešće metode koje primjenjujete u suprostavljanju organiziranom kriminalu su:

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

5. Stuktura ispitanika prema zanimanju

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

Iz grafičkog prikaza broj 5 struktura ispitanika prema zanimanju je 17,50% istražitelja, potom 13,8 % menadžera i računovođa, potom 7,50% revizora dok preostali 47,40 % predstavlja: političara i policijskih službenika sa 3,7 %, državnih službenika i zastupnika u osiguranju sa 2,5 % te po 1,20 % iz: inforamtike, profesora, geodeta, novinara, federalnih inspektora projektanata, oficira, imenovanih dužnosnika, sudija, pravnika, psihoga i drugih zanimanja.

U garfičkom prikazu broj 6. Prezenitraju su stavovi ispitanika u smislu primjene najčešćih metoda u suprostavljanju organiziranom kriminalu.

Iz grafičkog prikaza broj 6. Zaključuje se da najviše ispitanika, ukupno 65%, se suprostavlja organiziranom kriminalu kroz prijavu nadležnim organima dok je 15 % ispitanika se supšrostavlja organiziranom kriminalu kroz podizanje svijesti kroz edukaciju iz oblasti **štetnog** djelovanja organiziranog kriminala potom 10 % ispitanika javno objavljuje o akterima organiziranog kriminala, 3,7 % ispitanika primejnuje

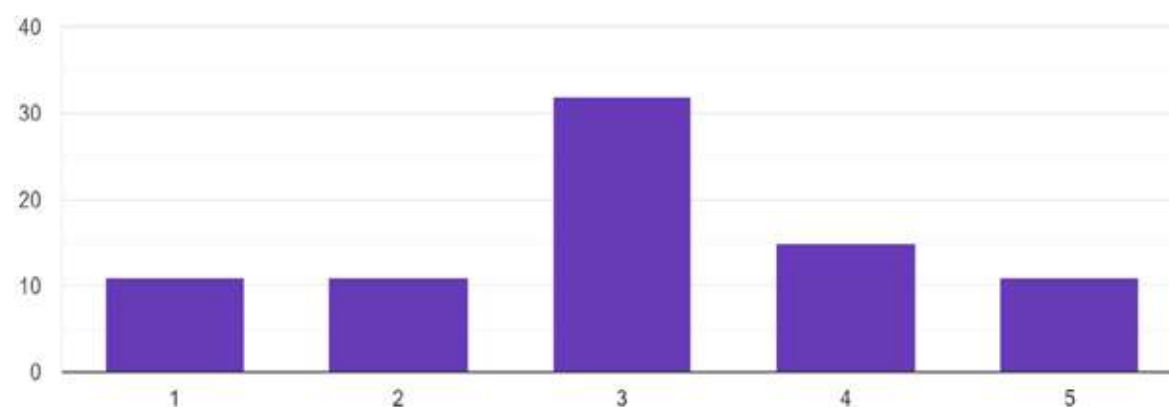
zagovaranje suprostavljanje organiziranom kriminalu kroz nevladin sektor dok 6,3 % ispitanika primjenjuje: suprostavljanje organiziranom kriminalu u suradnju sa drugim institucijama za provedbu zakona, potom kombiniranje znanja-iskustva-kumanog kapitala, osobno suprostavljanje te motiviranje drugih da rade na identican naćin kao i procesuiranje i provođenje istraga.

U grafićkom prikazu 7. Pristupilo se ispitivanju koje su najefektivnije metode suprostavljanja organiziranom kriminalu od strane ispitanika i ovaj segment je podjeljen u nekoliko dijelova.

Primjena metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu kroz prijavu nadleţnom kantonalnom ministarstvu unutarnjih poslova 40% ispitanika je ocjenilo ocjenom 3 **što** predstavlja srednju ocjenu, dk je 18,80 % ispitanika efektivnost prijava ao metode suprostavljanja organiziranom kriminalu ocjenilo sa ocjenom 4 a 13,8% ispitanika dijeli stav da je efikasnost prijave kantonalnom ministarstvu unutarnjih poslova podjednaka sa ocjenom 1 kao najlošijom ocjenom ali i ocjenom 2 ali i 5 kao najboljom ocjenom.

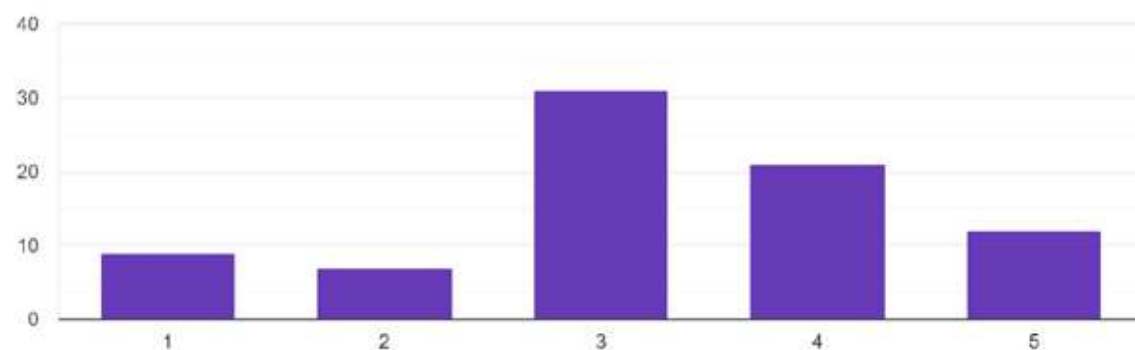
Primjena metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu kroz prijavu nadleţnom Federalnom ministarstvu unutarnjih poslova 38,80% ispitanika

7. Najefektivnije metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu su (s tim da je ocjena 1 najlošija ocjena a ocjena 5 najbolja ocjena): Prijava nadle...anima: Kantonalnom ministarstvu unutarnjih poslova 80 odgovora

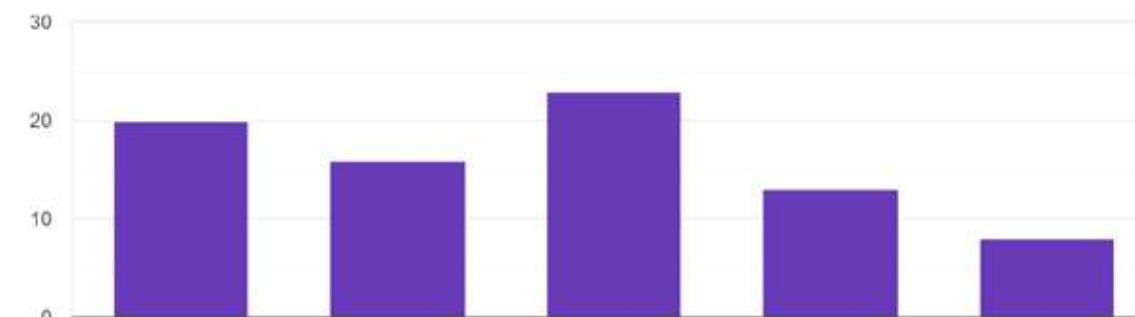
Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

7. Najefektivnije metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu su (s tim da je ocjena 1 najlošija ocjena a ocjena 5 najbolja ocjena): Prijava nadle...anima: Federalnom ministarstvu unutarnjih poslova 80 odgovora

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

7. Najefektivnije metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu su (s tim da je ocjena 1 najlošija ocjena a ocjena 5 najbolja ocjena): Prijava nadle...arstvu unutarnjih poslova entiteta Republika Srpska 80 odgovora

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

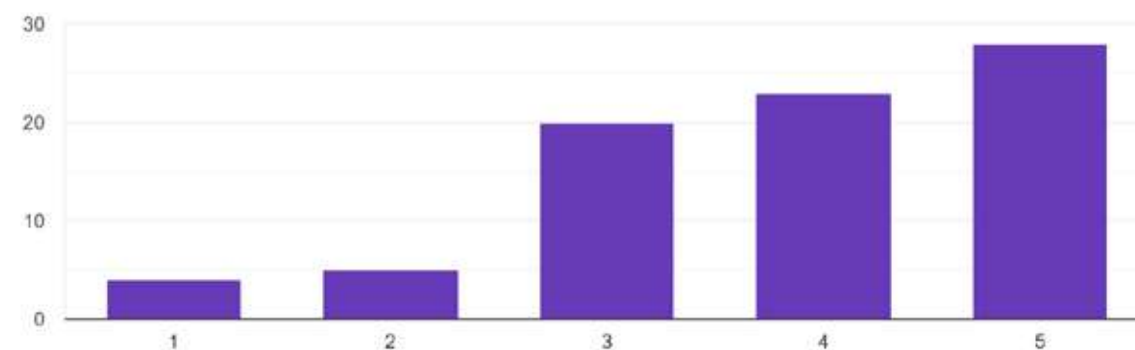
je ocjenilo ocjenom 3 **što** predstavlja srednju ocjenu, dok je 26,30 % ispitanika efektivnost prijava metode suprostavljanja organiziranom kriminalu ocjenilo sa ocjenom 4 a 15% ispitanika sa ocjenom 5 kao najvišom ocjenom sa ocjenom 1 kao najlošijom ocjenom 11,30 % a ocjenom 2 8,80% ispitanika.

Primjena metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu kroz prijavu nadleţnom entitetskom Ministarstvu unutarnjih poslova Republike Srpske 28,70% ispitanika je ocjenilo ocjenom 3 **što** predstavlja srednju ocjenu, dok je 25% ispitanika ocjenilo sa najlošijom ocjenom I to ocjenom 1, sa ocjenom 2 20% ispitanika je ocjenilo efikasnost prijave entitetskom Ministarstvu unutarnjih poslova

a 16,30 % ispitanika efektivnost prijava metode suprostavljanja organiziranom kriminalu ocjenilo sa ocjenom 4 a 10% ispitanika sa ocjenom 5 kao najvišom ocjenom sa ocjenom.

Primjena metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu kroz prijavu Drţavnoj agenciji za istrage i zaštitu-SIPA 35% ispitanika je ocijenilo sa najvišom ocjenom 5 kao najefektivniju metodu u suprostavljanju organiziranom kriminalu dok je ocjenom 4 28,70% ispitanika ocijenilo efektivnost potom 25% ispitanika je ocijenilo srednjom ocjenom 3 6,20% ispitanika je ocijenilo efektivnost prijabe Drţavnoj agenciji za istrage i zaštitu sa ocjenom 2 a 5% ispitanika sa najlošijom ocjenom - ocjenom 1.

7. Najefektivnije metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu su (s tim da je ocjena 1 najlošija ocjena a ocjena 5 najbolja ocjena): Prijava nadleţn...anima: Drţavna agencija za istrage i zaštitu - SIPA 80 odgovora

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

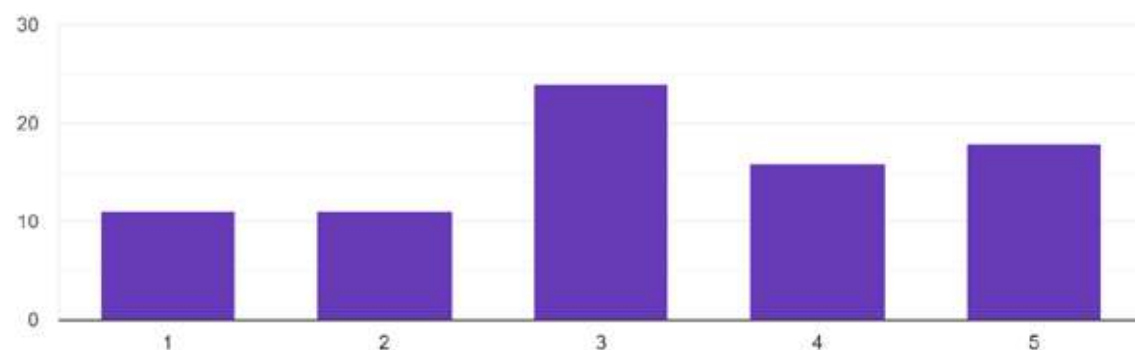
Ocjena efektivnosti metode prijave u sprostavljanju organiziranom kriminalu nadležnom tužiteljstvu ispitanici su stavova: 30% ispitanika je ocijenilo sa srednjom ocjenom 3, 22,50% ispitanika sa najvišom ocjenom 5, 20% ispitanika je ocijenilo sa ocjenom 4 dok je sa 13,80% ocjenjenosa sa ocjenom 2 i najlošijom ocjenom 1.

Ocjena efektivnosti metode prijave u sprostavljanju organiziranom kriminalu kroz javno objavljivanje i objelodanjivanje ogranziranog kriminala od strane aktera 37,50% ispitanika je ocijenilo sa ocjenom 3, 23,80% ispitanika sa ocjenom 4, 21,30% ispitanika sa najboljom ocjenom 5 12,50% ispitanika je ocijenilo sa najlošijom ocjenom 1 i 5% ispitanika je ocijenilo sa ocjenom 2.

Ocjena efektivnosti metode prijave u sprostavljanju organiziranom kriminalu i to kroz nevladine i druge međunarodne institucije ispitanici su povjerenje u 33,80% ili sa srednjom ocjenom 3 ocijenili kao najefektivniju metodu, potom 23,80% sa ocjenom 4, 17,50% ispitanika ocijenilo sa nvišom ocjenom 5, 15% ispitanika je ocijenilo sa ocjenom 2 dok je 10% ispitanika ocijenilo sa najlošijom ocjenom 1.

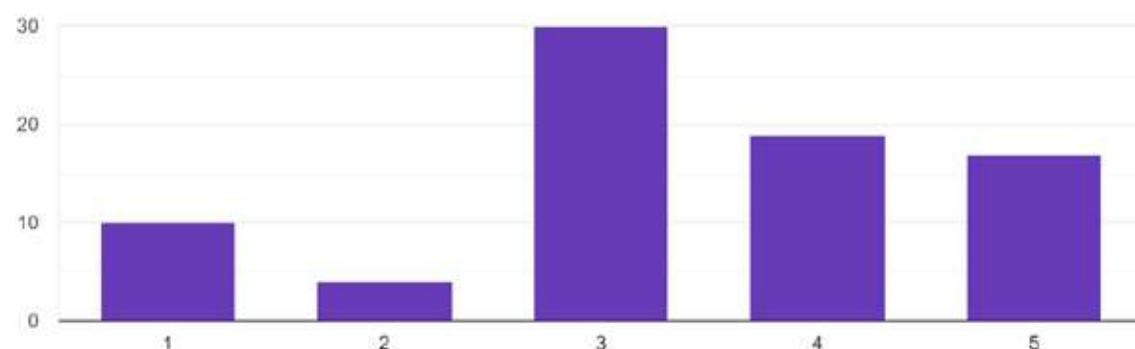
Efektivnost podizanja svijesti kroz edukaciju o **štetnosti** organiziranog kriminala u društvenoj zajednici i prosperitetu društvene zajednice kao metode suprostavljanja organiziranom kriminalu isitanici sus a 31,30% ocijenili dajući srednju ocjenu 3 potom najvišu ocjenu 5 ocijenilo je 30% ispitanika

7. Najefektivnije metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu su (s tim da je ocjena 1 najlošija ocjena a ocjena 5 najbolja ocjena): Prijava nadležnim organima: nadležnom tužiteljstvu
80 odgovora

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

7. Najefektivnije metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu su (s tim da je ocjena 1 najlošija ocjena a ocjena 5 najbolja ocjena): javno objavljivanje - objelodanjivanje
80 odgovora

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

dok je 22,50% ispitaika ocijenilo efektivnost sa ocjenom 4, 10% ispitanika sa ocjenom 2 i 6,30% ispitanika je dalo najlošiju ocjenu 1.

Prijava nadležnim organima i adekvatna kadrovska popunjenost relevantnih institucija koje koje primjenjuju mehanizme suprostavljanja organiziranom kriminalu ispitanici su ocijenili da je najefektivnija metoda suprostavljanja organiziranom kriminalu adekvatna kadrovska popunjenost i to 34,90% ispitanika je ocijenilo sa najvišom ocjenom 5, potom srednjom ocjenom 3 ocijenilo je 25,30% ispitanika, sa ocjenom 4 je ocijenilo 18,10% ispitanika potom ocijena 2 **što čini** 14,50% ispitanika te ocijena 1 kao najlošija ocijena **čini** 7,20% odgovora ispitanika.

Jačanje kriminalističko-obavještajnog sistema u državnim i entitetskim tijelima za provedbu zakona u borbi protiv organiziranog kriminala ispitanici su ocijenili tako **što** su efikasnost ove metode sa 37,30% ispitanika ocijenili sa ocjenom 5 kao najvišom ocjenom, 27,70% ispitanika je ocijenilo sa ocjenom 3, 21,70% ispitanika je ocijenlo sa ocjenom 4, potom 8,40% ispitanika je ocijenilo efikasnost sa ocjenom 2 i 4,80% ispitanika sa najlošijom ocjenom 1.

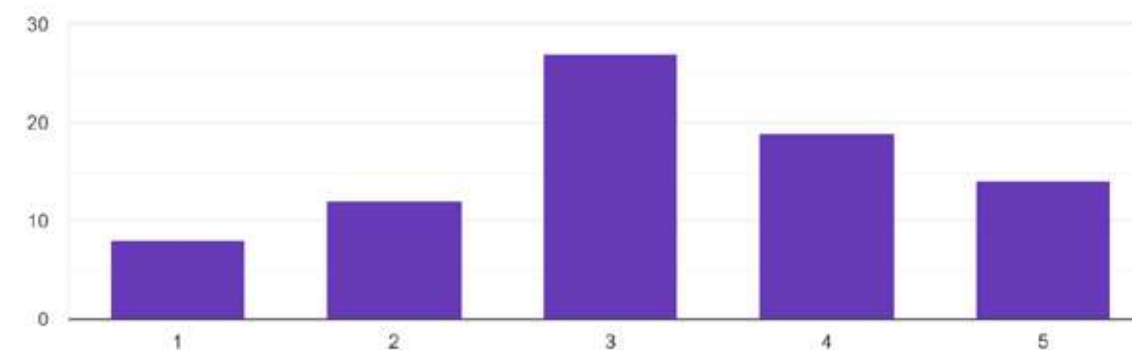
Prema stavovima ispitanika najefektivnija metoda u suzbijanju organiziranog kriminala koja je odstrane ispitanika dobila najviše najbolje ocjene je jačanje kriminalističko-obavještajnog Sistema u državnim i entitetskim tijelima za provedbu zakona u borbi protiv organiziranog kriminala, potom slijedi prijava Državnoj agenciji za istrage i zaštitu i adekvatna

kadrovska popunjenost u relevantnim institucijama sa podjednakim brojem najviših ocjena za najefektivniju metodu suzbijanja organiziranog kriminala a iza njih slijedi i podizanje svijesti kroz edukaciju o **štetnosti** organiziranog kriminala u društvenoj zajednici. Ispitanici su stava da je Ministrastvo unutarnjih poslova entiteta Republika Srpska najneefektivnija metoda suzbijanja organiziranog kriminala, potom slijede kantonalna Ministarstva unutarnjih poslova i nadležna tužiteljstva kao najneefektivnije metode u suzbijanju organiziranog kriminala.

U grafičkom prikazu broj 8. Prezentirani su stavovi ispitanika o najučestalijim odmazdama organizirane kriminalne skupine u provedbi suzbijanja organiziranog kriminala .

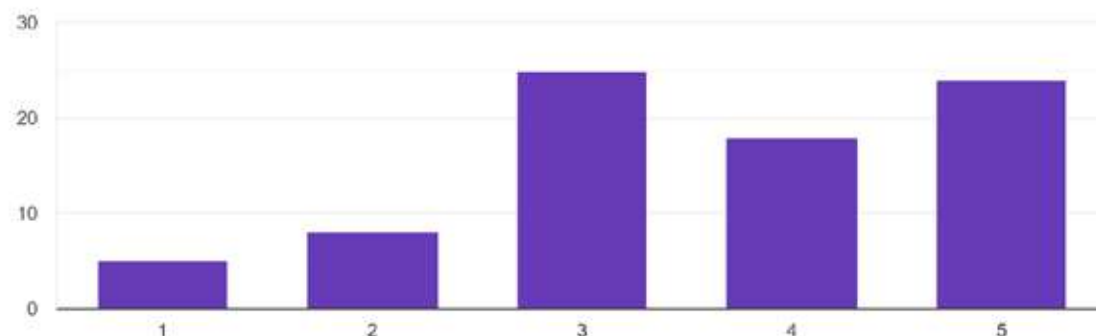
Prema stavovima ispitanika njih **čak** 40% je ocijenilo da je zataškavanje dokaza po principu “nema tijela nema djela” odnosno uklanjanje dokaznih materijala i osuđivanje prijave organiziranog kriminala na neuspjeh, 30% ispitanika je stave da je odmazda organizirane skupine prijaviteljima organiziranog krimanal uskraćivanje poslovne aktivnosti odnosno ugrožavanje egzistencije usljed gubitka posla, **čak** 16,20% ispitanika je stave da je odmazda kriminalne organizirane skupine u provedni suzbijanja organiziranog kriminala usmjereno prema eliminaciji prijavitelja ili svjedoka po principu “svjedok pokajnik-svjedok pokojnik”, a 4,80” ispitanika je stave da je odmazda usmjerena prema stigmatiziranju prijavitelja organiziranog kriminala.

7. Najefektivnije metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu su (s tim da je ocjena 1 najlošija ocjena a ocjena 5 najbolja ocjena): Prijava nadležn... kroz nevladine i druge međunarodne isntitucije
80 odgovora

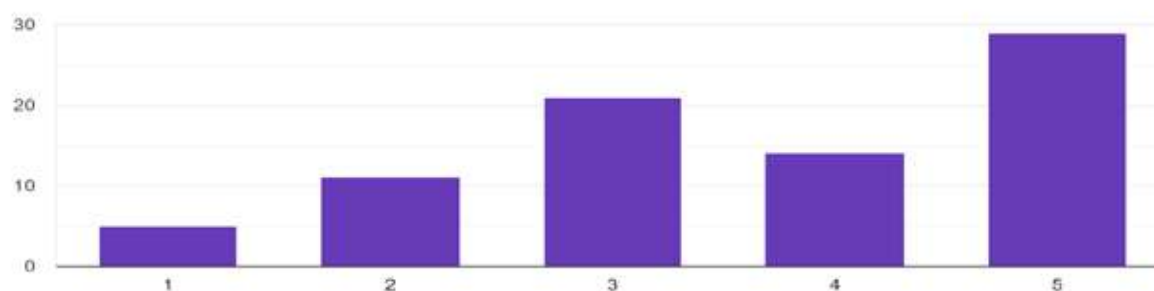
Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

7. Najefektivnije metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu su (s tim da je ocjena 1 najlošija ocjena a ocjena 5 najbolja ocjena): Prijava nadležni...og kriminala u društvenoj zajednici i prosperitet
80 odgovora

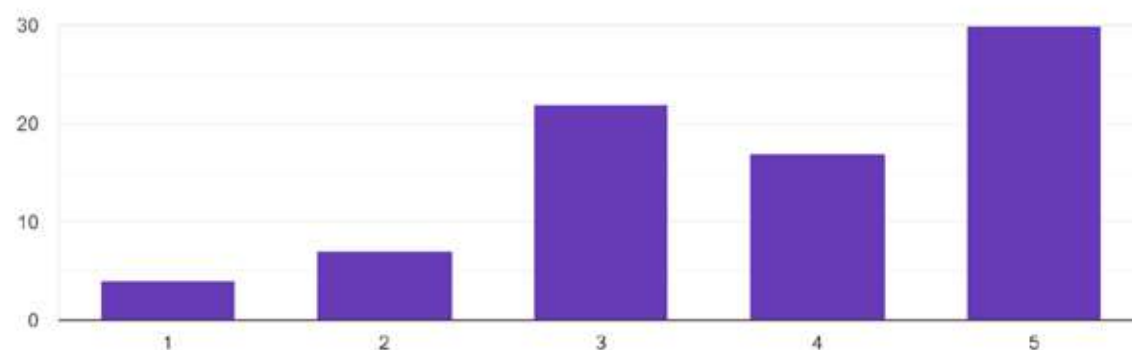
Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

7. Najefektivnije metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu su (s tim da je ocjena 1 najlošija ocjena a ocjena 5 najbolja ocjena): Prijava nadlež...vatna kadrovska popunjenost relevantnih institucija
80 odgovora

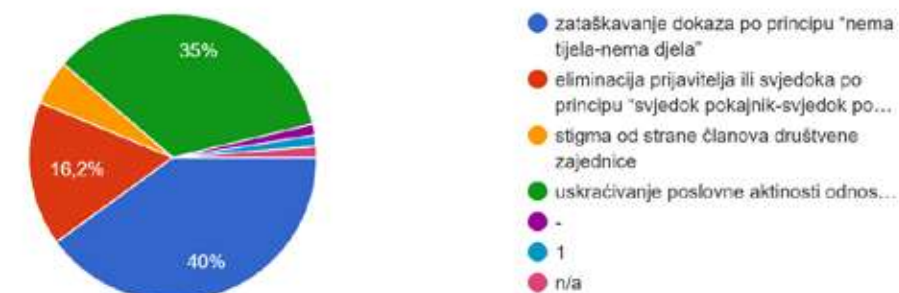
Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

7. Najefektivnije metode u suprostavljanju organiziranom kriminalu su (s tim da je ocjena 1 najlošija ocjena a ocjena 5 najbolja ocjena): Prijava nadlež...edbu zakona u borbi protiv organiziranog kriminala
80 odgovora

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

8. Najučestalije odmazde organizirane kriminalne skupine u provedbi suzbijanja organiziranog kriminala su:
80 odgovora

Izvor: obrada autora odgovora prikupljenih iz anketnog upitnika

Prema provedenim istraživanjima, kako kroz anketni upitnik tako i u provedenom intervjuu sa ekspertima koji se aktivno susreću sa aktivnostima i posljedicama organiziranog kriminala, suzbijanje organiziranog kriminala na području Bosne i Hercegovine, a samim tim i u regiji, zahtjevalo bi:

- Jačanje realnog sektora i otvaranje radnih mjesta za građane uz plaću koja bi omogućila pristojan život građana i njihovo dostojanstvo predstavlja najaču preventivnu mjeru koja treba da je imperativ za sve nosioce političkih funkcija i poslodavce iz privatnog sektora čime bi se direktno utjecalo na ublažavanje teške socijalno-ekonomske situacije u Bosni i Hercegovini koja pogoduje razvoju i bujanju svih vidova kriminala.
- Nakon toga može se govoriti o izboru i selekciji najboljih kandidata za pravosudne i policijske strukture u Bosni i Hercegovini na svim nivoima,
- Zabrana prijema i obavljanja dužnosti u državnim institucijama svih nivoa vlasti lica za završenim kupljenim diplomama sa privatnih fakulteta ali i državnih fakulteta, revizija diploma svih trenutno zaposlenih službenika u institucijama ali i javnim poduzećima i agencijama Bosne i Hercegovine na svim nivoima,
- povećati zapriječene kazne za sva kaznena djela posebno za lica povratnike u vršenju krivičnih djela obzirom da je blaga kaznena politika,
- jačati policijske strukture sa naprednom tehnologijom u primjeni PIR-a obzirom da je trenutno raspoloživa oprema prevaziđena,
- jačati međunarodnu saradnju na polju borbe protiv organizovanog kriminala, preventivno i edukativno djelovati kroz školsko obrazovanje,

- jačati svijest građana o štetnosti i pogubelnosti bavljenja izvršenjem krivičnih djela.

Istraživanja koja su provedena na području Bosne i Hercegovine ukazuju da Bosna i Hercegovina još uvijek nema usvojenu strategiju za suzbijanje organiziranog kriminala u Bosni i Hercegovini što u velikoj mjeri otežava suzbijanje organiziranog kriminala.

ZAKLJUČAK

Bosna i Hercegovina mora u **što** skorije vrijeme usvojiti strategiju za suzbijanje organiziranog kriminala **što** bi impliciralo usmjeravanje aktivnosti svih organa, institucija ali i pojedinaca u suzbijanju organiziranog kriminala obzirom da takav dokument još uvijek ne postoji u Državi.

Državna agencija za istrage i zaštitu u Bosni i Hercegovini je od strane ispitanika zadobila najveće povjerenje u suzbijanju organiziranog kriminala dok je Ministarstvo unutarnjih poslova entiteta Republika Srpska najlošije pozicionirano u skali ukazivanja povjerenja od strane ispitanika u suzbijanju organiziranog kriminala **što** ukazuje na **činjenicu** da svi moraju jačati svoje kapacitete za adekvatno odgovaranje postavljenom zadatku suzbijanja organiziranog kriminala kao i jačanja povjerenja građana u institucije Bosne i Hercegovine.

Provedena istraživanja ukazuju da je najefektivnija metoda suzbijanja organiziranog kriminala u Bosni i Hercegovini predstavlja prijavljivanje Državnoj

LITERATURA

ELIOT, M.A., *Kriminal u modernom društvu-prijevod*, 1962.godina Svijetlost Sarajevo
PETROVIĆ, d., Organizovanje zloćinaćkih udruženja, Srpsko udruženje za krivićno parvo 1996. Godina, Beograd
Kazneni zakon Bosne I Hercegovine “Službeni glasnik BiH” broj: 3/03, 32/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07

PREGLEDNI RAD

Doc.dr.sc. Lena Sigurnjak¹

STRATEŠKO PLANIRANJE LJUDSKIH POTENCIJALA I PRAĆENJE USPJEŠNOSTI UNUTAR PODUZEĆA²

STRATEGIC PLANNING OF HUMAN RESOURCES AND PERFORMANCE MONITORING WITHIN THE COMPANY

SAŽETAK

Strateško planiranje ljudskih resursa i praćenje uspješnosti ključni su za dugoroćni uspjeh poduzeća. Cilj je uskladiti radnu snagu s organizacijskim ciljevima i ciljevima i pratiti napredak kroz praćenje učinka pomoću ključnih pokazatelja učinka. Loše planiranje i praćenje mogu dovesti do smanjene produktivnosti i gubitka prihoda. Tvrtke mogu koristiti metode kao što su softver za planiranje radne snage i analitiku podataka za razvoj učinkovitih strategija i sustava. Ućinkoviti sustavi zahtijevaju komunikaciju i suradnju između HR stručnjaka, menadžera i zaposlenika. Fokus bi trebao biti na upravljanju rizikom i najboljoj praksi za postizanje dugoroćnog uspjeha. Problem neućinkovitog planiranja ljudskih potencijala i praćenja učinka unutar poduzeća često je uzrokovan nedostatkom resursa, lošom komunikacijom i neadekvatnom obukom. Tvrtke mogu koristiti različite alate i tehnologije za podršku svojim sustavima za planiranje ljudskih resursa i praćenje učinka, uključujući softver za planiranje radne snage i analizu podataka.

SUMMARY

Strategic human resource planning and performance monitoring are key to the long-term success of a company. The goal is to align the workforce with organizational goals and objectives and monitor progress through performance monitoring using key performance indicators. Poor planning and

monitoring can lead to reduced productivity and lost revenue. Companies can use methods such as workforce planning software and data analytics to develop effective strategies and systems. Effective systems require communication and cooperation between HR professionals, managers and employees. The focus should be on risk management and best practices to achieve long-term success. The problem of ineffective human resource planning and performance monitoring within companies is often caused by a lack of resources, poor communication and inadequate training. Companies can use a variety of tools and technologies to support their HR planning and performance monitoring systems, including workforce planning software and data analytics.

UVOD

U današnjem konkurentnom poslovnom okruženju, organizacije se moraju usredotoćiti na strateško planiranje ljudskih resursa i praćenje učinka kako bi osigurale dugoroćni uspjeh. Strateško planiranje ljudskih potencijala uključuje usklađivanje radne snage organizacije s njenim ciljevima, dok praćenje učinka omogućuje organizacijama da prate svoj

KLJUĆNE RIJEĆI: planiranje, ljudski resursi, upravljanje rizikom, praćenje učinka

KEY WORDS: planning, human resources, risk management, performance monitoring

JEL: O21, O15

¹ Doc.dr.sc. Lena Sigurnjak, Sveučilište u Slavanskom Brodu, lsigurnjak@unisb.hr
² Urednićki kolegij ćasopisa je recenzirao i kategorizirao rad kao NAUĆNI- PREGLEDNI RAD

napredak i uvedu potrebne prilagodbe kako bi poboljšale svoju ukupnu izvedbu.

Ovaj će se rad baviti planiranjem ljudskih resursa i praćenjem učinka unutar poduzeća te će istražiti metode koje organizacije mogu koristiti za razvoj učinkovitih strategija i sustava. Svrha ovog rada je istražiti važnost strateškog planiranja ljudskih resursa i praćenja učinka unutar poduzeća. Rad će pružiti pregled prednosti učinkovitog planiranja ljudskih resursa i praćenja učinka, kao i rizika povezanih s lošim planiranjem i praćenjem. Također će ispitati metode koje tvrtke mogu koristiti za razvoj učinkovitih strategija i sustava za planiranje ljudskih resursa i praćenje učinka.

Znanstveno-istraživačke metode koje će se koristiti prilikom pisanja ovog rada: induktivna metoda, metoda analize, metoda sinteze, metoda dokazivanja, metoda klasifikacije, metoda deskripcije, metoda kompilacije, komparativna metoda.

1. POJMOVNO ODREĐENJE LJUDSKIH POTENCIJALA

Koncept ljudskog potencijala odnosi se na urođene sposobnosti, talente i vještine koje pojedinci posjeduju, a koje se mogu razviti i maksimizirati kako bi se postigao uspjeh i ispunjenje u različitim područjima života. Međutim, određivanje ljudskog potencijala složen je i višestruk proces koji uključuje nekoliko čimbenika. Jedan od načina konceptualizacije ljudskog potencijala je kroz leću teorije višestruke inteligencije, koja sugerira da pojedinci posjeduju različite vrste inteligencije, uključujući lingvističku, logičko-matematičku, prostornu, tjelesno-kinestetičku, glazbenu, interpersonalnu, intrapersonalnu i naturalističku inteligenciju. Ova teorija sugerira da se pojedinci mogu istaknuti u različitim područjima, a razumijevanje vlastitih snaga i slabosti može pomoći u prepoznavanju i razvoju njihovog potencijala. (Bahtijarević-Šiber, 1999)

Drugi način konceptualizacije ljudskog potencijala je kroz ideju mentalnog sklopa rasta, koji sugerira da pojedinci mogu razviti svoje sposobnosti kroz trud, upornost i otpornost. Ovaj pristup naglašava važnost prihvaćanja izazova, učenja iz neuspjeha i traženja

povratnih informacija za poboljšanje i rast. Nadalje, na koncept ljudskog potencijala također mogu utjecati okolišni i društveni čimbenici, kao što su odgoj, obrazovanje, kulturno podrijetlo, pristup resursima i društvena očekivanja. Ti čimbenici mogu olakšati ili spriječiti sposobnost pojedinca da postigne svoj puni potencijal. (Bahtijarević-Šiber, 1999)

Stope sudjelovanja radne snage važni su pokazatelji proizvodnog potencijala društva, a naponi da se povećaju stope sudjelovanja, osobito među tradicionalno marginaliziranim skupinama, mogu dovesti do povećanog gospodarskog rasta i razvoja. Ljudski kapital odnosi se na znanje, vještine i sposobnosti koje pojedinci posjeduju i koji se mogu koristiti za proizvodnju ekonomske vrijednosti. Uključuje formalno obrazovanje i obuku, radno iskustvo i druge oblike ljudskog razvoja. Pojedinci s visokom razinom ljudskog kapitala vjerojatno će biti produktivniji, zarađivati veće plaće i više pridonositi gospodarskom rastu od onih s nižom razinom. (Huselid, 1995)

Upravljanje ljudskim potencijalima složen je zadatak koji se neprestano mijenja i zahtijeva duboko razumijevanje kako potreba organizacije tako i potreba njezinih zaposlenika. Učinkovito upravljanje ljudskim resursima može dovesti do povećanja produktivnosti, zadovoljstva zaposlenika i na kraju uspjeha organizacije. Međutim, loše upravljanje ljudskim resursima može rezultirati visokim stopama fluktuacije, niskim moralom, pa čak i pravnim problemima. Jedan od ključnih izazova u upravljanju ljudskim resursima je pronaći pravu ravnotežu između potreba organizacije i potreba zaposlenika. S jedne strane, organizacije moraju osigurati da imaju prave ljude s pravim vještinama za postizanje svojih ciljeva. S druge strane, zaposlenici se trebaju osjećati cijenjenima i potporom kako bi bili motivirani i angažirani u svom poslu. (Baltazar, 2017)

Upravljanje ljudskim resursima uključuje postavljanje jasnih očekivanja za učinak zaposlenika i pružanje povratnih informacija o tome koliko zaposlenici ispunjavaju ta očekivanja. To može uključivati postavljanje ciljeva i ciljeva izvedbe, praćenje napretka i redovito pružanje povratnih informacija. Stručnjaci za ljudske resurse također moraju biti vješti u rješavanju problema s učinkom, pružanju

obuke i podrške kako bi pomogli zaposlenicima da poboljšaju svoj učinak i poduzimaju korektivne mjere kada je to potrebno. (Buble, 2010) Upravljanje ljudskim resursima uključuje prepoznavanje i privlačenje vrhunskih talenata u organizaciju. To uključuje izradu opisa poslova koji točno odražavaju vještine, znanja i sposobnosti potrebne za svaki posao, a zatim korištenje različitih metoda zapošljavanja za privlačenje kvalificiranih kandidata. Stručnjaci za ljudske resurse također moraju biti vješti u procjeni kandidata kroz intervju, provjere preporuka i drugim metodama te u donošenju informiranih odluka o tome kojeg kandidata odabrati za posao. (Ulrich, 1998)

Motivacija i poriv također su važni aspekti ljudskog potencijala jer utječu na spremnost pojedinca da naporno radi i postigne svoje ciljeve. Osobne vrijednosti i etika još su jedan važan aspekt ljudskog potencijala. Svaka osoba ima vlastiti skup vrijednosti i etike koji vode njeno ponašanje i donošenje odluka. (Bahtijarević-Šiber, 2014) Ove vrijednosti i etika važne su na radnom mjestu jer pomažu zaposlenicima da donose etičke odluke i pridonose pozitivnoj radnoj kulturi. Tjelesne sposobnosti, kao što su snaga, izdržljivost i koordinacija, također su važni aspekti ljudskog potencijala jer omogućuju pojedincima da obavljaju fizičke zadatke. Konačno, osobine ličnosti važan su aspekt ljudskog potencijala. Pojedinci imaju različite osobine ličnosti koje utječu na njihovo ponašanje, kao što su ekstrovertnost, susretljivost, savjesnost i otvorenost prema iskustvu. Ove osobine mogu utjecati na način na koji pojedinci rade s drugima, njihov pristup rješavanju problema i njihov ukupni radni učinak. (Bahtijarević-Šiber, 2014)

Jedna od ključnih prednosti inicijativa za angažiranje zaposlenika je povećana produktivnost i učinak. Angažirani zaposlenici imaju tendenciju da budu predaniji svom poslu i vjerojatnije je da će ići iznad i dalje od zahtjeva posla kako bi postigli organizacijske ciljeve. Ovaj povećani napor može dovesti do viših razina produktivnosti i učinka, što zauzvrat može imati pozitivan učinak na krajnji rezultat organizacije. (Boxall & Purcell, 2011)

2. PLANIRANJE LJUDSKIH POTENCIJALA

Planiranje ljudskih potencijala bitan je proces za organizacije kako bi se osiguralo da imaju prave ljude s pravim vještinama i sposobnostima za postizanje svojih ciljeva. Međutim, postoji nekoliko čimbenika koji mogu utjecati na proces planiranja ljudskih potencijala u organizaciji. Prvi čimbenik je vanjsko okruženje, koje uključuje ekonomske uvjete, političku stabilnost, tehnološki napredak i demografske promjene. Ovi vanjski čimbenici mogu imati značajan utjecaj na proces planiranja ljudskih resursa u organizaciji, budući da mogu utjecati na dostupnost talenata, troškove zapošljavanja te vještine i znanja potrebna organizaciji. (Wright & McMahan, 2011)

Drugi faktor je unutarnje okruženje, koje uključuje kulturu, strukturu i stil upravljanja organizacije. Ovi unutarnji čimbenici mogu utjecati na sposobnost organizacije da privuče i zadrži talente, kao i na učinkovitost procesa planiranja ljudskih resursa. Treći čimbenik su strateški ciljevi i ciljevi organizacije. Proces planiranja ljudskih resursa mora biti usklađen sa strateškim ciljevima organizacije jer će oni odrediti vještine, znanja i sposobnosti koje organizacija zahtijeva. (Buble, M. 2000)

Cilj planiranja ljudskih potencijala je osigurati da organizacija ima pravu kombinaciju zaposlenika kako bi zadovoljila svoje potrebe. To uključuje procjenu potrebnog broja zaposlenika, njihovih vještina i iskustva te njihove raznolikosti. Imajući raznoliku radnu snagu s mješavinom vještina i iskustva, organizacija se može bolje prilagoditi promjenjivim poslovnim potrebama i ostati konkurentna. Planiranje ljudskih resursa također ima za cilj riješiti sve nedostatke u radnoj snazi organizacije. Na primjer, ako organizaciji nedostaju zaposlenici s određenim vještinama ili iskustvom, proces planiranja može identificirati mogućnosti obuke i razvoja kako bi se popunile te praznine. Slično tome, ako se organizacija suočava s velikom fluktuacijom ili niskim angažmanom zaposlenika, proces planiranja može identificirati strategije za poboljšanje zadržavanja i angažmana. (Thompson, Strickland & Gamble, 2006)

Učinkovito planiranje ljudskih potencijala također ima nekoliko prednosti za organizaciju osim postizanja

njezinih ciljeva. Jedna od prednosti je povećana učinkovitost i produktivnost. Usklađivanjem radne snage s ciljevima organizacije, osiguravanjem prave kombinacije vještina i iskustva te optimiziranjem korištenja resursa, organizacija može djelovati učinkovitije i postići bolje rezultate uz manje truda. Još jedna prednost planiranja ljudskih resursa je bolje donošenje odluka. Imajući jasno razumijevanje radne snage i njenih potreba, organizacija može donositi informirane odluke o zapošljavanju, obuci i razvoju. To može dovesti do boljih rezultata i učinkovitije upotrebe resursa. (Dessler, 2017)

Analiza posla obično uključuje kombinaciju kvalitativnih i kvantitativnih metoda prikupljanja podataka. Kvalitativne metode, kao što su intervjui i promatranje, koriste se za prikupljanje informacija o zadacima, dužnostima i odgovornostima povezanim s poslom. (Jambrek & Penić, 2008) Kvantitativne metode, kao što su ankete i upitnici za posao, koriste se za prikupljanje podataka o znanju, vještinama i sposobnostima potrebnim za obavljanje posla. Analiza posla također je važna za osiguravanje usklađenosti sa zakonskim i regulatornim zahtjevima.

3. POJAM STRATEŠKOG MENADŽMENTA

Učinkovito strateško upravljanje zahtijeva snažno razumijevanje unutarnjeg i vanjskog okruženja organizacije, kao i sposobnost donošenja strateških odluka koje su u skladu s misijom i ciljevima organizacije. Strateško upravljanje ključno je za organizacije koje žele uspjeti u današnjem poslovnom okruženju koje se brzo mijenja, jer pomaže osigurati da je organizacija spremna za izazove i prilike koje dolaze. (Ledić, 2015)

Formuliranje strategije obično uključuje provođenje temeljite analize unutarnjeg i vanjskog okruženja organizacije, uključujući procjenu snaga i slabosti organizacije, kao i mogućnosti i prijetnji u vanjskom okruženju. Provedba strategije uključuje raspodjelu resursa, izradu akcijskih planova i praćenje napretka. Ova komponenta procesa strateškog upravljanja ključna je za osiguravanje da se strategija organizacije učinkovito provodi i da se ostvaruje napredak prema postizanju organizacije. (Vuković & Bačić, 2018)

Dobro definirana strategija trebala bi dati jasan smjer za organizaciju i pomoći da se osigura njezin dugoročni uspjeh. (Lawler & Mohrman, 2003) Osim ranije navedene definicije, važno je napomenuti da strategija nije samo jednokratna odluka ili plan. Umjesto toga, to je stalan proces koji uključuje kontinuiranu procjenu i prilagodbu ciljeva, resursa i okruženja organizacije.

Uloga menadžmenta u definiranju strategije uključuje sljedeće:

1. Postavljanje smjera: menadžment je odgovoran za postavljanje smjera organizacije definiranjem njezine misije, vizije i vrijednosti. To daje okvir za razvoj strateškog plana i pomaže osigurati da su sve odluke usklađene s cjelokupnom svrhom organizacije.
2. Identificiranje snaga i slabosti: Uprava mora provesti temeljitu analizu snaga i slabosti organizacije kako bi utvrdila gdje ima konkurentsku prednost, a gdje se treba poboljšati. Ova bi analiza trebala uključivati procjenu resursa, sposobnosti i temeljnih kompetencija organizacije.
3. Provođenje analize okoliša: uprava mora analizirati vanjsko okruženje kako bi identificirala prilike i prijetnje koje mogu utjecati na organizaciju. Ova bi analiza trebala uključivati procjenu konkurentskog okruženja, regulatornog konteksta i drugih čimbenika koji mogu utjecati na uspjeh organizacije.
4. Razvijanje strategija: na temelju analize snaga, slabosti, prilika i prijetnji, menadžment mora razviti skup strategija koje će omogućiti organizaciji da postigne svoje ciljeve. Te bi strategije trebale biti usklađene s misijom, vizijom i vrijednostima organizacije i trebale bi utjecati na njezine snage dok se bave njezinim slabostima.
5. Priopćavanje plana: nakon što je strateški plan razvijen, uprava ga mora prenijeti cijeloj organizaciji kako bi osigurala da svi zaposlenici razumiju ciljeve, ciljeve i strategije organizacije. Ova komunikacija trebala bi uključivati jasne metrike za mjerenje napretka i trebala bi biti popraćena planom za praćenje i prilagođavanje plana prema potrebi. (Jurčević, 2013).

4. ISTRAŽIVANJE O PERCEPCIJI PROVEDBE I REALIZACIJE LJUDSKIH POTENCIJALI KAO FAKTORA USPJEŠNOSTI POSLOVANJA

U nastavku rada analizirano je anketno istraživanje temeljno na ljudskim potencijalima kao faktoru uspješnosti poslovanja. Putem grafova su prikazani i objašnjeni dobiveni rezultati istraživanja. U današnje vrijeme, praćenje rada zaposlenika postaje sve važnije u svrhu postizanja bolje učinkovitosti i uspjeha u poslovanju. Praćenje rada zaposlenika može uključivati razne metode poput praćenja vremena, praćenja aktivnosti, praćenja korištenja računala i drugih tehnoloških alata. Ova analiza ankete provedene na uzorku od 57 zaposlenih studenata s ciljem istraživanja učestalosti praćenja rada zaposlenika u firmama u kojima rade. Cilj ove analize je dobiti uvid u stavove i mišljenja zaposlenika o učestalosti i učinkovitosti praćenja rada, kao i o utjecaju toga na njihov radni učinak i zadovoljstvo poslom. Rezultati ove analize mogu biti korisni za donošenje odluka o poboljšanju procesa praćenja rada i poboljšanju radnog okruženja u cilju postizanja veće produktivnosti i zadovoljstva zaposlenika.

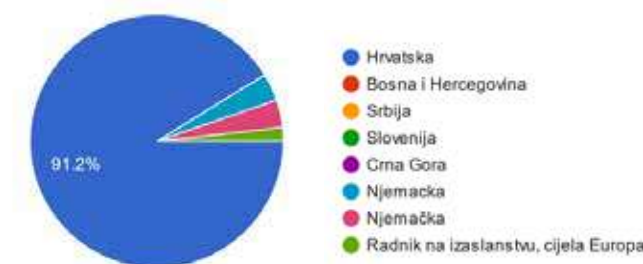
4.1. Metodologija istraživanja

Istraživanje je provedeno putem ankete koja je sadržavala 12 pitanja kojima se ispitalo kako firme posluju i u kakvim okruženjima rade studenti. Uzorak ankete sastojao se od 57 zaposlenih studenata, koji rade u različitim industrijama i sektorima. Cilj ovog istraživanja je bio pružiti uvid u to kako se firme odnose prema praćenju rada zaposlenika te koliko često provode aktivnosti praćenja. Analiza ankete će također otkriti jesu li studenti zadovoljni načinom na koji se njihov rad prati te hoće li biti potrebe za poboljšanjem prakse praćenja rada u njihovim radnim okruženjima. U nastavku će se detaljnije analizirati rezultati ankete te dati uvid u ključne nalaze ovog istraživanja. Većina ispitanika (52 studenata) je hrvatskog podrijetla, što čini 92% od ukupnog broja ispitanika. Ostatak ispitanika dolazi iz drugih zemalja.

4.2. Analiza anketnog istraživanja

Ovim radom prikazano je sedam grafikona. U nastavku slijedi grafikon 1. koji prikazuje strukturu zaposlenih prema zemlji zaposlenja

Grafikon 1. Informacije o geografskoj strukturi zaposlenja ispitanika sukladno ovom istraživanju

Izvor: Rezultat samostalnog istraživanja

U nastavku slijedi grafikon 2. koji prikazuje veličinu poduzeća u kojima su ispitanici zaposleni (mikro, mala srednja i velika poduzeća)

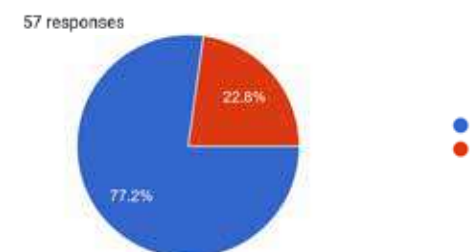
Grafikon 2. Informacije o veličini poduzeća zaposlenja ispitanika sukladno ovom istraživanju

Izvor: Rezultat samostalnog istraživanja

Anketa je također postavila pitanje analizirano u grafikonu 3 o provođenju sustavnog praćenja rada zaposlenika, na koje je 77,2% ispitanika odgovorilo potvrdno. Ovaj visoki postotak pokazuje da su tvrtke u kojima rade studenti svjesne važnosti praćenja rada svojih zaposlenika.

Grafikon 3. Informacije o sustavnom praćenju rada zaposlenika

Izvor: Rezultat samostalnog istraživanja

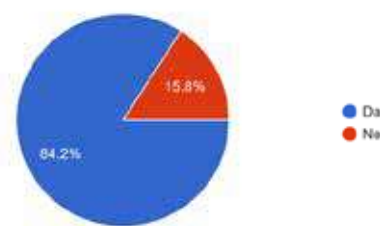
S druge strane, istraživanja provedena u drugim zemljama pokazuju da je postotak tvrtki koje provode sustavno praćenje rada zaposlenika još veći. Primjerice, istraživanje provedeno u SAD-u pokazalo je da 94% tvrtki provodi neki oblik praćenja rada zaposlenika, dok je u EU prosjek oko 80%. Ovi podaci ukazuju na to da je praćenje rada zaposlenika postalo sve važnije u poslovanju, te da tvrtke sve više prepoznaju vrijednost praćenja i analize rada zaposlenika kako bi poboljšale svoje poslovanje. Postoje mnoga druga istraživanja koja se bave pitanjem praćenja rada zaposlenika u organizacijama. Neka istraživanja pokazuju da su menadžeri skloni provođenju sve većeg nadzora nad radom zaposlenika, dok druga istraživanja pokazuju da zaposlenici osjećaju da je previše nadzora i da se to negativno odražava na njihovu produktivnost i zadovoljstvo poslom. Također, postoje istraživanja koja se bave različitim oblicima nadzora, poput korištenja softvera za praćenje rada ili video nadzora na radnom mjestu.

Jedno od značajnijih istraživanja provedenih u SAD-u pokazalo je da se više od polovice zaposlenika osjeća kao da su pod stalnim nadzorom, dok se samo mali broj zaposlenika osjeća kao da imaju dovoljnu autonomiju u radu. Također, istraživanje je pokazalo da se većina zaposlenika slaže da je praćenje radnih aktivnosti potrebno za radne procese, ali da previše nadzora negativno utječe na njihovu motivaciju i zadovoljstvo poslom. Druga istraživanja su se bavila pitanjem utjecaja tehnologije na praćenje rada zaposlenika, poput korištenja softvera za praćenje radnog vremena ili praćenja elektroničke pošte zaposlenika. Takva istraživanja su pokazala da tehnologija može biti korisna za praćenje radnih aktivnosti, ali da previše nadzora može dovesti do nezadovoljstva zaposlenika i smanjenja njihove produktivnosti.

Rezultati ankete sukladno grafikonu 4 pokazuju da veliki broj ispitanika (84,2%) smatra da je kontroliranje rada zaposlenika jako važno za firme u kojima rade. Ovo ukazuje na visoku razinu svijesti o važnosti praćenja i nadzora nad radom zaposlenika u poslovnom svijetu. Usporedba ovih rezultata s drugim istraživanjima u području upravljanja ljudskim resursima pokazuje da su studenti svjesni važnosti praćenja rada zaposlenika u poslovnom okruženju. Prema istraživanju provedenom u SAD-u, više od 75% poslodavaca smatra da je nadzor nad radom

zaposlenika važan za poslovanje tvrtke (Harvard Business Review). S druge strane, istraživanje provedeno u Europi pokazuje da samo 50% radnika smatra da je kontroliranje rada u njihovoj tvrtki učinkovito.

Grafikon 4. Provođenje kontrole i praćenja rada zaposlenika za poduzeće

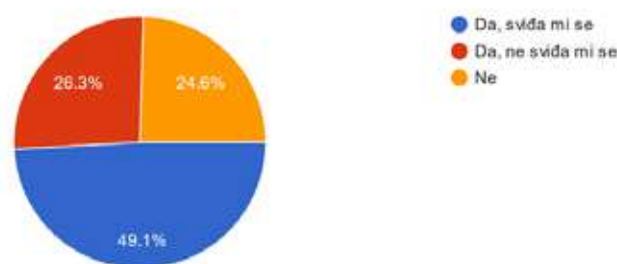

Izvor: Rezultat samostalnog istraživanja

Upravljanje ljudskim resursima uključuje prilagodbu procesa i praksi tvrtke tako da se osigura učinkovito korištenje ljudskih resursa za postizanje poslovnih ciljeva. Praćenje rada zaposlenika je ključni dio upravljanja ljudskim resursima i pomaže tvrtkama da identificiraju potencijalne probleme, unaprijede procese rada i povećaju produktivnost. Stoga, visoki postotak studenata koji smatraju da je kontroliranje rada važno ukazuje na važnost učinkovitog upravljanja ljudskim resursima za poslovni uspjeh.

Grafikon 5 prikazuje sliku o praćenju rada zaposlenih 49,1% ispitanika je odgovorilo kako se susrelo s praćenjem rada i kako im se sviđa ta praksa, dok 26,3% tvrdi da im se ne sviđa praćenje i kontroliranje rada zaposlenih. 24,6% ispitanika se uopće nije susrelo s ovom praksom.

Grafikon 5. Zadovoljstvo i prihvaćanje kontrole zaposlenika od strane zaposlenika

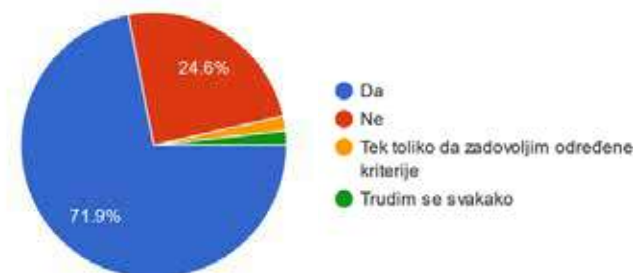

Izvor: Rezultat samostalnog istraživanja

Prema nekim drugim istraživanjima, većina zaposlenika podržava kontrolu rada, ali pod uvjetom da se provodi na pravi način. U jednom istraživanju provedenom u SAD-u, 60% zaposlenika smatra da je praćenje rada važno za poboljšanje produktivnosti, dok 37% smatra da to nije potrebno. Međutim, kada se radi o nadzoru nad elektroničkom poštom i internet korištenjem, većina zaposlenika je manje sklonija podržati takve prakse. Prema istraživanju u Velikoj Britaniji, 48% zaposlenika smatra da poslodavci ne bi trebali imati pristup njihovoj elektroničkoj pošti, a 37% zaposlenika smatra da poslodavci ne bi trebali imati pristup njihovim privatnim računima na društvenim mrežama. (Marušić & Varga, 2012) To ukazuje na važnost ravnoteže između kontrole rada i zaštite privatnosti zaposlenika.

Sukladno grafikonu 6 na pitanje o tome bi li se trudili više kada bi znali da je njihov rad praćen i vrednovan, većina (71,9%) ispitanika odgovara potvrdno, dok 24,6% ispitanika odgovara kako se ne bi trudili više.

Grafikon 6. Povećanje truda zaposlenika kada je informiran da se rad vrednuje

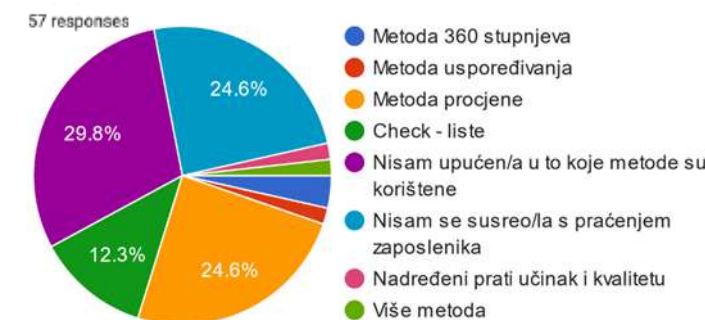
Izvor: Rezultat samostalnog istraživanja

Prema istraživanjima o motivaciji zaposlenika, moguće je zaključiti da postoji veza između praćenja i vrednovanja rada zaposlenika te njihove motivacije za rad. Naime, brojna istraživanja pokazuju da kada zaposlenici osjete da se njihov rad prati i vrednuje, te da su njihovi naponi prepoznati i nagrađeni, postaju motiviraniji za daljnji rad i trude se postići još bolje rezultate. Usporedivši ove nalaze s rezultatima ankete provedene na uzorku od 57 zaposlenih studenata, možemo primijetiti slične trendove, s obzirom da je većina ispitanika (71,9%) odgovorila kako bi se trudili više kada bi znali da se njihov rad prati i vrednuje. Ovi nalazi upućuju na važnost praćenja i vrednovanja rada zaposlenika kao motivacijskog faktora, te na to

da bi kompanije trebale ozbiljno razmotriti ovu praksu kako bi motivirale svoje zaposlenike i potaknule ih na daljnji napredak.

U nastavku slijedi grafikon 7. koji prikazuje korištene metode kontrole zaposlenika na radnom mjestu.

Grafikon 7. Informacije o korištenim metodama kontrole zaposlenika na radnom mjestu

Izvor: Rezultat samostalnog istraživanja

Na pitanje o vrsti metoda koje su korištene, ako se izuzme broj ispitanika koji se nije susretao s ovim praksama, 24,6% ispitanika tvrdi kako se susrelo sa metodom procjene.

Metoda procjene se odnosi na procjenu performansi i uspjeha zaposlenika putem različitih tehnika, kao što su ocjene prema kriterijima, procjena kompetencija, ocjena učinka, itd. Ovaj pristup se koristi u svrhu vrednovanja učinkovitosti zaposlenika, davanja povratnih informacija o radu i očekivanjima, te pružanja potpore zaposleniku u razvoju karijere.

Usporedba s drugim istraživanjima pokazuje da je metoda procjene vrlo česta u poslovnim praksama. Prema jednom istraživanju objavljenom u časopisu "Journal of Applied Psychology", više od 90% organizacija koristi neku vrstu metode procjene performansi zaposlenika. Također, istraživanje koje je proveo "Society for Human Resource Management" pokazalo je da su ocjene prema kriterijima najčešća metoda procjene u organizacijama diljem svijeta. (Harvard Business Review)

Iz ove ankete možemo vidjeti da se 24,6% ispitanika susrelo s ovom metodom, što upućuje na to da se i u našoj zemlji koristi ovaj pristup u poslovnim praksama. Važno je naglasiti da se u anketi ne navodi koji su kriteriji korišteni u ocjenjivanju zaposlenika

te stoga ne možemo uspoređivati rezultate s drugim istraživanjima u kojima se različiti kriteriji koriste u metodi procjene.

4.3. Rasprava

Kada je riječ o ljudskom kadru, ključno je prepoznati to da ljudski potencijal i vrednovanje ljudskog rada imaju važnu ulogu u oblikovanju strategije organizacije. Strategija ne treba uzimati u obzir samo potencijal zaposlenika, nego i njihove stvarne performanse, motivaciju i razvojni potencijal. Organizacija može uspostaviti strategiju koja maksimizira iskorištavanje ljudskog kapitala i podržava rast i razvoj zaposlenika. Strategija treba osigurati da postoje sustavni i pravedni procesi koji omogućuju pravilnu procjenu i pružaju povratne informacije zaposlenicima. Osim toga, strategija treba poticati sudjelovanje zaposlenika u postavljanju ciljeva i evaluaciji vlastitog rada. To zaposlenicima omogućuje da se osjećaju uključenima i osnaženima te pridonosi njihovom angažmanu i motivaciji.

Jedan od mogućih načina usklađivanja strategije s ljudskim kadrom je identifikacija i razvoj talenata unutar organizacije. To može uključiti prepoznavanje zaposlenika s visokim potencijalom i pružanje prilika za njihov rast i razvoj. Također, može uključivati strukturirane programe obuke, mentorstva, rotacije posla ili druge aktivnosti koje će omogućiti zaposlenicima da razviju svoje vještine i stječu nove kompetencije. Strategija također treba promovirati sustavno usklađivanje ciljeva zaposlenika s ciljevima organizacije kako bi se osiguralo da svi radni zadaci i aktivnosti podržavaju ostvarenje strateških ciljeva. Važno je i da strategija podržava kulturu povjerenja i transparentnosti u organizaciji, te ovo znači da zaposlenici trebaju biti informirani o očekivanjima, kriterijima vrednovanja i procesu donošenja odluka. Jasna komunikacija o strategiji i vrednovanju rada zaposlenika može pomoći u izgradnji povjerenja između zaposlenika i organizacije te ojačati njihovu motivaciju i predanost ostvarenju ciljeva.

Vrednovanje rada zaposlenika predstavlja proces procjene učinka zaposlenika u odnosu na njihove zadatke, ciljeve i očekivanja. To je ključni aspekt u upravljanju ljudskim resursima u organizaciji i važan faktor u određivanju razine plaća, napredovanja i dodjele drugih povlastica.

Postoji nekoliko metoda vrednovanja rada zaposlenika, a jedna od najčešćih je metoda procjene. Ova metoda uključuje evaluaciju zaposlenikovih sposobnosti, ponašanja i postignuća tijekom određenog razdoblja. U ovu metodu mogu biti uključeni menadžeri, nadređeni i kolege zaposlenika, a mogu se koristiti i različiti alati za procjenu, kao što su upitnici i intervju.

Međutim, postoji i nekoliko drugih metoda vrednovanja rada zaposlenika, uključujući metodu 360 stupnjeva, u kojoj se zaposlenik ocjenjuje od strane nadređenih, kolega, podređenih i samog sebe, te metodu ciljeva, koja se fokusira na postizanje konkretnih ciljeva i mjeri uspjeh prema tome. Važno je napomenuti da vrednovanje rada zaposlenika može biti kontroverzna tema, jer postoji mogućnost da zaposlenici osjećaju da su nepravedno ocijenjeni ili da ne dobivaju dovoljno povratnih informacija. Stoga je važno da organizacije osiguraju da postoji jasna komunikacija i objašnjenje kriterija procjene, te da se osigura da se proces odvija na pravedan način. (Society of Human Resource Management)

Također, važno je istaknuti da vrednovanje rada zaposlenika nije samo jednosmjerni proces u kojem se samo ocjenjuje rad zaposlenika. To je proces u kojem se zaposlenici također pozivaju na sudjelovanje u postavljanju ciljeva i evaluaciji svog vlastitog rada. To može pomoći u izgradnji povjerenja između zaposlenika i organizacije te poboljšati angažman zaposlenika. Jedan od pozitivnih aspekata vrednovanja rada zaposlenika je mogućnost prepoznavanja i nagrađivanja zaposlenika koji svoj posao obavljaju na najbolji mogući način. Ovo može motivirati ostale zaposlenike da se trude više i postižu bolje rezultate u radu, što može dovesti do poboljšanja poslovanja tvrtke. Vrednovanje rada zaposlenika također može pomoći u identifikaciji slabosti u poslovanju tvrtke te u pronalaženju načina za njihovo rješavanje.

Međutim, postoji i nekoliko negativnih aspekata vrednovanja rada zaposlenika koji se moraju uzeti u obzir. Jedan od njih je mogućnost da se zaposlenici osjećaju pod pritiskom i imaju osjećaj da su stalno pod nadzorom. To može dovesti do stresa i nezadovoljstva zaposlenika te do smanjenja motivacije za rad. Drugi negativni aspekt vrednovanja rada zaposlenika je

mogućnost da se zaposlenici usredotoče samo na one aktivnosti koje se procjenjuju, dok ignoriraju druge važne aktivnosti koje se ne procjenjuju. To može dovesti do smanjenja kreativnosti i inovativnosti zaposlenika te do smanjenja sposobnosti tvrtke da se prilagodi promjenjivim tržišnim uvjetima.

Stoga je važno da tvrtke pažljivo pristupaju procesu vrednovanja rada zaposlenika te da uzimaju u obzir obje strane medalje. Potrebno je uspostaviti jasna očekivanja u pogledu postignuća zaposlenika te pružiti potporu i podršku zaposlenicima kako bi im se omogućilo da uspiju. Važno je nagraditi zaposlenike koji dobro obavljaju svoj posao, ali isto tako i pomoći onima koji imaju problema u svom radu da se poboljšaju. Uz pravilan pristup, proces vrednovanja rada zaposlenika može biti koristan za tvrtku i njezine zaposlenike.

ZAKLJUČAK

Za organizacije je važno osiguravanje procesa praćenja i ocjenjivanja koji će podržavati razvoj i iskorištavanje ljudskih potencijala unutar organizacije. Umjesto samog fokusa na procjenu postignuća, strategije trebaju uključivati i aktivnosti koje promiču kontinuirani razvoj zaposlenika, motivaciju i angažman. Strategija također može uključivati i aspekte poput planiranja karijere, obrazovanje i razvoj, mentorske programe i programe nagrađivanja. To omogućuje organizaciji da prepozna talente i identificira područja za unaprjeđenje te osigura da zaposlenici imaju prilike za osobni rast i napredovanje. To stvara pozitivno radno okruženje i osigurava da zaposlenici imaju priliku za osobni rast i napredovanje. To stvara pozitivno radno okruženje koje potiče zaposlenike da daju svoj maksimum, razvijaju vještine i doprinose organizacijskim ciljevima. Kroz procese praćenja i ocjenjivanja, organizacija može procijeniti koliko su zaposlenici usklađeni s vrijednostima i ciljevima poduzeća te kako doprinose postizanju ciljeva.

Ljudski potencijal odnosi se na neiskorištene sposobnosti i mogućnosti koje leže u svakom pojedincu. To je urođena sposobnost ljudskih bića da uče, rastu i razvijaju se do svog najvećeg potencijala. Ljudski potencijal može se ostvariti na različite načine, uključujući obrazovanje, obuku, treniranje,

mentorstvo i osobni razvoj. Kada se pojedincima pruže prilike da unaprijede svoje vještine, znanja i sposobnosti, sposobniji su doprinijeti svojim organizacijama i zajednicama te postići svoje osobne i profesionalne ciljeve.

Ostvarivanje ljudskog potencijala također može imati šire društvene i gospodarske koristi, poput smanjenja siromaštva, poboljšanja zdravlja i blagostanja te pokretanja inovacija i gospodarskog rasta. Međutim, često postoje sustavne prepreke koje sprječavaju pojedince da ostvare svoj puni potencijal, kao što su diskriminacija, nedostatak pristupa obrazovanju i obuci te ograničene mogućnosti napredovanja. Sveukupno, prepoznavanje i njegovanje ljudskog potencijala je ključno za napredovanje pojedinaca i društava i zahtijeva predanost pružanju ravnopravnog pristupa obrazovanju, obuci i prilikama za osobni i profesionalni razvoj.

Strategija igra ključnu ulogu u uspjehu svake organizacije. To je višestruk i dinamičan proces koji zahtijeva pažljivo planiranje, izvođenje i procjenu. Razvijanje i provedba učinkovite strategije zahtijeva temeljito razumijevanje ciljeva organizacije, resursa, okruženja i dionika. Uključuje donošenje informiranih odluka o tome koje radnje poduzeti i kako rasporediti resurse za postizanje željenih rezultata. Osim toga, strategija nije jednokratni događaj, već stalan proces koji zahtijeva kontinuiranu procjenu, usavršavanje i prilagodbu promjenjivim okolnostima. Organizacije koje su agilne i osjetljive na promjene imaju veću vjerojatnost da će dugoročno uspjeti. U današnjem poslovnom okruženju koje se brzo mijenja, imati jasnu i učinkovitu strategiju važnije je nego ikada. Ključni aspekt strategije je da ona uključuje donošenje odluka o tome kako alocirati resurse kako bi se postigli željeni rezultati. To zahtijeva duboko razumijevanje unutarnjih snaga i slabosti organizacije, kao i vanjskog okruženja u kojem djeluje. Učinkovita strategija također uključuje proces kontinuirane prilagodbe i usavršavanja na temelju povratnih informacija i promjenjivih okolnosti.

Drugi važan aspekt strategije je potreba za usklađivanjem na svim razinama organizacije. To znači da svi u organizaciji, od viših rukovoditelja do zaposlenika na prvoj liniji, moraju razumjeti cjelokupnu strategiju i svoju ulogu u njezinu provođenju. To također znači da sva funkcionalna

područja organizacije, kao što su marketing, financije i ljudski resursi, moraju raditi zajedno na koordiniran način kako bi se postigli strateški ciljevi organizacije.

Strateško upravljanje vitalan je proces koji pomaže organizacijama da postignu svoje dugoročne ciljeve. Utvrđivanjem snaga, slabosti, prilika i prijetnji organizacije, strateško upravljanje omogućuje liderima donošenje informiranih odluka i razvoj učinkovitih planova za postizanje uspjeha. Uspješno strateško upravljanje zahtijeva duboko razumijevanje vizije, misije i vrijednosti organizacije, kao i sposobnost analize unutarnjih i vanjskih čimbenika koji utječu na njezino poslovanje. Također uključuje učinkovitu komunikaciju, raspodjelu resursa i provedbu planova, kao i kontinuiranu procjenu i prilagodbu kako bi se osiguralo da organizacija ostane konkurentna u poslovnom okruženju koje se stalno mijenja.

Na temelju analize ankete o praćenju i ocjenjivanju zaposlenika može se zaključiti da je značajan dio zaposlenika, posebice onih u srednjim i velikim poduzećima, podložan sustavnom praćenju i ocjenjivanju svog rada. Većina zaposlenika ovu praksu doživljava kao važnu za uspjeh tvrtke i vjeruje da ih može motivirati za više rada. No, značajan dio zaposlenika još uvijek izražava rezervu prema praksi praćenja i evaluacije. Neki zaposlenici ga smatraju nametljivim i smatraju da potkopava njihovu autonomiju i kreativnost, što u konačnici može imati negativan učinak na njihovo zadovoljstvo poslom i produktivnost. To naglašava važnost pronalaženja ravnoteže između praćenja i evaluacije s jedne strane, te osnaživanja i motivacije zaposlenika s druge strane.

Sve u svemu, rezultati ankete sugeriraju da praćenje i ocjenjivanje mogu imati i pozitivne i negativne učinke na učinak zaposlenika, ovisno o tome kako ih zaposlenici provode i kako ih percipiraju. Poslodavci bi trebali nastojati uspostaviti kulturu povjerenja i transparentnosti te jasno komunicirati sa svojim zaposlenicima o svrsi i prednostima praćenja i ocjenjivanja. To može pomoći da se potencijalni negativni učinci svedu na najmanju moguću mjeru i maksimiziraju potencijalne dobrobiti ove prakse.

LITERATURA

1. Bahtijarević-Šiber F., (1999.), Menadžment ljudskih potencijala. Zagreb: Golden Marketing.
2. Bahtijarević-Šiber F., (2014.), Strateški menadžment ljudskih potencijala. Zagreb: Školska knjiga.
3. Baltazar, T., (2017.), Ljudski potencijali u suvremenom gospodarstvu. Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
4. Boxall, P., Purcell, J., (2011.), Strategy and human resource management. Palgrave Macmillan.
5. Buble, M. (2000.), Menagement. Split: Ekonomski fakultet.
6. Buble, M., (ur.) (2010.), Strateški menadžment, Zagreb: Sinergija.
7. Dessler, G., (2017.), Human resource management. Pearson.
8. Harvard Business, Dostupno na: Review: <https://hbr.org/> (2.5.2023.)
9. Huselid, M. A., (1995.), The impact of human resource management practices on turnover, productivity, and corporate financial performance. Academy of management journal, 38(3), 635-672.
10. Jambrek, I., Penić, I., (2008.), Upravljanje ljudskim potencijalima u poduzećima – ljudski faktor. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.
11. Jurčević, A., (2013.), Inovativnost i ljudski potencijali u suvremenom gospodarstvu. Zagreb: Sinergija naklada.
12. Lawler, E. E., Mohrman, S. A., (2003.), HR as a strategic partner: What does it take to make it happen?. Human Resource Planning, 26(3), 15-29.
13. Ledić, M. (2015.), Ljudski kapital i njegova uloga u gospodarstvu. Split: Sveučilište u Splitu, Fakultet ekonomije, poslovne i turističke studije "Dr. Mijo Mirković".
14. Marušić, Z., Varga, M. (2012.), Ljudski potencijali i gospodarski razvoj. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet.
15. Society of Human Resource Management, Dostupno na: <https://lattice.com/> (3.5.2023.)
16. Thompson, A.A. Jr., Strickland A.J. III, Gamble, J.E., (2006.), Strateški menadžment: u potrazi za konkurentskom prednošću, IV izdanje, Zagreb: Mate.

17. Ulrich, D., (1998.), A new mandate for human resources. Harvard Business Review, 76(1), 124-135.
18. Vuković, D., Bačić, M., (2018.), Ljudski potencijali u gospodarstvu. Zagreb: Naklada Ljevak.
19. Wright, P. M., McMahan, G. C., (2011.), Exploring human capital: putting 'human' back into strategic human resource management. Human Resource Management Journal, 21(2), 93-104.

MENADŽERSKO I RAČUNOVODSTVENO IZVJEŠTAVANJE O ODRŽIVOM POSLOVANJU PODUZEĆA U EU I BIH²

MANAGERIAL AND ACCOUNTING REPORTING ON THE SUSTAINABLE OPERATIONS OF COMPANIES IN THE EU AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

SAŽETAK

EU Komisija je usvojila **europske standarde izvještavanja o održivosti (ESRS)** za tvrtke koje podliježu **Direktivi o korporativnom izvještavanju o održivosti (CSRD)** što se smatra važnim korakom u **prijelazu na održivo gospodarstvo EU-a**. Europski standardi za izvještavanje o održivosti (ESRS) postupno će zamijeniti Direktivu o nefinancijskom izvještavanju (NFRD). Zemlje EU su nedavno uskladile svoje nacionalne zakone s tom direktivom. U skladu s Direktivom, poduzeća iz BiH koji u EU ostvaruju više od 150 milijuna EUR neto-prihoda i imaju podružnicu ili poduzeće kći **će od 2028. godine također imati obvezu izvještavanja o održivom poslovanju poduzeća**. Cijeneći pozitivne trendove koji se događaju u EU, BiH se nastoji odmah uključiti u razvijanje izvještavanja o održivom poslovanju iz jednostavnog razloga što revizijski i računovodstveni standardi također obvezuju poduzeća na izvještavanje neograničenom održivom poslovanju. Drugim riječima, obveza izvještavanja o neograničenom održivom poslovanju već postoji samo što je dodatno naglašena i značajno proširena donošenjem Direktive EU o korporativnom izvještavanju o održivosti (**CSRD**). Naime, revizijski i računovodstveni standardi obvezuju menadžment da prilikom sastavljanja financijskih izvještaja napravi procjenu sposobnosti svog subjekta da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem.

Direktiva o korporativnom izvještavanju o održivosti uvodi koncept dvostruke materijalnosti i od poduzeća zahtijeva da izvještavaju o značajnim učincima poslovanja na društvo i okoliš, s jedne strane, te kako okolišna i društvena pitanja utječu ili mogu utjecati na novčani tijek, bilancu stanja i dobit. Time se povezuju nefinancijsko i financijsko izvještavanje poduzeća.

Novost je da će poduzeća imati obvezu izvještavati o okolišnim, društvenim i upravljačkim informacijama vezanim ne samo uz svoje poslovanje već i uz svoj lanac vrijednosti.

Stoga je cilj ovog rada opisati obvezu i istaknuti mogućnosti izvještavanja poduzeća o održivosti i procjeni sposobnosti subjekata da nastave s vremenski neograničenim poslovanjem.

ABSTRACT

The EU Commission has adopted the European Sustainability Reporting Standards (ESRS) for companies subject to the Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD), which is considered an important step in the transition to a sustainable EU economy. The European Sustainability Reporting

KLJUČNE RIJEČI: održivost, izvještavanje, EU direktiva, neograničeno poslovanje

KEY WORDS: sustainability, reporting, EU directive, going concern

JEL: M41, P24

¹ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet, e-mail: belakvinko@gmail.com

² Urednički kolegij časopisa je recenzirao i kategorizirao rad kao NAUČNI-PREGLEDNI RAD

Standards (ESRS) will gradually replace the Non-Financial Reporting Directive (NFRD). EU countries have recently harmonized their national laws with this directive. In accordance with the Directive, companies from Bosnia and Herzegovina that generate more than EUR 150 million in net income in the EU and have a branch or daughter company will also have an obligation to report on the company's sustainable operations from 2028. Appreciating the positive trends that are happening in the EU, Bosnia and Herzegovina tries to immediately get involved in the development of reporting on sustainable business for the simple reason that auditing and accounting standards also oblige companies to report on unlimited sustainable business. In other words, the obligation to report on „going concern“ (unlimited sustainable business) already exists, only it has been further emphasized and significantly expanded by the adoption of the EU Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD). Namely, auditing and accounting standards oblige management to make an assessment of its entity's ability to continue with „going concern“ operations when compiling financial statements.

The Corporate Sustainability Reporting Directive introduces the concept of double materiality and requires companies to report on the significant effects of operations on society and the environment, on the one hand, and how environmental and social issues affect or may affect cash flow, balance sheet and profit. This connects the non-financial and financial reporting of the company.

The news is that companies will have the obligation to report on environmental, social and management information related not only to their operations but also to their value chain.

Therefore, the goal of this paper is to describe the obligation and highlight the possibilities of reporting companies on sustainability and assessing the ability of entities to continue with time-limited operations.

UVOD

EU Komisija je usvojila **Europske standarde izvještavanja o održivosti (European Sustainability Reporting Standards - ESRS)** za

tvrtke koje podliježu **Direktivi o korporativnom izvještavanju o održivosti (The Corporate Sustainability Reporting Directive - CSRD)** što se smatra važnim korakom u **prijelazu na održivo gospodarstvo EU-a**.

Glavni cilj Direktive (CSRD) je da održivost postane ključni kriterij za donošenje svih odluka u poslovnom sektoru koje imaju dugoročni utjecaj klimu, okoliš, društvo i gospodarstvo. Uloga **europskih standarda izvještavanja o održivosti (ESRS)** je **ujednačiti izvještavanje o održivosti kako bi izvještaji bili potpuni, usporedivi i provjerljivi**.

Europski standardi za izvještavanje o održivosti (ESRS) postupno će zamijeniti Direktivu o nefinancijskom izvještavanju (NFRD). Zemlje EU su nedavno uskladile svoje nacionalne zakone s tom direktivom. U skladu s Direktivom, poduzeća iz BiH koji u EU ostvaruju više od 150 milijuna EUR neto-prihoda i imaju podružnicu ili poduzeće kći **će od 2028. godine također imati obvezu izvještavanja o održivom poslovanju poduzeća**.

Cijeneći pozitivne trendove koji se događaju u EU, BiH se nastoji odmah uključiti u razvijanje izvještavanja o održivom poslovanju iz jednostavnog razloga što revizijski i računovodstveni standardi također obvezuju poduzeća na izvještavanje neograničenom održivom poslovanju. Drugim riječima, obveza izvještavanja o neograničenom održivom poslovanju već postoji samo što je dodatno naglašena i značajno proširena donošenjem Direktive EU o korporativnom izvještavanju o održivosti (CSRD).

Naime, revizijski i računovodstveni standardi obvezuju menadžment da prilikom sastavljanja financijskih izvještaja napravi procjenu sposobnosti svog subjekta da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem.

Iako Direktiva EU o korporativnom izvještavanju o održivosti (CSRD) i revizijski i računovodstveni standardi obvezuju menadžment da prilikom sastavljanja financijskih izvještaja napravi procjenu sposobnosti svog subjekta da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem trebaju osigurati izvještaj o održivosti među njima ipak ima razlika kako u pogledu sadržaja tako i u pogledu obveznosti.

1. EUROPSKI PROPISI KOJI SE ODNOSE NA OBVEZU IZVJEŠĆIVANJA O ODRŽIVOSTI POSLOVANJA

Najvažniji propisi koji se odnose na obvezu izvješćivanja o održivosti poslovanja europskih zemalja i trećih zemalja koje ostvaruju značajan prihod u EU su Direktiva o korporativnom izvještavanju o održivosti (CSRD) i Europski standardi za izvješćivanje o održivosti (ESRS).

Formalna obveza izvještavanja o održivosti poslovanja poduzeća započela je donošenjem Direktive o nefinancijskom izvještavanju (Non-Financial Reporting Directive - NFRD). To je Direktiva 2014/95/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 22. listopada 2014. koja se primjenjuje od 2017. godine. Tom direktivom zahtijevalo se da određena društava u državama članicama EU-a s više od 500 zaposlenika u svojim godišnjim izvješćima objave određene vrste informacija o nefinancijskom poslovanju i raznolikosti. Obveznici izrade nefinancijskog izvještaja bili su velika poduzeća i poduzeća od javnog interesa koji na datum bilance stanja prelaze kriterij prosječnog broja zaposlenih od 500. Međutim, nedostatak Direktive o nefinancijskom izvještavanju sastojao se u tome da izvještaj nije bio standardiziran pa su poduzeća izvještavala na različite načine uglavnom o onome što im je marketinški odgovaralo a drugo su prešućivali.

Zbog toga je Direktivu o nefinancijskom izvještavanju (NFRD) zamijenila Direktiva o korporativnom izvještavanju o održivosti (CSRD).

Direktiva o korporativnom izvještavanju o održivosti (CSRD) puno je obuhvatnija i preciznija od Direktive o nefinancijskom izvještavanju jer:

- proširuje opseg na sva velika poduzeća, subjekte od javnog interesa i sva poduzeća uvrštena na burzi (osim mikro-poduzeća) u zemljama EU (procjenjuje se da će umjesto 11.700 poduzeća koje je obuhvaćala obveza izrade nefinancijskih izvještaja sada biti obuhvaćeno oko 50.000 poduzeća);
- zahtijeva reviziju (provjeru) prijavljenih informacija;
- uvodi detaljnije zahtjeve za izvještavanje i njihovu standardizaciju prema obaveznim EU standardima izvještavanja o održivosti;

- zahtijeva od poduzeća da digitalno „označe“ prijavljene informacije, tako da budu strojno čitljive i da se unose u jedinstvenu europsku pristupnu točku.
- Izvješća trebaju biti objavljena u digitalnom XHTML formatu (jedinstveni europski elektronički format za izvještavanje).

EU Direktiva o korporativnom izvješćivanju o održivosti (CSRD) se počinje primjenjivati:

- od 1.1.2024. godine za velika poduzeća od javnog interesa s više od 500 zaposlenih,
- od 1.1.2025. za sva velika poduzeća,
- od 1.1.2026. za mala i srednja poduzeća i
- od 1.1.2028. poduzeća **iz trećih zemalja** koji u EU ostvaruju više od 150 milijuna EUR neto-prihoda i imaju podružnicu ili poduzeće kći.

Direktiva o korporativnom izvještavanju o održivosti (CSRD) treba osigurati izvještavanje o svim ključnim temama održivosti koje se odnose na:

- Okolišne čimbenike,
- Društvene čimbenike i
- Upravljačke čimbenike.

Čimbenici koji se odnose na okoliš (Environment), društvo (Social) i upravljanje (Governance) skraćeno se nazivaju **ESG čimbenici**. ESG čimbenici su odabrani kao oni koji poduzeće čine održivim kroz njegove društvene, okolišne obveze i obveze dobrog upravljanja ali ne zanemarujući financijske aspekte.

Detaljnije razrađene teme u okviru ESG čimbenika su:

(a) Okolišni čimbenici:

- Ublažavanje klimatskih promjena
- Prilagodba klimatskim promjenama
- Vode i mora
- Kružno gospodarstvo
- Prevenција onečišćenja
- Zdrav ekosustav

(b) Društveni čimbenici

- Jednake mogućnosti za sve
- Uvjeti rada
- Ljudska prava

(c) Upravljački čimbenici

- Uloga i sastav uprave i posloводства
- Etička i korporativna kultura
- Politički angažman
- Poslovni odnosi
- Upravljanje rizicima

Poduzeća će imati obvezu izvještavati o okolišnim, društvenim i upravljačkim temama vezanim ne samo uz svoje poslovanje već i uz svoj lanac vrijednosti.

Velika novost je koncept dvostruke materijalnosti, odnosno od poduzeća će se zahtijevati da:

- (1) izvještavaju o značajnim utjecajima poslovanja na društvo i okoliš, te
- (2) kako okolišna i društvena pitanja utječu ili mogu utjecati na novčani tijek, bilancu stanja ili dobit u bilanci uspjeha.

Da bi se izbjegao problem neusporedivosti izvješća zbog izvještavanja poduzeća na različite načine doneseni su Europski standardi za izvješćivanje o održivosti (European Sustainability Reporting Standards - ESRS). Budući da se ti standardi temelje na čimbenicima koji se odnose na okoliš (Environment), Društvo (Social) i Upravljanje (Governance) i koji skraćeno se nazivaju ESG čimbenici, ESRS standardi se često ističu kao **ESG standardi**.

Prvi ESRS (ESG) standardi usvojeni su 31.07. 2023. godine. Donošenjem obveznih standarda za izvještavanje o više područja održivosti u smjeru okolišnih, društvenih i upravljačkih informacija nastoji se postići da te informacije postanu jednako važne kao i financijske informacije.

U prvom skupu doneseno je ukupno 12 standarda i to:

- 2 obvezna međusektorska standarda (ESRS 1 Opći zahtjevi i ESRS 2 Opće objave)
- 10 tematskih standarda.

Tematski standardi su slijedeći:

1. Klimatske promjene (ESRS E 1)
2. Onečišćenje vode, zraka i tla (ESRS E2)
3. Voda i morski resursi (ESRS E3)
4. Bio raznolikost i ekosustavi ((ESRS E4)
5. Kružno gospodarstvo (ESRS E5)
6. Vlastita radna snaga (ESRS S1)
7. Radnici u lancu vrijednosti (ESRS S2)

8. Pogođene zajednice (ESRS S3)
9. Potrošači i krajnji korisnici (ESRS S4)
10. Poslovno ponašanje (ESRS S5)

Obvezne međusektorske standarde moraju primjenjivati sva poduzeća koja su obveznici izvještavanja o održivosti. Tematske standarde će selektivno primjenjivati poduzeća ovisno o sadržaju svojih poslovnih aktivnosti.

Prema tome, postoje 3 razine standardiziranog izvještavanja:

- 1) standardi primjenjivi na sva poduzeća,
- 2) sektorski standardi i
- 3) standardi na razini poduzeća.

Osim toga, poduzeća će izvještavati o 3 elementa poslovanja:

- 1) strategiji i poslovnom modelu,
- 2) implementaciji mjera, politika, akcijskih planova te alokaciji resursa i
- 3) o pokazateljima napretka i mjerenju.

Poduzeća će prema ESRS standardima morati izvješćivati:

- kvalitativne i kvantitativne informacije,
- trenutne i potencijalne učinke te
- kratkoročne, srednjoročne i dugoročne planove.

Očekuje se da će standardi omogućiti

- usporedive,
- relevantne i
- sažete informacije o održivosti.

Sadržaj izvještaja prema Direktivi o korporativnom izvještavanju:

- Informacije o poslovnom modelu i strategiji, uključujući otpornost, prilike i planove za tranziciju
- Opis znanstveno utemeljenih i vremenski ograničenih ciljeva povezanih s pitanjima održivosti
- Opis uloge administrativnih, upravljačkih i nadzornih tijela u pogledu održivosti
- Opis politika povezanih s održivosti
- Opis procesa dubinske analize te glavnih trenutnih i potencijalnih ESG učinaka u lancu vrijednosti
- Opis glavnih rizika za poduzeće koji proizlaze iz pitanja održivosti i plan upravljanja istima

Poduzeće će morati provoditi analizu nedostataka (gap analysis). Analiza nedostataka je proces identificiranja i mjerenja razlike

- između trenutnog stanja i
- **željenog stanja** projekta, procesa ili učinka.

Za analizu nedostatka predlažu se menadžerski modeli kao što su **SMART** ciljevi (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, and Time-based), **SWOT** analiza (Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats), **Nadler-Tushmanov model** podudarnosti (model za prepoznavanje i ispravljanje neslaganja između četiri kritična aspekta: posao, ljudi, struktura i kultura) i slično.

Među upravljačkim standardima posebno je važan ESRS G1 vezan uz poslovno ponašanje.

U okviru standarda ESRS G1– Poslovno ponašanje poduzeća će izvještavati o:

- korporativnoj kulturi i politikama poslovanja,
- odnosima s dobavljačima, te o
- korupciji.

Najvažnija razlika u odnosu na dosadašnju praksu s nefinancijskim izvješćima je ta što će biti **obvezna revizija** izvješća o održivosti. Reviziju će obavljati revizori ili nezavisni pružatelji usluga provjere. Podaci u izvješćima o održivosti će ubuduće morati biti sistematizirano prikupljeni, točni, kompletni i neutralni.

Jedan od ciljeva uvođenja izvješća o održivosti je da do 2028. godine ona imaju jednaku vrijednost kao i financijska izvješća.

Kao što se može vidjeti, radi se o vrlo ambicioznom projektu Europske Unije koji za izradu godišnjeg izvještaja zahtijeva primjenu ekspertnih znanja iz računovodstva i menadžmenta i koji će obuhvatiti više od 50.000 poduzeća.

2. IZVJEŠTAVANJE O ODRŽIVOM RAZVOJU U BOSNI I HERCEGOVINI

Budući da Bosna i Hercegovina još nije članica Europske Unije za njena poduzeća nema obveze pune primjene EU Direktive o korporativnom izvještavanju

o održivosti (CSRD) osim poduzeća koja u EU ostvaruju više od 150 milijuna EUR (cca 300.000 milijuna KM) neto-prihoda i ako imaju podružnicu ili poduzeće kći koje djeluju u EU i prelaze prethodno navedeni prag.

Međutim, ako poduzeća iz Bosne i Hercegovine ne usklade svoja izvješća s okolišnim, društvenim i standardima korporativnog upravljanja (ESG) koji se primjenjuju u EU, postoji bojazan da neće moći surađivati s poduzećima iz EU a možda ni izvoziti svoje proizvode u zemlje EU. Osim toga, Bosna i Hercegovina je predala zahtjev za članstvo u EU 2016. godine. Zbog toga su u posljednje vrijeme značajno pojačane aktivnosti na promoviranju ESRS standarda u Bosni i Hercegovini.

Značajno je istaknuti da je Bosna i Hercegovina temeljem vlastitog angažmana od ranije aktivno uključena u globalne aktivnosti i izvještavanje o održivom razvoju. Naime, 2015. godine se Bosna i Hercegovina, zajedno sa 192 države članice Ujedinjenih naroda, obvezala da će provesti „Agendu 2030“ za održivi razvoj, koja se sastoji od 17 ciljeva održivog razvoja i 169 podciljeva (prema Džaferagić, N.,2023).

Pripreme za izvještavanje o održivosti poduzeća Bosna i Hercegovina provodi kroz razvojni program Ujedinjenih naroda u okviru projekta kojeg financira Švedska pod nazivom „Podrška pripreme za implementaciju ciljeva održivog razvoja (SDG) i angažiranje privatnog sektora“. Implementacijom ciljeva održivog razvoja prati standarde Globalne inicijative za izvještavanje (GRI) i ESG (Environmental Social Governance) standarde.

Iako je angažman na izvještavanju o održivosti poduzeća u Bosni i Hercegovini ispočetka krenuo sporo s manjim brojem naprednijih poduzeća posljednjih godina interes značajno raste. To se posebno vidi iz porasta interesa za prijavu za Nagradu za biznis lidere održivog razvoja u BiH. Naime, za tu nagradu 2023. godine prijavilo se 114 kompanija a 2024. godine prijavilo se 360 kompanija iz različitih dijelova BiH. Zanimljivo je da je među tim kompanijama 72% malih i mikro kompanija. Posebno treba istaknuti da 87% prijavljenih kompanija smatra da aktivno i učinkovito radi na smanjenju štetnog

utjecaja na okoliš (Poslovne novine, 19.03.2024). Nagradu za biznis lidere održivog razvoja je značajna zato što stavlja fokus na najbolje kompanije iz BiH koje mogu poslužiti kao uzor ostalim kompanijama.

3. OBVEZA RAČUNOVODSTVENOG IZVJEŠTAVANJA O ODRŽIVOM POSLOVANJU PODUZEĆA U BOSNI I HERCEGOVINI

Obveza računovodstvenog izvještavanja o održivom poslovanju poduzeća u Bosni i Hercegovini proizlazi iz odredbi u:

- MRS-u 1 - Prezentiranje financijskih izvještaja
- MSFI-ju za MSS Odjeljak 3 - Prezentiranje financijskih izvještaja i u
- MRevS 570 - Međunarodni revizijski standard 570 – Vremenska neograničenost poslovanja.

Održivost poslovanja se u računovodstvenim i revizorskim propisima prikazuje kroz vremenski neograničeno poslovanje (engl. „going concern“) pod čime se podrazumijeva da će poduzeće nastaviti nesmetano poslovati najmanje 12 mjeseci bez opasnosti od prekida poslovanja.

Obvezu procjene vremenske neograničenosti poslovanja ističe MRS 1 – Prezentiranje financijskih izvještaja (u točkama 25 i 26) kao i MSFI za MSS u Odjeljku 3 – Prezentacija financijskih izvještaja (u točkama 3.8 i 3.9).

U skladu s točkom 25 MRS-a 1 menadžment je prilikom sastavljanja financijskih izvještaja, dužan napraviti procjenu sposobnosti subjekta da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem. Ista obveza postoji i za korisnike MSFI-ja za MSS.

„Kada priprema financijske izvještaje, uprava subjekta koji koristi ovaj Standard treba napraviti procjenu sposobnosti subjekta da nastavi poslovati u **neograničenom vremenskom razdoblju**. Subjekt ima neograničenost vremena poslovanja, osim ukoliko uprava ne namjerava likvidirati subjekt ili prekinuti poslovanje, odnosno nema realnu alternativu da postupi drugačije. Prilikom procjenjivanja je li pretpostavka neograničenosti vremena poslovanja

odgovarajuća, uprava u obzir uzima sve raspoložive informacije o budućnosti, što je najmanje, iako nije ograničeno na toliko, dvanaest mjeseci od krajnjeg datuma izvještajnog razdoblja (MSFI za MSS, točka 3.8).

Do nedavno se u revizorskoj praksi pretpostavljalo da tvrtka neograničeno posluje ako nema vidljivih znakova koji ukazuju na suprotno. Sada se ipak od uprave traži da uzme „sve raspoložive informacije o budućnosti, koja obuhvaća najmanje dvanaest mjeseci od kraja izvještajnog razdoblja, ali nije ograničena na to razdoblje“.. (MRS 1, točka 26).

U nastavku iste točke ipak se ističe da „stupanj razmatranja ovisi o činjenicama u danom slučaju“.

„Ako je subjekt u prošlosti poslovao profitabilno te ima brzi pristup financijskim sredstvima, on bez detaljne analize može zaključiti da je računovodstvena pretpostavka neograničenog poslovanja primjerena. U ostalim slučajevima uprava će možda trebati razmotriti veliki broj čimbenika koji utječu na tekuću i očekivanu profitabilnost, planove, otplate duga i moguće izvore zamjenskog financiranja prije nego što se uvjeri da je pretpostavka neograničenog poslovanja primjerena“ (MRS 1, točka 26).

Prema tome, ako je subjekt u prošlosti poslovao profitabilno, MRS 1 dopušta upravi da bez detaljnije analize zaključi da poduzeće posluje i sastavlja financijske izvještaje pod pretpostavkom neograničenog poslovanja. U ostalim slučajevima uprava treba provesti puno detaljniju analizu kojom će dokazivati da nastavlja poslovati pod pretpostavkom neograničenog poslovanja.

Obveza detaljnijeg preispitivanja postoji li značajna sumnja u vremensku neograničenost poslovanja u smislu održivosti poslovanja naglašena je nakon 15.12. 2016. puno više nego prije donošenjem (izmijenjenog) Međunarodnog revizijskog standarda 570 – Vremenska neograničenost poslovanja (engl. going concern).

„Revizorove odgovornosti su pribaviti dostatne i primjerene revizijske dokaze i stvoriti zaključak o prikladnosti računovodstva na osnovi pretpostavke vremenske neograničenosti poslovanja u sastavljanju

financijskih izvještaja koje koristi menadžment, kao i stvoriti zaključak, na osnovi dobivenih revizijskih dokaza, o tome postoji li **značajna neizvjesnost** za sposobnost subjekta da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem“ (MRevS 570, točka 6). Naime, prema točki 10 MRevS-a 570, kada se obavljaju postupci procjene rizika, revizor je dužan razmotriti postoje li događaji ili okolnosti koji mogu uzrokovati značajnu sumnju u mogućnost da subjekt nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem. U tom slučaju revizor treba ocijeniti procjenu sposobnosti subjekta da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem koju je pripremio menadžment (MRevS 570, točka 12).

U točki A3 MRevS-a 570 daju se primjeri događaja ili okolnosti koji, pojedinačno ili skupno, mogu stvoriti **značajnu sumnju** u mogućnost subjekta da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem. To su slijedeći primjeri:

„Financijski primjeri događaja ili okolnosti:

- Subjekt ima neto obveze ili neto tekuće obveze.
- Posudbe uz konvenciju nepromjenjivih uvjeta približavaju se dospijeću bez realnih izgleda za njihovo obnavljanje ili reprogramiranje; ili prekomjerno oslanjanje na kratkoročne posudbe za financiranje dugotrajne imovine.
- Postojanje indikacija o otkazivanju financijske podrške vjerovnika.
- Negativni novčani tokovi iz poslovanja iskazani u povijesnim ili prospektivnim financijskim izvještajima.
- Negativni ključni financijski pokazatelji.
- Značajni gubici iz poslovanja ili značajno smanjivanje vrijednosti imovine korištene za stvaranje novčanih tokova.
- Kašnjenje u isplatama dividendi ili obustava isplata.
- Nemogućnost isplata vjerovnika na datume dospijeca.
- Nemogućnost poštivanja uvjeta iz ugovora o kreditima.
- Promjena uvjeta plaćanja dobavljačima s plaćanja uz odgodu na plaćanje pouzecom.
- Nemogućnost dobivanja financijskih sredstava za razvoj važnog novog proizvoda ili drugih bitnih ulaganja.

Poslovni primjeri događaja ili okolnosti:

- Menadžment namjerava likvidirati subjekt ili prekinuti poslovanje.
- Gubitak ključnih rukovodećih osoba bez mogućnosti njihove zamjene.
- Gubitak glavnog tržišta, ključnog kupaca, franšize, licence ili glavnog dobavljača.
- Teškoće sa zaposlenicima.
- Nedostatak važnih zaliha.
- Rast vrlo uspješne konkurencije.

Ostalo

- Nepostizanje potrebne visine kapitala ili drugih zakonskih zahtjeva, kao što su zahtjevi likvidnosti ili solventnosti kod financijskih institucija.
- Sudski ili zakonski postupci protiv subjekta koji su u tijeku i mogu, kad se okončaju, rezultirati presudama za koje je malo vjerojatno da će se po njima moći postupiti.
- Promjene zakona ili regulative ili politike vlade za koje se očekuje da će za subjekt imati nepovoljan učinak.
- Neosigurani ili nedovoljno osigurani katastrofalni događaji kada oni nastanu.

Drugi čimbenici često mogu ublažiti značaj takvih događaja ili okolnosti. Na primjer, učinak protumjera, kod subjekta koji nije u mogućnosti redovito otplaćivati svoje dugove, mogu imati planovi održavanja primjerenih novčanih tokova drugim metodama koje donosi menadžment, kao što je prodajom imovine, reprogramiranjem otplate duga ili pribavljanjem dodatnog kapitala. Slično tome, gubljenje vodećeg dobavljača može biti ublaženo raspolaganjem prikladnog alternativnog izvora opskrbe“ (MRevS 570, točka A3).

Kao što se može uočiti iz gornjih opisa, procjena vremenski neograničenog poslovanja (going concern) ipak se prevladavajuće zadržava na financijskim pokazateljima dok utjecaj poduzeća na okoliš uopće nije u fokusu.

Za procjenu vremenski neograničenog poslovanja ne postoje precizniji standardi ili pokazatelji nego se ta ocjena donosi na temelju ekspertnog znanja menadžera i revizora.

4. KRITIČKI OSVRT NA IZVJEŠTAVANJE O ODRŽIVOM POSLOVANJU

Ako se uspoređuje računovodstveni i revizorski izvještaj o održivom poslovanju s izvještajem prema CRSD lako je uočiti da je računovodstveni i revizorski izvještaj puno kraći i obuhvaća uglavnom financijske aspekte održivosti i ne uključuje najvažniji segment a to je utjecaj na okoliš.

Osnovna ideja CSRD je da poduzeća izvještavaju o održivom poslovanju uzimajući u obzir čimbenike koji se odnose na okoliš (Environment), društvo (Social) i upravljanje (Governance) ne čini se lošom idejom posebno kad se poslovanje povezuje s utjecajem na okoliš.

Međutim, u tom smislu pojavljuju se kritike koje idu u različitim smjerovima.

Jedna skupina kritičara smatra da nisu dovoljno zahtjevni niti precizni i da će omogućiti tvrtkama da skriju svoj negativan utjecaj na okoliš. Oni smatraju da standarde o održivosti u dijelu koji se odnosi na utjecaj poduzeća na okoliš treba precizirati i postrožiti (Better finance, 2023). Lewis (2023) u istom smislu ističe da je „glavni predmet spora to što je tvrtkama dodijeljena veća sloboda nego što je prvobitno predviđeno da odluče koje ekološke i društvene čimbenike smatraju relevantnima za izvješćivanje o održivosti nakon takozvanih procjena materijalnosti. Tvrtke mogu odlučiti izostaviti podatke za neke standarde ako to mogu opravdati“.

Postoje i kritike da je provedba CSRD opterećuje tvrtke značajnim troškovima. Činjenica je da izvještavanje o održivosti u skladu sa standardima (ESRS) zahtijeva puno posla što znači i značajne troškove. Neke tvrtke su izjavile da su potrošile više milijuna dolara za usklađivanje sa CSRD-om i za reviziju podataka (Nuttal, P., 2024).

Međutim, iako kritike CSRD nisu baš dobrodošle u informativnom prostoru ipak je potrebno istaknuti važnu primjedbu posebno na zahtjeve u okviru standarda ESRS G1– Poslovno ponašanje. Naime u okviru tog standarda poduzeća će izvještavati o:

- korporacijskoj kulturi i politikama poslovanja uključujući strategije, kratkoročni,

srednjoročni i dugoročni akcijski plan, uzimajući u obzir cijeli lanac vrijednosti,

- odnosima s dobavljačima i
- prevencija protiv korupcije.

Primjedba se odnosi na činjenicu da su određene informacije povezane sa strategijom, kratkoročnim, srednjoročnim i dugoročnim akcijskim planovima, uzimajući u obzir cijeli lanac vrijednosti kao i odnosima s dobavljačima stroga poslovna tajna. Primjerice, ako tvrtka razvija novi proizvod s kojim namjerava konkurirati na tržištu sigurno neće rado otkriti strategiju u vezi s tim kao i dobavljače u lancu koji u tome sudjeluju. Osim toga, dio koji se odnosi na anti-korupcijsko djelovanje djeluje prenatraglašeno u odnosu na druge zahtjeve.

Budući da će poduzeća morati provoditi analizu nedostataka (gap analysis) treba reći da je to visoko specijaliziran posao pa se postavlja pitanje imaju li manja pa čak i srednja poduzeća odgovarajuće kadrove za to. Osim toga, to je vrlo osjetljiv posao u kojem je stavove teško dokazivati zbog čega će različite strukture često imati suprotstavljena mišljenja što može dovesti do sukoba.

ZAKLJUČAK

EU Komisija je usvojila Europske standarde izvještavanja o održivosti (ESRS) za tvrtke koje podliježu Direktivi o korporativnom izvještavanju o održivosti (CSRD) s ciljem postupnog prelaska na održivo gospodarstvo EU-a s naglaskom na očuvanje okoliša i smanjenje negativnog utjecaja na klimatske promjene.

Osim toga, revizijski i računovodstveni standardi obvezuju menadžment da prilikom sastavljanja financijskih izvještaja napravi procjenu sposobnosti svog subjekta da nastavi s vremenski neograničenim poslovanjem odnosno s održivim poslovanjem.

Međutim, ako se uspoređuje računovodstveni i revizorski izvještaj o održivom poslovanju s izvještajem prema CRSD-u lako je uočiti da je računovodstveni i revizorski izvještaj puno kraći i obuhvaća uglavnom financijske aspekte održivosti i ne uključuje najvažniji segment a to je utjecaj na okoliš.

Iako još nije članica EU, Bosna i Hercegovina je temeljem vlastitog angažmana aktivno uključena u globalne aktivnosti i izvještavanje o održivom razvoju a kao poticaj poduzećima ustanovila je Nagradu za biznis lidere održivog razvoja u BiH.

LITERATURA:

1. Better finance (2023), Diluted European Sustainability Reporting Standards Raise Greenwashing Concerns, <https://betterfinance.eu/publication/diluted-european-sustainability-reporting-standards-raise-greenwashing-concerns/>
2. Džaferagić, N. (2023), Kako ESG može biti od ključnog značaja za BiH, <https://ba.bloombergadria.com/ekonomija/bih/39060/esg-prirucnik-izgradnja-odrzive-buducnosti/news>

3. Lewis, I (2023), Final EU sustainability reporting rules trigger fresh wave of criticism, <https://impact-investor.com/final-eu-sustainability-reporting-rules-trigger-fresh-wave-of-criticism/>
4. Nuttal, P. (2024), Editor's note: the real costs of CSRD compliance, <https://www.sustainableviews.com/editors-note-the-real-costs-of-csrd-compliance-44b0faf5/>
5. Poslovne novine (2024), Nikad veći interes za Nagradu za biznis lidere održivog razvoja u BiH, 19.03.2024.
6. Zamisli2030 (2024), Izvještaji o održivom poslovanju,
7. <https://zamisli2030.ba/bs/izvjestaji-o-odrzivom-poslovanju/>

PREGLEDNI RAD

Prof.dr.sc. Senada Kurtanović¹
Mag.oec. Anida Zukić²

UTICAJ PRIMJENE MEĐUNARODNOG KODEKSA ETIKE ZA PROFESIONALNE RAČUNOVOĐE NA KVALITET POREZNOG RAČUNOVODSTVA³

IMPACT OF THE APPLICATION OF THE INTERNATIONAL CODE OF ETHICS FOR PROFESSIONAL ACCOUNTANTS ON THE QUALITY OF TAX ACCOUNTING

SAŽETAK

Kao posljedica pandemije Covid 19 kao i agresije Rusije na Ukrajinu narasla je stopa inflacije i cijene mnogih sirovina i usluga, što je stvorilo priliku za znatno većim neetičnim radnjama. Ovo istraživanje igra značajnu ulogu u razumijevanju i analizi problema porezne evazije i načina na koje se računovodstvena etika može koristiti kao sredstvo za njeno suzbijanje. Kroz promicanje etičkog ponašanja u računovodstvu, moguće je stvoriti okolinu u kojoj računovođe djeluju u skladu sa interesima javnosti a ne pod pritiscima menadžera koji potiču neetične prakse. Cilj istraživanja je objasniti uticaj nivoa primjene Kodeksa na kvalitet poreznog računovodstva te identificirati eventualne prepreke s kojima se računovođe suočavaju. Istraživan je potencijalni učinak češćih revizija rješenja dostavljenih od strane poreznih organa kao i percepcija o efikasnosti istih. Pomoću statističkog programa izvršena je analiza stavova računovođa, te je zaključeno da su računovođe izložene velikom pritisku od strane nadređenih te isti smatraju da se porezne kontrole ne obavljaju dovoljno često kao ni revizije tih kontrola.

SUMMARY

As a result of the Covid 19 pandemic as well as Russia's aggression against Ukraine, the rate of inflation and the prices of many raw materials and services increased, which created an opportunity for significantly greater unethical actions. This research plays a relevant role in understanding and analyzing the problem of tax evasion and how accounting ethics can be used as a tool to combat it. By promoting ethical behavior in accounting, it is possible to create an environment in which accountants act in accordance with the interests of the public and not under pressure from managers who encourage unethical practices. The goal of the research is to explain the impact of the level of application of the Code on the quality of tax accounting and to identify possible obstacles faced by accountants. The potential effect of more frequent revisions of decisions submitted by tax authorities was investigated, and the perception of their effectiveness. With the help of a statistical program, an analysis of the attitudes of accountants was carried out, and it was concluded that accountants are exposed to great

KLJUČNE RIJEČI: Međunarodni kodeks etike za profesionalne računovođe, porezno računovodstvo, porezna evazija, kreativno računovodstvo, forenzičko računovodstvo

KEY WORDS: International Code of Ethics For Professional Accountants, tax accounting, tax evasion, creative accounting, forensic accounting

JEL: M40, M41, M49

- 1 Prof.dr.sc. Senada Kurtanović, Univerzitet u Bihaću, e-mail: senada.kurtanovic@hotmail.com
- 2 Mag.oec. Anida Zukić, Menadžer d.o.o. Lukavac, e-mail: anida.zukicc@hotmail.com
- 3 Urednički kolegij časopisa je recenzirao i kategorizirao rad kao NAUČNI-PREGLEDNI RAD.

pressure from their superiors, and they believe that tax controls are not performed often enough, as well as audits of these controls.

UVOD

Etika je postala neizostavan pojam u poslovnom svijetu i posvećuje joj se sve više pažnje, međutim, često se dovodi u pitanje adekvatno primjenjivanje etičnih normi od strane računovođa koji svakodnevno obavljaju izuzetno odgovorne poslovne zadatke. Uloga računovođa i revizora je da usmjere preduzeće svojim vještinama, stručnošću, edukovanjem te primjenom svih etičkih načela i kodeksa. Uvjerjenja i stavovi računovođa o vrijednostima u svakodnevnom poslu utiču na njihov rad kao i stvaranje povjerenja u rezultate njihovog rada. Pri donošenju bilo kojih poslovnih odluka profesionalne računovođe se trebaju pridržavati zakonskih, etičkih i profesionalnih normi ponašanja. Skoro svaka osoba koja radi u računovodstvu se susretala sa situacijom u kojoj dovodi u pitanje svoju etičnost zbog želja i zahtjeva nadređenih, a nerijetko i situacijom gdje mora prekršiti *Kodeks* kako bi zadržao/la radno mjesto. Porezna evazija, odnosno izbjegavanje plaćanja poreza u skladu sa zakonima, često je potaknuta željom za smanjenjem poreznih obaveza i povećanjem profita. U takvim situacijama, menadžeri i računovođe mogu se naći pod pritiskom da manipuliraju finansijskim izvještajima kako bi smanjili prijavljeni dobitak i poreznu obavezu. Ovdje dolazi do važne uloge etičkih principa u računovodstvu. Kada računovođe aktivno primjenjuju etičke standarde u svojoj praksi, oni postavljaju temelje za transparentnost i integritet u finansijskom izvještavanju. To znači da će se prihodi i rashodi prikazivati ispravno, a porezna obaveza biti tačno izračunata. Također, etički osviještene računovođe manje su sklone sudjelovanju u praksama koje bi mogle dovesti do porezne evazije. Kroz promicanje etičkog ponašanja u računovodstvu, moguće je stvoriti okolinu u kojoj računovođe djeluju u skladu sa interesima javnosti a ne pod pritiscima menadžera koji potiču neetične prakse.

Kroz istraživanje podrazumijevamo da se porezno računovodstvo bavi pripremom, analizom i prezentacijom poreznih izvještaja i obaveza kompanije u skladu sa važećim poreznim zakonima

i propisima. Glavni cilj poreznog računovodstva je obezbijediti tačne i pravovremene informacije što uključuje prikupljanje i analizu finansijskih podataka kako bi se izračunale porezne obaveze, pripremile porezne prijave, te eventualno smanjila obaveza za porez kroz legitimne porezne olakšice i planiranje. Za kvalitetno porezno računovodstvo podrazumijevamo postojanje sljedećih elemenata: tačnost, usklađenost, pravovremenost, dokumentovanost te naravno etičnost. Kvalitet poreznog računovodstva zahtijeva poznavanje aktuelnih poreznih zakona, propisa i sudske prakse, kao i sposobnost praćenja njihovih promjena, a odnosi se na efikasnost i tačnost s kojom se porezne obaveze izračunavaju i prijavljuju, uz maksimalno izbjegavanje pritisaka od strane nadređenih. U istraživanju ćemo se fokusirati na primjenu sljedećih etičkih normi: integritet, objektivnost, profesionalna kompetentnost i dužna pažnja, povjerljivost te profesionalno ponašanje.

1. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Za adekvatno razumijevanje teme istraživanja neophodno je prvenstveno dati teorijski osvrt na pojedinačne varijable *Kodeksa* i poreznog računovodstva, a zatim i opisati povezanost varijabli i njihove specifičnosti. Osim toga, relevantno je predstaviti i rezultate ranijih istraživanja.

1.1. Teorijske osnove poslovne etike

Pojam etike potiče od grčke riječi "ethos" što znači moral, običaj. Kao znanstvena disciplina, etika se bavi proučavanjem načela ispravnoga, dobrog i moralnog djelovanja. Prema Kalacunu (2001: 6) etika je znanost o moralnom odlučivanju i ponašanju. "Ako razmotrimo zapise iz prošlosti možemo primijetiti da je ponekad postojalo pravilo da posao i etika ne idu zajedno, jer preduzeće ne bi moglo istovremeno ostvarivati dobitak i biti etički ispravno" (Grivec, 2014: 18).

Prema Donaldsonu (1989: 10), poslovna se etika ukratko može opisati kao "sistemska studija moralnih (etičkih) pitanja koja se odnose na poslovanje, industriju ili srodne aktivnosti, institucije ili prakse i uvjerenja". U definiranju poslovne etike Nash (1990: 9) primijetila je da se poslovni moralni

standardi ne razlikuju od individualnih standarda. U poslovnoj se etici proučava način na koji se osobne moralne norme primjenjuju na aktivnosti i ciljeve komercijalnog preduzeća. To nije zaseban moralni standard, već proučavanje načina na koji poslovni kontekst postavlja vlastite jedinstvene probleme za moralnu osobu koja djeluje kao agent ovog sistema. Slično mišljenje izrekao je i Stenberg (1994: 12) koji je također mišljenja da se etika uglavnom odnosi na distribucijsku pravdu u odlučivanju o poslovnim aktivnostima. Prema njemu poslovna etika primjenjuje etičko rasuđivanje na poslovne situacije i aktivnosti. Etika u poslovanju se može definirati kao "sposobnost promišljanja vrijednosti u procesu donošenja odluka u korporacijama, da bi se odredilo kako te vrijednosti i odluke utiču na različite grupe sudionika te da bi se utvrdilo kako menadžeri mogu iskoristiti ta opažanja" (Certo and Certo, 2006: 66).

Organizacijska struktura jedan je od ključnih elemenata koji oblikuju put poslovnih odluka i operacija unutar jedne organizacije. Ona ne samo da određuje broj i vrstu odjela unutar organizacije, već također uspostavlja linije komunikacije i nadzora unutar nje. Osim toga, definira sisteme koordinacije među različitim sektorima kako bi se postigli zajednički ciljevi organizacije. Dok je primarni cilj svakog poslovanja ostvarivanje profita, važno je istaknuti da se fokusiranje isključivo na finansijske rezultate nije pokazalo kao održiva strategija u savremenom poslovnom svijetu. Postizanje profita koji proizilazi iz neetičnih ili nedopuštenih praksi nije dugoročno održivo. Način na koji su različite uloge i odgovornosti postavljene unutar organizacijske strukture može stvoriti okolnosti koje potiču neetično ponašanje. Stoga je proučavanje organizacijske strukture ključno u kontekstu poslovne etike, jer može otkriti potencijalne situacije ili okolnosti koje potiču neetično ponašanje unutar organizacije. Johnson (2020: 307) tvrdi da struktura bilo koje organizacije ni na koji način ne bi trebala potkopati etičke standarde postavljene za članove, već bi te strukture trebale poticati visoke etičke performanse, ne samo zaposlenika, već i menadžera. Karpati (2001: 78) ističe kako uspješno ostvarenje svrhe rada preduzeća ovisi zasigurno u prvom redu o menadžerima preduzeća, kao i o svim zaposlenim ljudima i o njihovu shvaćanju etike, pridržavanju zakonitosti. Drugim riječima, nužno je da etika postane dio svrhe preduzeća,

i to za sve zaposlene. Uspješna implementacija poslovne etike zahtijeva potpunu posvećenost cijele organizacije i usmjerenu pažnju na svaki detalj. Dakle, ova predanost ne bi trebala biti ograničena samo na menadžere koji postavljaju osnovnu strategiju organizacije, već bi trebala prožimati sve razine poslovanja unutar same organizacije. Top of Form Bowie i Schneider (2011: 229) naglašavaju da najbolji etički kodeksi specificiraju temeljne vrijednosti preduzeća, primjenjuju se na svakog zaposlenika na svim razinama hijerarhije preduzeća i nadilaze druge ekonomske pritiske. Nerijetko se može čuti kako su ciljevi etičnosti i profitabilnosti suprotstavljeni. Međutim, praksa pokazuje kako će "upravo one organizacije koje uspijevaju uskladiti i uspostaviti ravnotežu između načela profitabilnosti i etičnosti biti one koje će imati dugoročnu perspektivu rasta i razvoja" (Aleksić, 2007: 420).

1.2. Teorijski okvir poreznog računovodstva

Porezni sistem predstavlja ključni stub ekonomskog sistema u svakoj zemlji, obavljajući ključnu ulogu u ostvarivanju različitih ekonomskih, socijalnih i političkih ciljeva. Za svaku državu od suštinskog je značaja da razvije i održava porezni okvir koji je pravedan, podsticajan, transparentan, precizan, nedvosmislen, postojan i siguran. Ovaj okvir treba također da sadrži jasne mehanizme za mjerenje i kontrolu primjene poreza, kako bi se osiguralo da se zadovolje različite potrebe i interesi društva. Porezno računovodstvo u fokusu ima porezne evidencije i proračune u skladu sa relevantnim i važećim zakonskim regulativama. Porezno računovodstvo je širok pojam koji polazi od mjesečnih PDV prijava, svakodnevnih knjiženja ulaznih i izlaznih faktura sa pridržavanjem propisa u vezi odbitnog i neodbitnog PDV-a, porezno priznatih i porezno nepriznatih rashoda, što u konačnici vodi do rezultata poslovanja sastavljanjem poreznog bilansa uzimajući u obzir promet tokom cijelog obračunskog perioda. Shodno tome svaki računovođa mora odlično poznavati sve relevantne zakone i primjenjivati ih.

Prema Isaković-Kaplan (2016: 48) porezno računovodstvo može biti sagledano i definisano iz različitih uglova, a njegovo usko poimanje posmatra ovaj dio računovodstva kao informacioni servis za potrebe izrade poreznog bilansa, prijava poreza na

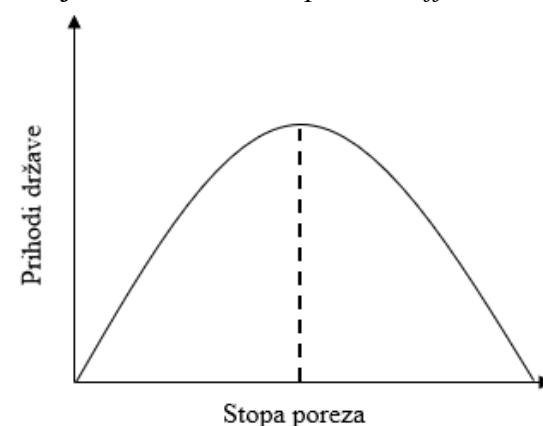
dodatu vrijednost i eventualno nekih drugih poreznih izvještaja. Porezno računovodstvo ima važnu ulogu u interpretaciji računovodstvenih informacija koje trebaju biti predstavljenje na realan i istinit način obzirom da predstavljaju finansijsku uspješnost pravnih lica. Prema mišljenju Jahića (2008: 32) doći će vrijeme kada će bilans stanja i bilans uspjeha izgubiti na svom značaju, dok će uloga poreskog bilansa biti više istaknuta. Prema Madžarević-Šujster (2002: 119) definicija porezne evazije glasi: „to je legalna privredna aktivnost koja nije prijavljena radi izbjegavanja plaćanja poreza čime porezni neplatiša povećava svoj osobni dobitak.” Porezna evazija podrazumijeva korištenje različitih manipulacija s ciljem smanjenja direktnih i indirektnih poreza i parafiskalnih nameta. Svake godine porezna evazija uzrokuje velike finansijske gubitke zemljama pa tako i BiH, što ozbiljno utiče na pružanje vladinih usluga i njihovo društveno-ekonomsko funkcioniranje. Prema Bello i Danjuma (2014: 35) izbjegavanje plaćanja poreznih obaveza je globalni problem zato što u svim poreznim sistemima s jedne strane porezni obveznici pokušavaju minimizirati svoju poreznu obavezu, a s druge strane porezne administracije pokušavaju unaprijediti saradnju s poreznim obveznicima kako bi otkrile nezakonito izbjegavanje plaćanja poreznih obaveza (poreznu evaziju) i spriječile „rupe u zakonu“, koje omogućavaju legalno izbjegavanje plaćanja poreznih obaveza.

1.2.1. Evazija poreza na dohodak

Dohodak se može opisati kao suma svih neto prihoda ostvarenih od strane poreznog obveznika tokom određenog vremenskog perioda, a plaćaju ga pojedinci koji su zaposleni po različitim vrstama ugovora. Evazija poreza na dohodak je zapravo rezultat evazije svih drugih doprinosa na platu i iz plate. Kada je u pitanju BiH, iako je to država sa najnižom stopom poreza na dobitak, ipak je tu još mnogo poreza koji predstavljaju opterećenje pravnim i fizičkim licima, pa tako se naprimjer po stopi oporezivanja plate ipak nalazimo među državama sa najvećim poreznim opterećenjem. Glavni razlog pojave sive ekonomije odnosno porezne evazije u oblasti plata jeste upravo veliko porezno opterećenje koje dovodi do toga da poslodavci često plaćaju poreze i doprinose samo na minimalnu platu a ostatak radnicima isplate u gotovini. Naravno, porez na dohodak se plaća samo

na isplaćeni iznos plate koji je prijavljen. Ovaj slučaj povećanja sive ekonomije u uslovima velikog poreznog opterećenja je u ekonomiji predstavljen *Lafferovom krivuljom*.

Grafikon 1.: Teoretski prikaz Lafferove krive

Izvor: Ekonomija finansije, "Interpretirati i razumjeti Lafferovu krivulju", dostupno na: <https://www.economiafinanzas.com/bs/interpretirati-laffer-krivulju/>

Na grafikonu 1 možemo vidjeti prikazanu stopu poreza i kako ona utiče na prihode države, odnosno da stopa poreza od 0% uzrokuje i stopu prihoda države od 0%, ali i da stopa poreza od 100% uzrokuje stopu prihoda države od 0%. Dakle, svrha *Lafferove krivulje* jeste da objasni kako veliko povećanje stope poreza neće dovesti do povećanja prihoda države već do smanjenja kao i pojave sive ekonomije. To znači da ako porezna stopa postane previsoka, može doći do smanjenja poticaja za rad i ulaganje, jer obveznici mogu osjećati da je veći dio njihove zarade uzet porezima, te u takvim situacijama dolazi do traženja načina za smanjenje poreznog tereta što rezultira manjom ukupnom naplatom poreza. *Lafferova krivulja*, dakle, podupire ideju da ravnoteža između porezne stope i ukupne naplate poreza igra ključnu ulogu u ekonomiji.

1.2.2. Evazija poreza na dobitak

Porezni obveznici su na osnovu zakonske regulative dužni iskazati svoj promet u toku obračunske godine putem podnošenja završnog seta finansijskih izvještaja od kojih su najvažniji bilans stanja, bilans uspjeha, izvještaj o novčanim tokovima, izvještaj o promjenama na kapitalu i porezni bilans. Prema

podacima dostupnim na Trading economics⁴ stope poreza na dobitak u većini zemalja su znatno veće nego u BiH koja stopu od 10% dijeli sa Bugarskom, Kosovom i Makedonijom. Samo Mađarska i Crna Gora imaju poreznu stopu od 9% koja je manja od stope u BiH, dok Malta ima poreznu stopu od čak 35%, a na drugom mjestu je Njemačka sa stopom od 30%. Od susjednih zemalja Hrvatska ima poreznu stopu 18% i Srbija 15%. Na osnovu predstavljenog možemo zaključiti da BiH ima jako nisko porezno opterećenje u odnosu na druge zemlje te da porezni obveznici imaju znatno veće mogućnosti za razvoj i napredovanje prilikom poslovanja u skladu sa zakonskim regulativama, međutim ipak se znatno veliki broj poreznih obveznika odlučuje na razne manipulacije zbog smanjivanja porezne obaveze.

Prema podacima „Međunarodnog monetarnog fonda” (MMF), udio sive ekonomije u bruto domaćem proizvodu Bosne i Hercegovine za 2021. godinu iznosi 35,40%. Najveću sivu ekonomiju u Evropi su imali Kosovo i Sjeverna Makedonija sa 37,60% a nakon njih slijedi Crna Gora sa 37,6%. Kada su u pitanju ostale zemlje bivše Jugoslavije, Srbija ima udio sive ekonomije u BDP-u od 33,50%, Hrvatska 34,20% te Slovenija 27,70%. Iz podataka MMF-a je vidljivo da je najniži nivo sive ekonomije zastupljen u Austriji sa 9,40% a na sličnom nivou, odnosno 9,80% su sive ekonomije Švicarske i Luksemburga. Kada kompariramo stopu poreza na dobitak i stopu sive ekonomije, vidimo da zapravo najčešće zemlje sa nižim stopama poreza na dobitak imaju najveću stopu sive ekonomije.

1.2.3. Evazija poreza na dodatu vrijednost

Najvažniji oblik indirektnog oporezivanja je porez na dodatu vrijednost (PDV), koji predstavlja najčešći sistem oporezivanja prometa dobara i usluga širom svijeta, a ne prikuplja se direktno od poreznih obveznika već od onih koji se smatraju krajnjim potrošačima i to je njegova najrelevantnija karakteristika. Kada je u pitanju BiH, primjena PDV-a je počela od 1. januara 2006. godine sa jedinstvenom stopom od 17% koja nikada nije bila podložna promjenama.

Prema podacima dostupnim na YourEurope⁵ možemo vidjeti da BiH zajedno sa Luksemburgom ima najnižu stopu PDV-a od 17%, dok najveću stopu ima Mađarska i ona iznosi 27%. Na drugom mjestu se nalaze Danska, Hrvatska i Švedska sa stopom od 25%. Ipak, uzimajući u obzir standard života u BiH, i ova najniža stopa predstavlja znatno porezno opterećenje i često se traže načini da se ista izbjegne odnosno ne plati.

1.3. Pregled rezultata ranijih istraživanja

Za potrebe ovog istraživanja izuzetno relevantno je sumirati i analizirati rezultate ranijih istraživanja koji će pomoći većem razumijevanju samog problema i adekvatnijoj izradi i definisanju problema i hipoteza istraživanja.

Prema istraživanju koje je u Sloveniji sproveo Grivec (2014) svi anketirani su bili mišljenja da je etika u njihovom profesionalnom radu vrlo značajna, ali je svejedno samo 87,50 posto anketiranih smatralo da je „Kodeks profesionalne etike za računovođe” za njih vrlo značajan, dok su ostali smatrali da nije posebno značajan. Također više od polovice anketiranih je smatralo da se broj kršenja etike u slovenskoj struci povećava. Abernethy, Bouwens, i Van Lent (2012) ispitali su da li je računovodstvena manipulacija više ili manje ovisna o etičkim vrijednostima. Njihovi rezultati su pokazali kako licenca etičkog rada smanjuje pojavu računovodstvenih manipulacija te da etičke vrijednosti igraju zaista važnu ulogu u praksi. Utvrđivanjem stepena usvajanja etike u računovodstvenoj profesiji u Nigeriji bavili su se Akenbor i Tennyson (2014). Analizirali su 125 računovođa i revizora i podaci koje su prikupili su pokazali nisku razinu usvajanja računovodstvene etike u praksi. Glavni faktori odgovorni za takvu situaciju su pohlepa, vlastiti interesi, pritisci poslodavaca i clijenata, cijena etičkog ponašanja, siromašne socijalne vrijednosti, nedostatak jasno definiranog ponašanja. Istraživanje je pokazalo da faktor pohlepe i sebičnosti najviše utiče na profesionalno ponašanje, a nedostatak jasno definiranog etičkog ponašanja najmanje. Profesionalno ponašanje računovodstvenih djelatnika u Bosni i Hercegovini

4 <https://tradingeconomics.com/>, stranici pristupljeno 27.10.2023.

5 https://europa.eu/youreurope/business/taxation/vat/vat-rules-rates/index_hr.htm, pristupljeno 10.11.2023.

TRANZICIJA

istražuju Kurtanović, Mušinbegović i Kadić (2014) ukazujući na probleme računovodstvene profesije, kao što je često pružanje usluga bez elementarnog stručnog znanja, bez poznavanja profesionalnih standarda i vještina. Još jedan problem koji oni vide je struktura onih koji pružaju računovodstvene usluge koja je vrlo šarolika, od niskokvalificiranih knjigovođa do visokoobrazovanih stručnjaka, te da je struka certificiranog računovođe dosta podcijenjena. Zaključuju da je potrebna uređena regulativa profesije, te kako se problemi mogu riješiti propisivanjem kvalifikacija. Ramljak i saradnici (2016) su istraživanjem potvrdili hipoteze da poznavanje „Kodeksa etike za profesionalne računovođe” pozitivno utiče na čestitost i profesionalizam. Higgs-Kleyn i Kapelianis (1999) istražuju reguliranje etičkog ponašanja južnoafričkih profesionalnih računovođa i ukazuju da profesionalne računovođe vjeruju da je Kodeks profesionalnog ponašanja nužan te da je bitno da je pravilno izrađen i da se provodi. Jackling i saradnici (2007) ispituju stavove članova IFAC o etičkim pitanjima, uzrocima etičkog neuspjeha i ulozi profesije u etičkom obrazovanju. Rezultati su pokazali da u praksi računovođe najviše pogađa sukob interesa. Iz istraživanja proizilaze ključni etički rizici: vlastiti interes, neuspjeh za održavanje objektivnosti i neovisnosti, nepravilno vodstvo, nedostatak etičke hrabrosti i etičke osjetljivosti, neuspjeh stručnog prosuđivanja te siromašna organizacijska kultura. Međukulturalne razlike među zemljama zapadne Europe u svom istraživanju Arnold i saradnici (2007) dovode u vezu s osjetljivosti pojedinaca na etičke dileme i ukazuju kako postoji učinak kulture neke zemlje u provedbi kodeksa ponašanja i percepciji etičkog ponašanja. Zbog kulturnih razlika širom svijeta značajan postotak (malo manje od 50%) nacionalnih računovodstvenih organizacija odlučili su zadržati nacionalna specifična pravila ponašanja umjesto usvajanja IFAC-a kao vlastitog modela etičkog kodeksa (Clements, Neill i Stovall, 2009). Međutim, neovisno o kulturnim razlikama ključna načela zajednička svima su: integritet, objektivnost, profesionalna kompetencija, dužna pažnja, povjerljivost i profesionalno ponašanje, što u svom istraživanju sličnosti etičkog kodeksa profesionalnih računovodstvenih organizacija u Kanadi, Egiptu i Japanu potvrđuju Smith i saradnici (2009).

2. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Istraživanje uticaja nivoa primjene „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe” na kvalitet poreznog računovodstva podrazumijeva korištenje adekvatne metodologije kako bi se podaci mogli obraditi tačno i pouzdano. Postavljena je centralna istraživačka hipoteza i četiri pomoćne istraživačke hipoteze.

Centralna istraživačka hipoteza H_0 glasi: **Postoji pozitivna veza između nivoa primjene „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe” i kvaliteta poreznog računovodstva.**

Osim centralne istraživačke hipoteze postavljene su i sljedeće pomoćne hipoteze:

H₁: *Nivo obuke i edukacije računovođa o etičkim principima i poreznim propisima utiče na nivo primjene „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe” u poreznom računovodstvu.*

H₂: *Percepcija o efikasnosti institucija nadležnih za praćenje i sankcioniranje kršenja poreznih propisa utiče na nivo primjene „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe” u poreznom računovodstvu.*

H₃: *Povećana učestalost revizije rješenja dostavljenih od strane institucija nadležnih za nadzor nad kršenjem poreznih propisa može smanjiti pritisak na računovođe za kršenje etike u poreznom računovodstvu.*

H₄: *Računovođe sa većim iskustvom i dubljim razumijevanjem profesionalnih etičkih standarda su manje podložni pritiscima za kršenje etike u poreznom računovodstvu.*

Osnovni cilj istraživanja je objasniti uticaj nivoa primjene *Kodeksa* na kvalitet poreznog računovodstva srednjih preduzeća u FBiH, dok su pomoćni ciljevi sljedeći: identificirati eventualne prepreke s kojima se računovođe i organizacije mogu suočavati u primjeni *Kodeksa*; utvrditi kretanje nivoa primjene *Kodeksa* u poreznom računovodstvu u odnosu na nivo obuke i edukacije računovođa; identifikovati povezanost

percepcije o efikasnosti institucija nadležnih za praćenje i sankcioniranje kršenja poreznih propisa sa nivoom *Kodeksa*; istražiti percepciju o potencijalnom učinku češćih revizija rješenja dostavljenih od strane institucija nadležnih za nadzor nad kršenjem poreznih propisa u smislu smanjenja pritiska na računovođe za kršenje etike u poreznom računovodstvu; istražiti povezanost iskustva certificiranih računovođa sa nivoom podložnosti pritiscima za kršenje etike u poreznom računovodstvu te na osnovu rezultata istraživanja, izraditi konkretne preporuke i smjernice koje mogu pomoći organizacijama, računovođama i regulatornim tijelima u poboljšanju kvalitete poreznog računovodstva.

Osnovni izvor podataka za istraživanje su primarni podaci koji su prikupljeni putem anketnog upitnika upućenog putem e-mail adresa srednjim preduzećima u FBiH različitih djelatnosti, na koji su odgovor dale certificirane računovođe zaposlene u istim. Kada je u pitanju metodologija obrade podataka, koristili smo metodu analize u okviru empirijskog dijela istraživanja. Metoda sinteze koristit će se za verifikaciju postavljenih hipoteza i zaključivanje o samim rezultatima istraživanja. Za empirijski dio istraživanja koristili smo također i „Microsoft Excel” te statistički program „IBM SPSS” verzija 29.0.1.0 (171) u okviru kojeg smo vršili korelacione i regresionu analizu podataka (analiza varijanse ANOVA) kao i deskriptivnu statistiku u okviru koje smo koristiti aritmetičku sredinu, modus, medijan, standardnu devijaciju, varijansu i druge pokazatelje.

3. ANALIZA REZULTATA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Nakon prikupljenih odgovora putem anketnog upitnika, pristupili smo testiranju hipoteza. Za ispitivanje hipoteza koristili smo *Spearmanov koeficijent korelacije*, *HI kvadrat test nezavisnosti* i *ANOVU*. Također smo uzimali u obzir tvrdnje iz anketnog upitnika za koje smatramo da su najadekvatnije za ispitivanje pojedinih hipoteza. Za centralnu istraživačku hipotezu postavljena je nezavisna varijabla: *nivo primjene „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe”* te zavisna varijabla: *kvalitet poreznog računovodstva*. Tačnije, za ispitivanje ove hipoteze potrebni su nam stavovi ispitanika o nivou poštivanja etičkih principa i standarda u preduzeću u kojem su zaposleni te stavovi o tačnosti i potpunosti poreznih izvještaja koje generiše preduzeće. Spearmanov koeficijent korelacije će nam poslužiti za utvrđivanje statističke veze između zavisne i nezavisne varijable, kako je prikazano u tabeli 1.

Prema Spearmanovom koeficijentu korelacije pri nivou signifikantnosti 1%, povezanost između nivoa primjene Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe i kvalitete poreznog računovodstva ima koeficijent 0,556 stoga zaključujemo da postoji velika veza između varijabli, odnosno da postoji pozitivna veza između nivoa primjene „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe” i kvaliteta poreznog

Tabela 1 Spearmanov koeficijent korelacije za ispitivanje centralne istraživačke hipoteze H_0

Korelacija				
			Nivo poštivanja etičkih principa i standarda u preduzeću u kojem radim je visok. (b ₆)	Tačnost i potpunost poreznih izvještaja koje generiše preduzeće u kojem radim je na zadovoljavajućem nivou. (c ₁₇)
Spearmanov koeficijent	Nivo poštivanja etičkih principa i standarda u preduzeću u kojem radim je visok. (b ₆)	Koeficijent korelacije	1,000	,556*
		Značajnost. (dvostrana)		0,000
		N	63	63
	Tačnost i potpunost poreznih izvještaja koje generiše preduzeće u kojem radim je na zadovoljavajućem nivou. (c ₁₇)	Koeficijent korelacije	,556**	1,000
		Značajnost (dvostrana)	0,000	
		N	63	63

** . Korelacija je značajna na razini 0.01 (dvostrana).

Izvor: vlastita obrada

računovodstva. Obzirom na nivo značajnosti koji je manji od 0,01 ($0,000 < 0,01$) možemo potvrditi da je dobijeni koeficijent korelacije 0,556 značajan. Drugim riječima, što je nivo primjene „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe“ veći, veći je i kvalitet poreznog računovodstva, čime **potvrđujemo centralnu istraživačku hipotezu H₀**.

Za prvu pomoćnu istraživačku hipotezu postavljena je nezavisna varijabla: *nivo obuke i edukacije računovođa o etičkim principima i poreznim propisima* te zavisna varijabla: *nivo primjene „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe“ u poreznom računovodstvu*. Tačnije,

Tabela 2.: Primjena HI kvadrat testa nezavisnosti za ispitivanje pomoćne istraživačke hipoteze H₁

Chi-kvadrat Test			
	Vrijednost	df	Asimptontski značaj (dvostrano)
Pearson Chi-kvadrat	26,719 ^a	16	0,045
Omjer vjerovatnoće	29,288	16	0,022
Linearno-linearno povezivanje	9,093	1	0,003
Broj ispravnih slučajeva	63		

a. 20 ćelija (80,0%) ima očekivani broj manji od 5. Minimalno očekivani broj je ,10.

Izvor: vlastita obrada

Tabela 3.: Simetrične mjere primjenom HI kvadrat testa nezavisnosti za ispitivanje pomoćne istraživačke hipoteze H₁

Simetrične mjere			
		Vrijednost	Približna značajnost
Nominalno- Nominalno	Phi	0,651	0,045
	Cramer's V	0,326	0,045
Broj ispravnih slučajeva		63	

Izvor: vlastita obrada

Tabela 4.: Primjena HI kvadrat testa nezavisnosti za ispitivanje pomoćne istraživačke hipoteze H₂

Chi-kvadrat Test			
	Vrijednost	df	Asimptontski značaj (dvostrano)
Pearson Chi-kvadrat	30,344 ^a	16	0,016
Omjer vjerovatnoće	26,125	16	0,052
Linearno-linearno povezivanje	9,705	1	0,002
Broj ispravnih slučajeva	63		

a. 20 ćelija (80,0%) ima očekivani broj manji od 5. Minimalno očekivani broj je ,08.

Izvor: vlastita obrada

za ispitivanje ove hipoteze potrebni su nam stavovi ispitanika o obavezi obuke o etičkim principima i poreznim propisima te stavovi o nivou poštivanja etičkih principa i standarda u preduzeću u kojem su zaposleni. Za testiranje ove hipoteze koristimo HI kvadrat test nezavisnosti (neparametrijska statistika).

U tabeli 2 je vidljivo da Pearson Chi-kvadrat test iznosi 26,719 uz broj stepeni slobode 16 i značajnost (p) 0,045. Veličina p je manja od 0,05 ($0,045 < 0,05$) pa zaključujemo da je ukrštanje zavisne i nezavisne varijable statistički značajno.

Koeficijent Phi vidljiv u tabeli 3 je veći od 0,50 ($0,651 > 0,50$) što se smatra velikim uticajem po Koenovom kriterijumu od 0,10 za mali, 0,30 za srednji i 0,50 za veliki uticaj. Dakle, zaključujemo da nivo obuke i edukacije računovođa o etičkim principima i poreznim propisima ima veliki uticaj na nivo primjene „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe“ u poreznom računovodstvu. Prema rezultatima HI kvadrat testa nezavisnosti (chi-kvadrat=26,719; phi=0,651; p=0,045) uz nivo signifikantnosti 5% donosimo odluku o **prihvatanju prve pomoćne istraživačke hipoteze H₁**.

Za drugu pomoćnu istraživačku hipotezu postavljena je nezavisna varijabla: *percepcija o efikasnosti institucija nadležnih za praćenje i sankcioniranje kršenja poreznih*, te zavisna varijabla: *nivo primjene „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe“ u poreznom računovodstvu*. Za ispitivanje ove hipoteze potrebni su nam stavovi ispitanika o efikasnosti procedura koje koriste institucije nadležne za praćenje i sankcioniranje kršenja poreznih propisa te stavovi o nivou poštivanja etičkih principa i standarda u preduzeću u kojem su zaposleni. Za testiranje ove hipoteze koristimo HI kvadrat test nezavisnosti.

Tabela 5.: Simetrične mjere primjenom HI kvadrat testa nezavisnosti za ispitivanje pomoćne istraživačke hipoteze H₂

Simetrične mjere			
		Vrijednost	Približna značajnost
Nominalno- Nominalno	Phi	0,694	0,016
	Cramer's V	0,347	0,016
Broj ispravnih slučajeva		63	

Izvor: vlastita obrada

Tabela 6.: Grupisanje distribucije stavova za dio G-revizija rješenja dostavljenih od strane institucija nadležnih za nadzor nad kršenjem poreznih propisa

Oznaka	Tvrdnja	slažem se		neutralno		ne slažem se	
		x	%	x	%	x	%
g ₅₀	Revizija rješenja dostavljenih od strane institucija nadležnih za nadzor nad kršenjem poreznih propisa se vrši dovoljno često.	18	28,60	14	22,20	31	49,20
g ₅₁	Redovnja revizija rješenja dostavljenih od strane institucija nadležnih za nadzor nad kršenjem poreznih propisa bi smanjila neetičnost poreznih inspektora.	43	68,30	13	20,60	7	11,10

Izvor: vlastita obrada

U tabeli 4 je vidljivo da Pearson Chi-kvadrat test iznosi 30,344 uz broj stepeni slobode 16 i značajnost (p) 0,016. Veličina p je manja od 0,05 ($0,016 < 0,05$) pa zaključujemo da je ukrštanje zavisne i nezavisne varijable statistički značajno.

Koeficijent Phi vidljiv u tabeli 5 je veći od 0,50 ($0,694 > 0,50$) što se smatra velikim uticajem po Koenovom kriterijumu od 0,10 za mali, 0,30 za srednji i 0,50 za veliki uticaj. Dakle, zaključujemo da percepcija o efikasnosti institucija nadležnih za praćenje i nadzor nad kršenjem poreznih propisa ima veliki uticaj na nivo primjene „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe“ u poreznom računovodstvu. Prema rezultatima HI kvadrat testa nezavisnosti (chi-kvadrat=30,344; phi=0,694; p=0,016) uz nivo signifikantnosti 5% donosimo odluku o **prihvatanju druge pomoćne istraživačke hipoteze H₂**.

Za treću pomoćnu istraživačku hipotezu postavljena je nezavisna varijabla: *učestalost revizije rješenja dostavljenih od strane institucija nadležnih za nadzor nad kršenjem poreznih propisa*, te zavisna varijabla: *pritisak na računovođe za kršenje etike u poreznom računovodstvu*.

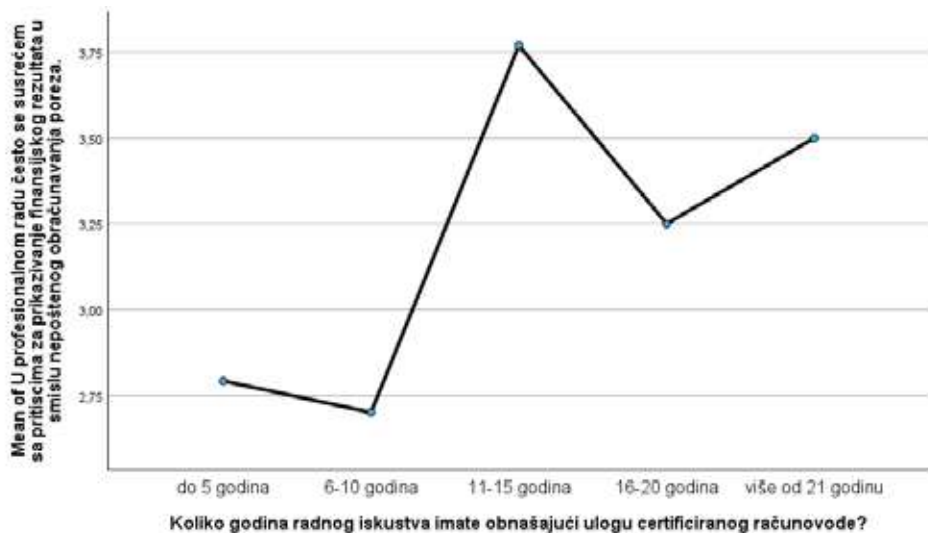
U tabeli 6 smo izvršili grupisanje odgovora *u potpunosti se slažem* i *slažem se* te odgovora *u potpunosti se ne slažem* i *ne slažem se*, dok smo odgovore *niti se slažem* *niti se ne slažem* definisali kao neutralno, što će nam koristiti za jednostavnije tumačenje stavova ispitanika. Na jednoj strani imamo 49,20% ispitanika koji smatraju da se revizija rješenja dostavljenih od strane institucija nadležnih za nadzor nad kršenjem poreznih propisa ne vrši dovoljno često te su istu tvrdnju ocijenili prosječnom ocjenom 2,76. Sa druge strane 68,30% ispitanika se slaže da bi redovnija revizija rješenja dostavljenih od strane institucija nadležnih za nadzor nad kršenjem poreznih propisa smanjila neetičnost poreznih inspektora, te su istu tvrdnju ocijenili prosječnom ocjenom 3,81. Uzimajući u obzir navedeno, možemo zaključiti da se ispitanici slažu da bi povećana učestalost revizije rješenja dostavljenih od strane institucija nadležnih

Tabela 7.: Jednofaktorska analiza varijanse za pomoćnu istraživačku hipotezu H₄

ANOVA					
U profesionalnom radu često se susrećem sa pritiscima za prikazivanje finansijskog rezultata u smislu nepoštenog obračunavanja poreza.					
	Suma kvadrata	df	Kvadrat srednjih vrijednosti	F	Značajnost (p)
Između grupa	11,268	4	2,817	1,743	0,153
Unutar grupa	93,716	58	1,616		
Ukupno	104,984	62			

Izvor: vlastita obrada

Grafikon 2.: Grafički prikaz deskriptivnih pokazatelja zavisne i nezavisne varijable za pomoćnu istraživačku hipotezu H₄

Izvor: vlastita obrada

Časopis za ekonomiju i politiku tranzicije

za nadzor nad kršenjem poreznih propisa smanjila pritisak na računovođe za kršenje etike u poreznom računovodstvu, čime donosimo odluku o **prihvatanju pomoćne istraživačke hipoteze H₃**.

Za četvrtu pomoćnu istraživačku hipotezu postavljena je nezavisna varijabla: *iskustvo certificiranih računovođa* te zavisna varijabla: *pritisak na računovođe za kršenje etike u poreznom računovodstvu*. Tačnije, za ispitivanje ove hipoteze potreban nam je podatak o godinama iskustva certificiranih računovođa te stavovi istih o susretanju sa pritiscima za prikazivanje finansijskog rezultata u smislu nepoštenog obračunavanja poreza. Za testiranje ove hipoteze koristit ćemo jednosmjernu *ANOVU*.

Journal of economic and politics of Transition

Prema tabeli 7, vjerovatnoća da je slučajna varijabla F-distribucije sa $df_1=4$ stepena slobode u brojniku te $df_2=58$ stepena slobode u nazivniku, premašiti vrijednost 1,743 jednaka je p-vrijednosti, tj. formalno zapisano $P(F_{(4,58)}>1,743)=0,153$. P-vrijednost se definira kao empirijski nivo značajnosti.

Usporedbom empirijskog nivoa značajnosti (p-vrijednost) i teorijskog nivoa značajnosti (α) donosi se odluka o **odbacivanju pomoćne istraživačke hipoteze H₄**. Kada je vrijednost p jednaka ili manja od 0,05 postoji statistički značajna razlika između posmatranih varijabli. Budući da je empirijski nivo značajnosti veći od teorijske ($0,153>0,05$) zaključuje se da ne postoji statistički značajna razlika između posmatranih varijabli.

Na grafikonu 2 posmatrajući medijan možemo primjetiti da se raspon stavova certificiranih računovođa podijeljenih prema godinama radnog iskustva u odnosu na učestalost pritiska za prikazivanje finansijskog rezultata u smislu nepoštenog obračunavanja poreza kreće od 2,70 do 3,77 što ne predstavlja statistički značajnu razliku između zavisne i nezavisne varijable.

3. DISKUSIJA REZULTATA

Primjena „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne računovođe“ u finansijskom izvještavanju, a prije svega u poreznom računovodstvu, je tema kojoj bi se trebao dati puno veći značaj obzirom da je veoma upitna njegova dosljedna primjena kao i samo proučavanje istog u okviru redovne i obavezne edukacije certificiranih računovođa. Ovaj problem pokušali smo ispitati kroz anketni upitnik koji je obuhvatio relativno bitne situacije sa kojima se suočavaju računovođe prilikom svakodnevnog obavljanja poslovnih aktivnosti. Rezultati analize su nam pokazali da se računovođe slažu da etika igra ključnu ulogu u pravilnom vođenju računovodstva te da je transparentnost u izvještavanju o poreznim obavezama relevantna i neophodna. Međutim, zaključili smo da menadžment uglavnom ne obraća pažnju na kolektivni nivo etičke svijesti u preduzeću i da često stvara pritisak na računovođe te unaprijed izražava svoja očekivanja o finansijskom rezultatu i poreznim opterećenjima. Identificirali

smo da je najveći razlog zbog kog su računovođe podložne pritiscima zapravo strah od gubitka posla i da je to razlog zašto ne mogu promijeniti namjeru poslodavca da minimizira porez. Zaključili smo i da trenutno ne postoje adekvatne i učinkovite politike i postupci za poticanje i zaštitu onih koji prijavljuju uočeno stvarno ili sumnjivo nezakonito i neetično ponašanje. Veoma relevantna saznanja do kojih smo došli su vezana za efikasnost institucija nadležnih za praćenje i sankcioniranje kršenja poreznih propisa odnosno efikasnost poreznih i drugih inspektora, gdje smo zaključili da se ispitanici u velikoj mjeri slažu da bi učestalije kontrole poreznih inspektora mogle uticati na menadžere preduzeća na način da oni vrše manji pritisak na računovođe za nepošteno obračunavanje poreza. Dakle, računovođe se slažu da porezni inspektori trenutno ne vrše kontrole dovoljno često te da isti nisu dovoljno transparentni i efikasni u svom radu. S tim u vezi, spomenut ćemo i zaključak do kojeg smo došli analizirajući stavove o reviziji rješenja dostavljenih od strane poreznih inspektora, gdje smo prvenstveno utvrdili da porezni inspektori imaju popriličnu slobodu prilikom obavljanja kontrola jer ih njihovi nadređeni ne kontrolišu dovoljno. Utvrdili smo da je samo mali broj računovođa imao reviziju rješenja, što znači da se ista ne vrši dovoljno često, a prema zabilježenim stavovima najviše računovođa se složilo da bi redovnija revizija rješenja smanjila neetičnost poreznih inspektora a skoro svi ispitanici bi podržali inicijativu za redovniju reviziju istih. Zanimljivo je da se veliki broj računovođa susretao i sa davanjem novčanih naknada poreznim inspektorima kako bi isti zanemarili određene uočene nepravilnosti, što nam govori da postoje ogromni ekonomski gubici uzrokovani nepoštivanjem etičkih principa. Identificirali smo da se ispitanici najvećim dijelom slažu da organizacija često nudi poticaj računovođama u vidu finansijskih interesa i naknada koji se vezuju za njegov radni učinak u smislu nezakonite porezne evazije.

ZAKLJUČAK

Primjena etike u finansijskom izvještavanju je ključno područje u poslovnom svijetu jer finansijski izvještaji utiču na odluke investitora, inspeksijskih organa i drugih zainteresovanih strana. Novo izdanje „Međunarodnog kodeksa etike za profesionalne

računovođe“ je objavljeno u 2022. godini na stranici SRRFBiH a svrha istog jeste propisivanje temeljnih načela etike za profesionalne računovođe koja određuju standard ponašanja kakvo se očekuje od svakog profesionalnog računovođe. Kada je u pitanju porez na dohodak koji u FBiH iznosi 10%, zaključili smo da je to ipak veliko porezno opterećenje obveznicima zbog čega se često susrećemo sa poslodavcima koji plate radnicima obračunavaju na minimalac dok preostali dio isplaćuju u gotovini. Kada je u pitanju porez na dobitak primjetili smo da su u većini zemalja porezne stope znatno veće nego u BiH koja ima stopu poreza od 10%. Samo Mađarska i Crna Gora imaju poreznu stopu od 9% koja je manja od stope u BiH, dok Malta ima poreznu stopu od čak 35%, a na drugom mjestu je Njemačka sa stopom od 30%. Strani investitori se često odlučuju na poslovanje u BiH zbog niskog poreznog opterećenja, međutim ipak se znatno veliki broj poreznih obveznika u BiH odlučuje na razne načine prikazati manji ostvareni dobitak zbog manjeg plaćanja poreza. Prema podacima *Međunarodnog monetarnog fonda* (MMF), udio sive ekonomije u bruto domaćem proizvodu Bosne i Hercegovine za 2021. godinu iznosi 35,40%. Porez na dodatu vrijednost ili PDV u BiH iznosi 17% i zajedno sa Luksemburgom dijeli najnižu stopu u svijetu. Međutim, i pored niskog opterećenja izuzetno veliki broj poreznih obveznika ne evidentira cjelokupan ostvareni promet.

Analizom rezultata empirijskog istraživanja odgovorili smo na centralno istraživačko pitanje i došli do saznanja da veći nivo primjene *Kodeksa* implicira veći kvalitet poreznog računovodstva. Da bi se *Kodeks* mogao primjenjivati u adekvatnoj mjeri, potrebno je pružiti podršku etičkom obrazovanju i jačanju poreznih inspektora. Daljim istraživanjem smo utvrdili da nivo obuke i edukacije računovođa o etičkim principima i poreznim propisima ima veliki uticaj na nivo primjene *Kodeksa*. Računovođe koje nemaju adekvatno etičko obrazovanje mogu nesvjesno učiniti neke greške ili biti podložnije pritiscima od strane menadžera preduzeća. Drugom pomoćnom hipotezom smo utvrdili da percepcija o efikasnosti institucija nadležnih za praćenje i sankcioniranje kršenja poreznih propisa ima veliki uticaj na nivo primjene *Kodeksa*. Dakle, ukoliko računovođe smatraju da su porezni inspektori netransparentni i neetični, neće se osjećati

odgovornim za etičko ponašanje. Treću hipotezu smo objasnili deskriptivnom statistikom, gdje su se ispitanici složili da povećana učestalost revizije rješenja dostavljenih od strane institucija nadležnih za nadzor nad kršenjem poreznih propisa može smanjiti pritisak na računovođe za kršenje etike u poreznom računovodstvu. Porezni inspektori skoro da imaju potpunu slobodu prilikom obavljanja kontrola, međutim, kada bi znali da će nakon njih neko biti upućen u istu organizaciju da pregleda njihov rad, postupali bi drugačije. Ispitivajući četvrtu hipotezu zaključili da iskustvo certificiranih računovođa i podložnost pritiscima za kršenje etike u poreznom računovodstvu nemaju veliku statističku povezanost.

Kada uporedimo rezultate istraživanja sa ranije dostupnim istraživanjima, možemo primjetiti da su Akenbor i Tennyson (2014) zaključili da faktor pohlepe i sebičnosti najviše utiče na profesionalno ponašanje, a nedostatak jasno definiranog etičkog ponašanja najmanje, dok smo mi utvrdili da je strah od gubitka posla faktor koji najviše utiče na nepoštivanje propisa, a zatim i bliski odnosi sa poslodavcem. Ramljak i saradnici (2016) su istraživanjem potvrdili hipoteze da poznavanje Kodeksa etike za profesionalne računovođe pozitivno utiče na čestitost i profesionalizam, dok smo mi također hipotezom utvrdili da primjena Kodeksa pozitivno utiče na kvalitet poreznog računovodstva. Neovisno o kulturnim razlikama ključna načela zajednička svima su: integritet, objektivnost, profesionalna kompetencija, dužna pažnja, povjerljivost i profesionalno ponašanje, što u svom istraživanju sličnosti etičkog kodeksa profesionalnih računovodstvenih organizacija u Kanadi, Egiptu i Japanu potvrđuju Smith i saradnici (2009), dok smo mi istraživanjem utvrdili da je za certificirane računovođe najvažnije načelo u FBiH profesionalna kompetentnost i dužna pažnja.

Preporuke i smjernice koje mogu pomoći organizacijama, računovođama i regulatornim tijelima u poboljšanju kvalitete poreznog računovodstva su:

- Dati više prostora izučavanju „*Međunarodnog kodeksa etike*“ u okviru redovnih seminara za certificirane računovođe;
- Povećati učestalost poreznih kontrola na način da se smanji period kontrole sa trenutnih cca 4-5 godina na 1-2 godine;

- Uvesti obaveznu reviziju rješenja donesenih od strane poreznih inspektora kako bi isti znali da će njihov rad biti kontrolisan i neetično ponašanje sankcionisano;
- Uvesti adekvatne i učinkovite politike za zaštitu onih koji prijavljuju neetično ponašanje;
- Povećati iznose novčanih kazni u zakonima obzirom da iste nisu bile podložne promjenama a prisutan je porast stope inflacije.

LITERATURA

Knjige:

1. Bello K. B., Danjuma I. (2014.), *Review of Models/Theories Explaining Tax Compliance Behavior*, Sains Humanika 2:3
2. Bowie N.E., Schneider M. (2011.), *Business Ethics for Dummies*, Indiana: Wiley Publishing Inc.
3. Certo S. C., Certo S. T. (2006.), *Modern management*, 10th Edition, Zagreb, Mate
4. Donaldson J. (1989.), *Key Issues in Business Ethics*, Cambridge: Academic Press
5. Isaković-Kaplan Š. (2016.), *Forenzičko računovodstvo*, Štamparija Fojnica, Fojnica
6. Jahić M. (2008.), *Finansijsko računovodstvo: MSFI-MRS-PDV*, Udruženje revizora FBiH, Sarajevo
7. Johnson C.E. (2020.), *Meeting the Ethical challenges of Leadership*, Casting light or shadow, 7th edition. New York: SAGE
8. Kalacun S. (2001.), *Poslovna etika*, Ljubljana, Združenje Manager
9. Karpati T. (2001.), *Etika u gospodarstvu*, Grafika, Osijek
10. Nash L. (1990.), *Good Intentions Aside: A Manager's Guide to Resolving Ethical Problems*, Boston: Harvard Business School Press
11. Strenberg E. (1994.), *Just Business: Business Ethics in Action*, London: Little, Brown and company

Članci:

12. Abernethy M. A., Bouwens J., & Van Lent L. (2012.), *Ethics, performance measure choice, and accounting manipulation*, Working paper,

Tilburg University, dostupno na: <http://feweb.uvt.nl/pdf/2012/ethics.pdf>

13. Akenbor C. O., Tennyson O., (2014.), *Ethics of Accounting Profession in Nigeria*, Journal of Business and Economics, No. 8, pp. 1374-1382.
14. Aleksić A. (2007.), *Poslovna etika – element uspješnog poslovanja*, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta, Godina 5, str. 419. – 429.
15. Arnold D. F., Bernardi R. A., Neidermeyer P. E., Schmee J. (2007.), *The effect of country and culture on perceptions of appropriate ethical actions prescribed by codes of conduct: A Western European perspective among accountants*, Journal of Business Ethics, No. 4, pp. 327-340.
16. Grivec M. (2014.), *Etika u računovodstvu*, Praktični menadžment, Vol. V, broj 2, str. 17-22
17. Higgs-Kleyn N., Kapelians D. (1999.), *The role of professional codes in regarding ethical conduct*, Journal of Business Ethics, No. 4, pp. 363-374.
18. Jackling B., Cooper B. J., Leung P., Dellaportas S. (2007.), *Professional accounting bodies' perceptions of ethical issues, causes of ethical failure and ethics education*, Managerial Auditing Journal, No. 9, pp. 928-944.
19. Kurtanović S., Mušibegović S., Kadić L. (2014.), *Problemi računovodstvene profesije u praksi BH preduzeća*, Business Consultant/ Poslovni Konsultant, No. 36, pp. 26-34.
20. Madžarević – Šujster, S. (2002.), *Procjena porezne evazije u Hrvatskoj*, Finansijska teorija i praksa 26 (1), Zagreb
21. Ramljak B., Rogošić A., Perica I. (2016.), *Profesionalno ponašanje računovodstvenih radnika u funkciji ostvarivanja etičkih standarda*, Oeconomica Jadertina, Vol.6, No.2, Zadar
22. Smith M., Charoensukmongk P. P., Elkassabgi A., Lee K. H. H. (2009.), *Aspects of accounting codes of ethics in Canada, Egypt, and Japan*, Internal Auditing, No. 6, pp. 26-34.

Internet stranice:

23. Ekonomijafinansije, *Interpretirati i razumjeti Lafferovu krivulju*, dostupno na: <https://www.ekonomijafinansije.com>

24. Trading economics, *Country list corporate tax*, dostupno na: <https://tradingeconomics.com/>
25. Your Europe, *Pravila o PDV-u i stope PDV-a: standardne, posebne i snižene stope*, dostupno na: https://europa.eu/youreurope/business/taxation/vat/vat-rules-rates/index_hr.htm

Mr. Sc. Asmir Mujačić¹

ERSPEKTIVE UNAPREĐENJA SISTEMA POREZA NA DODATU VRIJEDNOST U BOSNI I HERCEGOVINI²

PROSPECTS FOR IMPROVING THE VALUE ADDED TAX SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

SAŽETAK

Porez na dodatu vrijednost predstavlja najrasprostranjeniji sistem oporezivanja prometa roba (dobara) i usluga u svijetu. Zakon o porezu na dodatu vrijednost u Bosni i Hercegovini u primjeni je od januara 2006. godine, kada je naša država, u najkraćem mogućem roku izvršila vrlo uspješno uvođenje novog poreskog sistema koji je zamijenio tada važeći porez na promet, što je od strane relevantnih međunarodnih institucija ocijenjeno kao jedan od ključnih koraka za uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora, smanjenje sive ekonomije, podsticanje stranih ulaganja i smanjenje vanjskotrgovinskog deficita.

Predmet istraživanja u radu odnosi se na komparativnu analizu sistema poreza na dodatu vrijednost u BiH sa sistemima zemalja u okruženju (prije svega, Hrvatske, Srbije i Crne Gore), utvrđivanje nedostataka u postojećim procedurama u primjeni Zakona o porezu na dodatu vrijednost u BiH, preciziranje osnovnih problema u njegovoj primjeni, kao i moguće pravce unapređenja sistema poreza na dodatu vrijednost i njegove harmonizacije sa Direktivama Evropske unije.

U BiH, kao zemlji u kojoj specifičnost državnog uređenja, zakonskih procedura, političkih previranja i uopšte društvene organizacije dodatno usložnjava posmatranu problematiku, važno je upoznati se sa temeljnim načelima sistema poreza na dodatu vrijednost. U tu svrhu, kao najpodobnije rješenje nametnulo se sekundarno istraživanje kroz analizu i sistematizaciju ranije publikovanih izvještaja i

istraživanja iz ovog područja, te primarno istraživanje u kojem su, primjenom tehnike ispitivanja korištenjem anketnog upitnika kao obrasca za prikupljanje primarnih podataka prikupljeni stavovi obveznika indirektnih poreza kada su u pitanju opći stavovi o sistemu poreza na dodatu vrijednost, stavovi u vezi sa stopama poreza na dodatu vrijednost, postupkom kontrole, zadovoljstvu poreskih obveznika, te perspektivama razvoja poreza na dodatu vrijednost u BiH.

ABSTRACT

Value added tax - is the most widespread system of taxation of trades (goods) and services in the world. The Law on Value Added Tax in Bosnia and Herzegovina has been in force since January 2006, when our country, in the shortest possible time, carried out a very successful introduction of a new tax system that replaced the existing valid sales tax, which was, from one of the relevant international institution, rated as one of the key steps to establish a single economic space, reduce of the gray economy, encouragement of foreign investments and reduction of the foreign trade deficit.

KLJUČNE RIJEČI: sistem poreza na dodatu vrijednost, komparativna analiza, Direktive EU, perspektive razvoja PDV-a u BiH

KEY WORDS: value added tax system, comparative analysis, EU Directives, perspectives of VAT development in BiH

JEL: H2, H23, H26

- ¹ Mr.sci. Asmir Mujačić, dipl.oec, Uprava za indirektno oporezivanje, email: asmir.mujačić@uino.gov.ba
- ² Urednički kolegij časopisa je recenzirao i kategorizirao rad kao NAUČNI-PREGLEDNI RAD

The subject of research in every day work refers to the comparative analysis of the value added tax system in BiH with the systems of neighboring countries (primarily, Croatia, Serbia and Montenegro), identifying shortcomings in existing procedures in the application of the Law on Value Added Tax in BiH, defining basic problems in its use, as well as possible directions for improving the value added tax system and its harmonization with the European Union Directives.

In BiH, as a country where the specifics of the state system, legal procedures, political turmoil and social organization in general further complicate the observed issues, it is important to get acquainted with the basic principles of the value added tax system. For this purpose, the most suitable solution was secondary research through analysis and systematization of previously published reports and researches in this area, and primary research in which, using a survey technique as a questionnaire form for collecting primary data collected attitudes of indirect taxpayers when these are general views on the value added tax system, views on value added tax rates, the control procedure, the satisfaction of taxpayers, and the prospects for the development of value added tax in BiH.

UVOD

Poreski sistem Bosne i Hercegovine (BiH) je heterogen, nepovezan i nejedinstven. Uzrok izgradnje takvog poreskog sistema koji u sebi sadrži tri zasebna poreska sistema, a koji funkcionišu odvojeno (u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH) jeste u administrativno-političkom uređenju BiH, zasnovanom na Općem okvirnom sporazumu za mir u BiH, kojim je određeno da su entiteti nadležni za regulisanje odnosa u oblasti oporezivanja. Postojanje i funkcionisanje tri različita poreska sistema u BiH pogodovalo je generisanju mnoštva problema ekonomskog, pravnog, sociološkog pa i političkog karaktera. Oporezivanje je veoma nepregledno i komplikovano. Često se poreski obveznici, pa i poreska administracija, dovode u situaciju nepoznavanja propisa i primjene istih u različitim situacijama, što dovodi do čestih pravnih sporova. U tri poreska sistema različito je, neravnomjerno i nepravično, raspoređeno poresko

opterećenje, što dovodi do diskriminacije poreskih obveznika i preduzeća u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu. Česta je pojava seljenja kapitala iz oba entiteta u Brčko Distrikt zbog znatno povoljnije pozicije preduzeća uzrokovane mjerama poreske politike.

Znatan napredak u reformi poreskog sistema načinjen je 2004. godine usvajanjem Zakona o sistemu indirektnog oporezivanja, koji je bio osnova za donošenje Zakona o porezu na dodatu vrijednost i Zakona o akcizama u BiH. Zakon o porezu na dodatu vrijednost u BiH u primjeni je od januara 2006. godine. U najkraćem mogućem roku BiH je izvršila vrlo uspješno uvođenje novog poreskog sistema, koji je zamijenio do tada važeći porez na promet, što je od strane relevantnih međunarodnih institucija ocijenjeno kao jedan od ključnih koraka za uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora, smanjenje sive ekonomije, podsticanje stranih ulaganja i smanjenje vanjskotrgovinskog deficita.

S obzirom da je Zakon o porezu na dodatu vrijednost u BiH uveden prije osamnaest godina te da od njegove primjene pa do danas nisu izvršene izmjene, bilo je neophodno da se izvrši jedna sveobuhvatna (*ex post*) analiza sistema PDV-a u BiH i njegova komparacija sa zemljama u okruženju (prije svega, Hrvatskom, Srbijom i Crnom Gorom), da se preciziraju manifestni problemi u primjeni Zakona o porezu na dodatu vrijednost, kao i moguća poboljšanja sistema PDV-a. Predmet istraživanja odnosi se na komparativnu analizu sistema PDV-a u BiH sa odgovarajućim sistemima zemalja u okruženju (prije svega, Hrvatske, Srbije i Crne Gore), preciziranje osnovnih problema u primjeni sistema PDV-a u BiH, kao i moguće pravce unapređenja sistema PDV-a.

1. SPECIFIČNOSTI SISTEMA POREZA NA DODATU VRIJEDNOST U BOSNI I HERCEGOVINI

Kompleksno strukturno uređenje BiH je umnogome određivalo ukupnu poresku politiku u postdejtonskoj BiH. S tim u vezi, neophodno je naglasiti da se o poreskoj politici na nivou države BiH do 2003. godine, ne može ni govoriti s obzirom da su glavnu riječ u kreiranju poreske politike imali entiteti i distrikt.

Pod uticajem međunarodne zajednice, a u skladu sa Ustavom BiH, Federacija BiH i Republika Srpska su se u 2003. godini složile da nadležnost u oblasti indirektnog oporezivanja povjere na državni nivo, nakon čega je, krajem 2003. godine, na nivou BiH usvojen Zakon o sistemu indirektnog oporezivanja te objavljen u Službenom glasniku BiH broj 44/03. Tim zakonom, odgovornosti koje se tiču razvoja politike i primjene indirektnih poreza (akciza, carina, poreza na promet, PDV-a) povjerene su Upravi za indirektno oporezivanje, kao nezavisnoj instituciji na državnom nivou.

BiH je od 1. januara 2006. godine sistem poreza na promet izmijenila PDV-om, što zasigurno predstavlja jednu od najvećih reformi u državi. Uvođenje PDV-a odrazilo se na sve segmente društva:³ makronivo (trgovinski bilans, investicije, potrošnja, cijene); javni sektor (fiskalni bilans i stabilnost); mikronivo (poslovanje kompanija, politike nabavki, zaliha, prodaje, likvidnost, politika investicija); socijalni položaj stanovništva.

Samo uvođenje sistema PDV-a je dalo izvanredne rezultate. Sistem ima svoje unutrašnje zakonitosti i određenu strategiju koja je postavljena i implementirana samo sa krajnjim ciljem ostvarivanja prihoda koji su neophodni za državu. Već prve godine po uvođenju PDV-a, Uprava za indirektno oporezivanje ostvarila je znatan iznos naplaćenih prihoda, pri čemu je do danas zabilježeno njegovo znatno povećanje.

PDV u BiH je:⁴ potrošnog oblika, sa kreditnom metodom prikupljanja, zasnovan na načelu odredišta, sa jedinstvenom poreskom stopom 17%.

U BiH je usvojen uobičajeni tzv. potrošni oblik PDV-a⁵, pri čemu se kod svakog obveznika od oporezivanja izuzimaju sva ulazna dobra i usluge (sirovine, materijal,

3 Kumalić, J., *Značaj uvođenja poreza na dodanu vrijednost u porezni sistem BiH*, Revicon, Sarajevo, br. XI, 2002., str. 31 - 46.

4 Kumalić, J., *Da li treba uvoditi diferencijalne porezne stope u sistem PDV Bosne i Hercegovine*, Primus, Sveska 1, broj 4, 2012., str. 175.

5 Kesner Škreb, M., *Porez na dodanu vrijednost, Financijska praksa*, br. 6, Zagreb, 1995., str. 656.

usluge, oprema i dr.), tako da se kod svakog od njih oporezuje neto dodata vrijednost, a ukupan poreski teret snosi krajnji potrošač dotičnog dobra, odnosno usluge. **Kreditna metoda prikupljanja poreza** vrši se tako da poreski obveznik pri svakoj nabavci plaća zaračunati PDV. PDV koji je platio na svoje nabavke oduzima od PDV-a kojeg obračuna na svoje prodaje, tako da mu za uplatu „ostaje“ samo razlika između poreza koji je on obračunao na svoje prodaje i poreza kojeg je platio dobavljačima za izvršene nabavke, pri čemu se može javiti i pretplata poreza, ukoliko je izlazni porez manji od ulaznog u određenom obračunskom periodu⁶. Drugim riječima, svaki obveznik PDV-a, od ukupnog PDV-a kojeg on obračuna na svoje outpute u tom periodu, oduzima ukupan ulazni PDV na sve svoje inpute u istom poreskom periodu⁷.

Jedno od osnovnih obilježja PDV-a je **načelo odredišta**, koje nalaže da od poreza u cjelini mogu biti oslobođena samo ona dobra i usluge čija se potrošnja odvija u drugoj poreskoj jurisdikciji. To znači da potrošnja dobara i usluga koji su isporučeni na teritoriju u nadležnosti druge poreske administracije nije predmet oporezivanja, a poduzetnici koji su izvršili takve isporuke imaju pravo na povrat cjelokupnog poreza plaćenog u prethodnim fazama proizvodnje i prometa.

Zakonom o porezu na dodatu vrijednost utvrđeno je da standardna stopa PDV-a na oporezivi promet dobara i usluga i uvoz dobara u Bosnu i Hercegovinu iznosi 17%. Za BiH je specifično to što se primjenjuje jedinstvena poreska stopa, što je, osim Danske, čini jedinom evropskom zemljom u kojoj se ne primjenjuje posebna poreska stopa. Već dugi niz godina, jedna od tema vezanih za PDV je uvođenje diferencirane stope PDV-a. Pojedini eksperti zagovaraju da to bude stopa od 12% i 23%, dok drugi smatraju da bi to trebale biti stope 10% i 22%. Treći su, pak, mišljenja da u BiH treba zadržati jedinstvenu stopu PDV-a koja bi se sa 17% povećala na 20% i kojom bi se oporezivale robe i usluge koje su obuhvaćene sadašnjim sistemom potrošnje⁸. Ideja o uvođenju veće stope

6 Ibidem

7 Jelčić, B., Lončarić-Horvat, O., Šimović, J., Arbutina, H., Mijatović, N., *Financijsko pravo i financijska znanost*, Narodne novine, Zagreb, 2008., str. 101.

8 Arnaut, E., Golub, Dž., *Uticaj poreza na dodanu*

snížena stopa od 7%. Nulta stopa se primjenjuje za izvozne transakcije i isporuke lijekova i medicinskih sredstava koji se finansiraju iz sredstava Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje. Po posebnoj stopi u Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji uglavnom se oporezuju

hrana i proizvodi namijenjeni zdravstvenoj zaštiti, voda za piće (izuzev flaširane), udžbenici i nastavna sredstva, dnevna štampa, usluge smještaja u hotelima, motelima i odmaralištima i sl. (tabela 2)

Prihodi poslovanja Državnog proračuna Republike Hrvatske za 2019. godinu

Razred	Naziv prihoda	Vrijednost
1.	Prihodi poslovanja	136.743.244.925
1.1.	Prihodi od poreza	81.578.911.370
1.1.1.	Porez na dobit	9.177.581.325
1.1.2.	Porezi na robu i usluge	72.040.532.967
1.1.3.	Porezi na međunarodnu trgovinu i transakcije	360.494.922
1.1.4.	Ostali prihodi od poreza	302.156
1.2.	Doprinosi	24.062.895.882
1.2.1.	Doprinosi za mirovinsko osiguranje	23.840.895.882
1.2.2.	Doprinosi za zapošljavanje	222.000.000
1.3.	Pomoći iz inozemstva (darovnice) i od subjekata unutar općeg proračuna	15.227.024.087
1.4.	Prihodi od imovine	2.325.076.450
1.5.	Prihodi od upravnih i administrativnih pristojbi, pristojbi po posebnim propisima i naknada	4.463.179.714
1.6.	Prihodi od prodaje proizvoda i robe te pruženih usluga i prihodi od donacija	1.360.809.720
1.6.1.	Prihodi od prodaje proizvoda i robe te pruženih usluga	1.163.819.517
1.6.2.	Donacije od pravnih i fizičkih osoba izvan općeg proračuna	196.990.203
1.7.	Prihodi iz proračuna	7.111.284.914
1.8.	Kazne, upravne mjere i ostali prihodi	614.062.788

Izvor: Državni proračun Republike Hrvatske za 2019. godinu
(<https://mfir.gov.hr/proracun-86/drzavni-proracun-2019-godina/608>)

Struktura poreskih prihoda u Srbiji 2010- 2019. (u mil. dinara)

Vrsta prihoda	2019.
Porez na dobit pravnih lica	126.719,3
Porez na dohodak građana	203.739,5
PDV	550.563,3
Akcize	306.545,7
Carine	48.093,1
Ostali poreski prihodi	82.140,9
Doprinosi	675.875,5
Poreski prihodi	1.993.677,3
Neporeski prihodi	270.017,1
Donacije	14.864,1
Javni prihodi (sa donacijama)	2.278.558,5

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije, Bilten javnih finansija 12/2019, broj 184, Beograd, 2019., str. 35-37.

Izveštaj o naplati porezi i doprinosa u Crnoj Gori za 2019. godinu

Vrsta poreza	2019.
1. Porez na dobit pravnih lica	75.135.818
2. Porez na dohodak građana	180.889.827
3. Porez na dodatu vrijednost	289.269.124
4. Koncesije	39.168.967
5. Porez na promet nepokretnosti	20.478.882
6. Ostali rep. prih. porez na prom. kazne	20.906.604
7. Posebne takse	446.346
I UKUPNO POREZI	626.295.569
1. Prihodi republičkog fonda PIO	
2. Prihodi republičkog fonda za zdrav.osig.	
3. Prihodi zavoda za zapošljavanje Crne Gore	
4. Prihodi republičkog fonda rada	
II UKUPNO DOPRINOSI	550.840.587
SVEUKUPNO (porezi+doprinosi)	1.177.136.156

Izvor: Poreska uprava Crne Gore (<https://eprijava.tax.gov.me/TaxisPortal>)

U nastavku će biti dat komparativni pregled strukture javnih prihoda zemalja okruženja, kako bi se identifikovale sličnosti i razlike u odnosu na Bosnu i Hercegovinu.

U Hrvatskoj, najznačajnije mjesto u okviru prihoda poslovanja zauzimaju prihodi od poreza, među kojima daleko najznačajnije mjesto pripada porezima na robu i usluge. Prema prezentiranim podacima, porezi na robu i usluge čine 88,31% ukupnih prihoda od poreza, odnosno čak 52,68% ukupnih prihoda poslovanja u 2019. godini.

Evidentno je da u Srbiji prihod od PDV-a, zajedno sa doprinosima, čini najveći dio poreskih prihoda. Udio PDV-a u poreskim prihodima iznosi 27,61%, dok je u ukupnim javnim prihodima u 2019. godini njegovo učešće 24,16%.

U toku 2019. godine Poreska uprava Crne Gore ostvarila je bruto naplatu poreskih prihoda u iznosu od 1.177.136.156 eura, od čega se najveći dio odnosi na doprinose za obavezno socijalno osiguranje 550.840.587 eura, dok se na PDV odnosi 289.269.124 eura.

U ukupnoj strukturi indirektnih poreza, kao najznačajnijoj kategoriji konsolidovanih javnih prihoda u fiskalnom sistemu BiH, najznačajnije

mjesto zauzima PDV sa učešćem od preko 60%. U strukturi samog PDV-a, PDV obračunat na uvoz učestvuje sa ca 80%. Zajedno sa prihodima od carina, uvozni PDV generiše preko 50% ukupnih prihoda od indirektnih poreza¹¹. Imajući u vidu činjenicu da prihodi od indirektnih poreza u velikoj mjeri zavise od kretanja u vanjskoj trgovini, njihov rast je uglavnom baziran na rastu uvoznog PDV-a.

Struktura izvora javnih prihoda u BiH je veoma nepovoljna u pogledu učešća indirektnih i direktnih poreza u strukturi javnih prihoda. Ukoliko se posmatra stanje u EU, u kojoj su učešća ove dvije kategorije približno jednaka, s pravom se može reći da je BiH trenutno daleko od ovog standarda, što predstavlja velike teškoće prilikom upravljanja ekonomsko-socijalnim i razvojnim ciljevima. Preveliko učešće indirektnih poreza u strukturi izvora javnih prihoda podstiče neopravdano bogaćenje i neopravdano siromašenje. Naime, povećan poreski teret teže podnose siromašniji građani, što dovodi do socijalnih razlika.

U pogledu oslobađanja od plaćanja PDV-a, zakonodavstvo u oblasti PDV-a u Crnoj Gori, BiH, Hrvatskoj i Srbiji predviđa niz poreskih oslobođenja, između ostalog, oslobođenja u slučaju određenih

¹¹ <http://www.uino.gov.ba>

djelatnosti od javnog interesa, finansijskih i novčanih usluga, kod uvoza i sl. Osim oslobođanja od plaćanja PDV-a, u svakoj od navedenih zemalja predviđeni su posebni postupci oporezivanja za određene kategorije poreskih obveznika, i to: za mala preduzeća, usluge turističkih agencija, upotrebljavane proizvode, umjetničke predmete i antikvitete, promet dobara na javnoj aukciji (Crna Gora, BiH, Hrvatska i Srbija) te poljoprivrednike (Crna Gora, BiH i Srbija).

Jedan od elemenata PDV-a je povrat PDV-a, shodno čemu možemo istaći da je u zemljama okruženja predviđeno nekoliko vrsta povrata, poput povrata ulaznog PDV-a, povrata poreskim obveznicima koji nemaju sjedište u zemlji te povrata u vezi sa izvozom koji vrše strani putnici i sl. Osim toga, u Srbiji je predviđena refundacija, osim kupcu prvog stana, za kupovinu hrane i opreme za bebe, u zavisnosti od godišnjeg neto prihoda roditelja i ukupne imovine. Za poreske prekršaje u svim zemljama predviđene su novčane kazne u zavisnosti od težine prekršaja, koje plaćaju poreski obveznik i odgovorno lice u pravnom licu, pri čemu su za odgovorna lica u pravnom licu predviđene niže novčane kazne.

3. REZULTATI I DISKUSIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Prikupljanje primarnih podataka za potrebe ovog istraživanja izvršeno je primjenom metode pismenog

Tabela 3. Distribucija odgovora ispitanika kada su u pitanju stope PDV-a

tvrdnja	apsolutno se ne slažem		ne slažem se		i slažem se i ne slažem		slažem se		u potpunosti se slažem	
	[1]	%	[1]	%	[1]	%	[1]	%	[1]	%
Treba promijeniti jedinstvenu stopu PDV-a od 17%.	19	6,33	41	13,67	53	17,67	114	38,00	73	24,33
Jedinstvenu stopu PDV-a potrebno je sniziti.	6	2,00	33	11,00	60	20,00	99	33,00	102	34,00
Potrebno je uvesti sniženu stopu PDV-a na određene proizvode/usluge.	16	5,33	12	4,00	29	9,67	107	35,67	136	45,33
Određene prehrambene proizvode (hljeb, mlijeko, dječija hrana, jestiva ulja i masti itd.) treba oporezivati sniženom stopom PDV-a.	14	4,67	14	4,67	14	4,67	80	26,67	178	59,33
Snabdijevanje vodom treba oporezovati sniženom stopom PDV-a.	10	3,33	20	6,67	21	7,00	88	29,33	161	53,67
Lijekove treba oporezivati sniženom stopom PDV-a.	10	3,33	16	5,33	16	5,33	79	26,33	179	59,67
Turističke i ugostiteljske usluge (usluge hotelskog smještaja, restorana i cateringa) trebaju se oporezivati sniženom stopom PDV-a.	36	12,00	119	39,67	60	20,00	56	18,67	29	9,67
Knjige, novine i periodičnu štampu treba oporezovati sniženom stopom PDV-a.	17	5,67	69	23,00	59	19,67	85	28,33	70	23,33

ispitivanja, korištenjem anketnog upitnika kao obrasca za prikupljanje podataka. Subjekti istraživanja su obveznici indirektnih poreza u smislu fizičkih i pravnih lica i drugih subjekata koji su upisani u Jedinствени регистар обвезника индиректних пореза Управе за индиректно опорезивање у надлежности Регионалног центра Тузла. Основни skup, експортиран из информационог система Управе за индиректно опорезивање е: порези, чини 12.599 субјеката који су били уписани у наведени регистар, из којег је издвојен једноставан случајан узорак од 500 испитаника.

Prikupljanje podataka vršeno je u elektronskoj formi, korištenjem google.forms platforme za online anketiranje. Ukupno je prikupljeno 300 odgovora ispitanika. Anketni upitnik je u cijelosti struktuiran u formi zatvorenih pitanja. Svaki od segmenata sastojao se od određenog, neunificiranog broja tvrdnji, pri čemu su ispitanici imali priliku ocijeniti svoj stepen slaganja sa istim kroz ponuđenu formu odgovora u vidu Likertove petostepene skale odgovora od „apsolutno se ne slažem“ do „u potpunosti se slažem“. Prikupljeni podaci obrađeni su korištenjem statističkih tehnika i metoda inferencijalne i deskriptivne statistike, pri čemu je za obradu i analizu prikupljenih podataka korištena odgovarajuća softverska podrška u vidu programa Microsoft Excel, te programa za statističku obradu podataka IBM SPSS Statistics..

Uvođenjem više stopa PDV-a ukida se njegovo regresivno djelovanje u smislu smanjenja jaza između bogatog i siromašnog sloja stanovništva.	13	4,33	43	14,33	73	24,33	113	37,67	58	19,3
Uvođenje više stopa PDV-a ne bi rezultiralo stvaranjem povoljnijeg ambijenta za razne mal-verzacije i poresku evaziju.	19	6,33	50	16,67	76	25,33	103	34,33	52	17,3
Spreman/na sam osigurati dodatne resurse koje bi zahtijevalo složenije knjigovodstveno evidentiranje više stopa PDV-a u odnosu na trenutnu jedinstvenu stopu.	20	6,67	48	16,00	53	17,67	136	45,33	43	14,3

Izvor: Izračun autora

3.1. Analiza stavova ispitanika o stopama poreza na dodatu vrijednost

Stavovi obveznika kada su u pitanju stope PDV-a ispitivani su kroz jedanaest tvrdnji. Distribucija odgovora ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjem prikazana je u tabeli 3.

Kao što se može primijetiti, najveći stepen slaganja ispitanika, kada su u pitanju stope PDV-a pokazao se kod tvrdnji “Određene prehrambene proizvode (hljeb, mlijeko, dječija hrana, jestiva ulja i masti itd.) treba oporezivati sniženom stopom PDV-a” i „Lijekove treba oporezivati sniženom stopom PDV-a“, kod kojih je 86% ispitanika odgovorilo manjim ili potpunim stepenom slaganja, te tvrdnji “Snabdijevanje vodom treba oporezovati sniženom stopom PDV-a” i

„Potrebno je uvesti sniženu stopu PDV-a na određene proizvode/usluge“, kod kojih je slaganje sa istima potvrdilo 83% odnosno 81% ispitanika, respektivno. Sa druge strane, daleko najmanji stepen slaganja u okviru grupe tvrdnji koje se odnose na stope PDV-a zabilježen je kod tvrdnje „Turističke i ugostiteljske usluge (usluge hotelskog smještaja, restorana i cateringa) trebaju se oporezivati sniženom stopom PDV-a“, sa kojom se složilo tek 28,33% obveznika. Kada su u pitanju deskriptivni pokazatelji stavova o stopama PDV-a, isti su prikazani u tabeli 4.

Rezultati deskriptivne analize, kada je u pitanju ova grupa tvrdnji, pokazuju da se aritmetičke sredine kreću u intervalu između 2,74 i 4,34, a pokazatelji disperzije odgovora u intervalu između 1,026 i 1,230. Rangiranjem dobijenih aritmetičkih sredina,

Tabela 4. Deskriptivni pokazatelji o topama PDV-a

tvrdnja	prosjek	modus	standardna devijacija
Treba promijeniti jedinstvenu stopu PDV-a od 17%.	3,60	4	1,17
Jedinstvenu stopu PDV-a potrebno je sniziti.	3,86	5	1,07
Potrebno je uvesti sniženu stopu PDV-a na određene proizvode/usluge.	4,12	5	1,08
Određene prehrambene proizvode (hljeb, mlijeko, dječija hrana, jestiva ulja i masti itd.) treba oporezivati sniženom stopom PDV-a.	4,31	5	1,07
Snabdijevanje vodom treba oporezovati sniženom stopom PDV-a.	4,23	5	1,06
Lijekove treba oporezovati sniženom stopom PDV-a.	4,34	5	1,02
Turističke i ugostiteljske usluge (usluge hotelskog smještaja, restorana i cateringa) trebaju se oporezivati sniženom stopom PDV-a.	2,74	2	1,17
Knjige, novine i periodičnu štampu treba oporezovati sniženom stopom PDV-a.	3,41	4	1,23
Uvođenjem više stopa PDV-a ukida se njegovo regresivno djelovanje u smislu smanjenja jaza između bogatog i siromašnog sloja stanovništva.	3,53	4	1,08
Uvođenje više stopa PDV-a ne bi rezultiralo stvaranjem povoljnijeg ambijenta za razne malverzacije i poresku evaziju.	3,40	4	1,14
Spreman/na sam osigurati dodatne resurse koje bi zahtijevalo složenije knjigovodstveno evidentiranje više stopa PDV-a u odnosu na trenutnu jedinstvenu stopu.	3,45	4	1,12

Izvor: Izračun autora

zaključuje se da obveznici smatraju da je, po uzoru na poreske sisteme zemalja EU, u BiH neophodno uvesti sniženu stopu PDV-a na određene proizvode i usluge, prije svega na lijekove, određene prehrambene proizvode (hljeb, mlijeko, dječija hrana, jestiva ulja i masti itd.) te snabdijevanje vodom. Dobijene vrijednosti modusa kod ovih tvrdnji pokazuju da se najveći broj obveznika u potpunosti slaže sa potrebom izmjene sistema PDV-a u tom smislu. U prosjeku, ne tako podržavajući stav kao kod ovih vrsta proizvoda i usluga zabilježen je kada je u pitanju stav poreskih obveznika kod mogućnosti oporezovanja turističkih i ugostiteljskih usluga te knjiga, novina i periodične štampe sniženom stopom PDV-a. Kod oporezovanja turističkih i ugostiteljskih usluga najveći broj obveznika se ne slaže sa mišljenjem da iste treba oporezovati sniženom stopom. Uvođenje više stopa

PDV-a, smatraju obveznici, rezultiralo bi ukidanjem njegovog regresivnog djelovanja u smislu smanjenja jaza između bogatog i siromašnog sloja stanovništva i, u konačnici, ne bi rezultiralo kreiranjem povoljnijeg ambijenta za razne malverzacije i poresku evaziju. Prosječne vrijednosti kod ovih tvrdnji su, istina, u zoni indiferetnog stava obveznika, ali vrijednosti medijana, koje pokazuju da se najveći broj obveznika slaže sa navedenim, te prikazana distribucija frekvencija koja pokazuje da se preko 50% ispitanika u većoj ili manjoj mjeri slaže sa navedenim tvrdnjama, ipak u konačnici određuju optimalan stav poreskih obveznika kada su u pitanju ove implikacije uvođenja više stopa PDV-a.

Na temelju svega naprijed navedenog, može se zaključiti da perspektive promjena stopa PDV-a, prema mišljenju obveznika indirektnih poreza, treba

Tabela 5. Distribucija odgovora ispitanika kada su u pitanju perspektive razvoja sistema PDV-a

tvrdnja	apsolutno se ne slažem		ne slažem se		i slažem se i ne slažem		slažem se		u potpunosti se slažem	
	[1]	%	[1]	%	[1]	%	[1]	%	[1]	%
Potrebno je izvršiti izmjene i/ili dopune Zakona o porezu na dodatu vrijednost.	2	0,67	8	2,67	62	20,67	148	49,33	80	26,67
Potrebno je izvršiti izmjene i/ili dopune Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dodatu vrijednost.	2	0,67	7	2,33	59	19,67	152	50,67	80	26,67
Potrebno je ukinuti posebnu šemu u građevinarstvu.	4	1,33	22	7,33	114	38,00	84	28,00	76	25,33
Potrebno je pojednostaviti proceduru prenosa imovine sa poreskog obveznika regulisanu članom 7. Zakona o porezu na dodatu vrijednost.	3	1,00	4	1,33	54	18,00	154	51,33	85	28,33
Potrebno je omogućiti pravo odbitka ulaznog PDV-a pri nabavci putničkih vozila za potrebe preduzeća.	9	3,00	42	14,00	34	11,33	109	36,33	106	35,33
Potrebno je omogućiti pravo odbitka ulaznog PDV-a na reprezentaciju.	22	7,33	78	26,00	64	21,33	72	24,00	64	21,33
Prijavljivanje PDV-a potrebno je vršiti prema naplaćenom a ne prema PDV-u iskazanom u fakturisanjoj realizaciji.	15	5,00	34	11,33	72	24,00	75	25,00	104	34,67
Potrebno je omogućiti plaćanje PDV-a iskazanog u prijavi samooporezivanja do 30-og narednog mjeseca po isteku perioda za koji se podnosi.	4	1,33	12	4,00	35	11,67	106	35,33	143	47,67
Podnošenje PDV prijava treba biti na kvartalnom, a ne na mjesečnom nivou.	18	6,00	118	39,33	58	19,33	49	16,33	57	19,00
Neiskorišteni poreski kredit obveznicima treba biti vraćen u kraćem roku nego što je to regulisano trenutnom zakonskom legislativom (6 mjeseci).	5	1,67	9	3,00	35	11,67	149	49,67	102	34,00
Potrebno je povećati prag oporezivanja.	8	2,67	74	24,67	76	25,33	75	25,00	67	22,33

Potrebno je omogućiti elektronsko podnošenje zahtjeva za registraciju i izmjenu podataka u jedinstvenom registru obveznika indirektnih poreza.	2	0,67	3	1,00	19	6,33	149	49,67	127	42,33
Potrebno je ublažiti kazne za poreske prekršaje iz oblasti PDV-a.	4	1,33	30	10,00	37	12,33	88	29,33	141	47,00

Izvor: Izračun autora

usmjeriti u pravcu uvođenja sniženih stopa PDV-a, prije svega na osnovne kategorije životnih namirnica i usluga kao što su lijekovi, hljeb, mlijeko, dječija hrana, jestiva ulja i masti, te usluge vodosnabdijevanja.

3.2. Analiza stavova ispitanika o perspektivama razvoja sistema PDV-a

Sa ciljem utvrđivanja perspektiva razvoja sistema PDV-a, ispitanicima je ponuđeno trinaest tvrdnji sa mogućim pravcima usmjerenja istih. Raspored njihovih odgovora dat je u tabeli 5.

Tvrdnje kod kojih su dobijeni rezultati pokazali najveći stepen slaganja ispitanika su: „Potrebno je omogućiti elektronsko podnošenje zahtjeva za registraciju i izmjenu podataka u jedinstvenom registru obveznika indirektnih poreza“ sa 92% odgovora ispitanika „Slažem se“ i „U potpunosti se slažem“, „Neiskorišteni poreski kredit obveznicima treba biti vraćen u kraćem roku nego što je to regulisano trenutnom zakonskom legislativom (6 mjeseci)“ sa 83,67%, te „Potrebno je omogućiti plaćanje PDV-a iskazanog u prijavi samooporezivanja do 30-og narednog mjeseca po isteku perioda za koji se podnosi“ sa 83% odgovora ove vrste.

Tabela 6. Deskriptivni pokazatelji stavova o perspektivama razvoja sistema PDV-a

tvrdnja	prosjek	modus	standardna devijacija
Potrebno je izvršiti izmjene i/ili dopune Zakona o porezu na dodatu vrijednost.	3,99	4	0,801
Potrebno je izvršiti izmjene i/ili dopune Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dodatu vrijednost.	4,00	4	0,787
Potrebno je ukinuti posebnu šemu u građevinarstvu.	3,69	3	0,976
Potrebno je pojednostaviti proceduru prenosa imovine sa poreskog obveznika regulisanu članom 7. Zakona o porezu na dodatu vrijednost.	4,05	4	0,779
Potrebno je omogućiti pravo odbitka ulaznog PDV-a pri nabavci putničkih vozila za potrebe preduzeća.	3,87	4	1,133
Potrebno je omogućiti pravo odbitka ulaznog PDV-a na reprezentaciju.	3,26	2	1,259
Prijavljivanje PDV-a potrebno je vršiti prema naplaćenom a ne prema PDV-u iskazanom u fakturisanjoj realizaciji.	3,73	5	1,192
Potrebno je omogućiti plaćanje PDV-a iskazanog u prijavi samooporezivanja do 30-og narednog mjeseca po isteku perioda za koji se podnosi.	4,24	5	0,905
Podnošenje PDV prijava treba biti na kvartalnom, a ne na mjesečnom nivou.	3,03	2	1,249
Neiskorišteni poreski kredit obveznicima treba biti vraćen u kraćem roku nego što je to regulisano trenutnom zakonskom legislativom (6 mjeseci).	4,11	4	0,846
Potrebno je povećati prag oporezivanja.	3,40	3	1,159
Potrebno je omogućiti elektronsko podnošenje zahtjeva za registraciju i izmjenu podataka u jedinstvenom registru obveznika indirektnih poreza.	4,32	4	0,697
Potrebno je ublažiti kazne za poreske prekršaje iz oblasti PDV-a.	4,11	5	1,051

Izvor: Izračun autora

I kod ove grupe tvrdnji, kao i kod svih prethodnih, izračunate su vrijednosti deskriptivnih statističkih pokazatelja, a dobijeni rezultati prikazani su u tabeli 6.

Rezultati provedene analize pokazuju da, kada su u pitanju perspektive razvoja sistema PDV-a u BiH, prema mišljenju obveznika indirektnih poreza iste neminovno treba usmjeriti u izmjene i dopune zakonske legislative kojom je ova oblast regulisana, prije svega u pravcu omogućavanja elektronskog podnošenja zahtjeva za registraciju i izmjenu podataka u jedinstvenom registru obveznika indirektnih poreza, produženja roka za plaćanje PDV-a u prijavi samooporezivanja sa 10-og na 30-i narednog mjeseca po isteku perioda za koji se prijava podnosi te ublažavanje kazni za poreske prekršaje i skraćenje roka za vraćanje neiskorištenog poreskog kredita koji, prema trenutnoj zakonskoj regulative, iznosi šest mjeseci.

Razvoj postojećeg sistema potrebno je vršiti i u dijelu koji se tiče posebne šeme u građevinarstvu, u smislu njenog ukidanja, pojednostavljenja procedure prenosa imovine sa poreskog obveznika regulisane članom 7. Zakona o porezu na dodatu vrijednost, omogućavanja prava odbitka ulaznog PDV-a pri nabavci putničkih vozila za potrebe preduzeća te prijavljivanja PDV-a prema naplaćenom, a ne PDV-u iskazanom u fakturisanjoj realizaciji.

Prema mišljenju obveznika, nije neophodno vršiti izmjene zakonske regulative u dijelu poreskog perioda za koji se podnosi PDV prijava samooporezivanja te priznavanja prava odbitka ulaznog PDV-a na reprezentaciju. Vrijednosti prosjeka te modus koji pokazuje da se najveći broj obveznika ne slaže sa izmjenama u ovom dijelu, vode do zaključka da je podnošenje PDV prijave samooporezivanja na mjesečnom nivou, kao i osporavanje prava odbitka ulaznog poreza na troškove reprezentacije, adekvatan i regularan element na kojem bi i u budućnosti trebalo bazirati sistem PDV-a u BiH.

ZAKLJUČAK

BiH je od 01.01.2006. godine sistem poreza na promet zamijenila PDV-om, što zasigurno predstavlja jednu od najvećih reformi. Kada su u pitanju perspektive daljeg razvoja sistema PDV-a u BiH, kao jedna od tema

koja se najčešće nameće je uvođenje diferencirane stope PDV-a. Komparirajući poresku stopu u BiH sa poreskim stopama zemalja u okruženju dolazi se do zaključka da BiH, za razliku od ostalih analiziranih zemalja ima jedinstvenu stopu od 17%, dok ostale imaju diferencirane stope, prilikom čega se snižena stopa primjenjuje na slične kategorije proizvoda i usluga. Posmatrana struktura javnih prihoda pokazala je da u BiH u strukturi javnih prihoda dominira PDV, u Hrvatskoj je to porez na robu i usluge, dok u Srbiji i Crnoj Gori najveći udio u strukturi javnih prihoda imaju doprinosi, a zatim PDV. Po pitanju ostalih elemenata sistema PDV-a u ovim zemljama prisutne su sličnosti, što je rezultat činjenice da se većina zemalja u okruženju prilikom implementacije PDV-a vodila iskustvima i propisima EU.

Na temelju dobijenih rezultata primarnog istraživanja, prateći navedenu strukturu anketnog upitnika korištenog u istraživanju, mogu se izvući sljedeći zaključci:

Dobijeni rezultati kada su u pitanju stope PDV-a, prije svega, pokazuju da obveznici smatraju da je, po uzoru na poreske sisteme zemalja EU, u BiH neophodno uvesti sniženu stopu PDV-a na određene proizvode i usluge, prije svega na lijekove, određene prehrambene proizvode (hljeb, mlijeko, dječija hrana, jestiva ulja i masti itd.) te snabdijevanje vodom. Dobijene vrijednosti modusa kod ovih tvrdnji pokazuju da se najveći broj obveznika u potpunosti slaže sa potrebom izmjene sistema PDV-a u tom smislu. Uvođenje više stopa PDV-a, smatraju obveznici, rezultiralo bi ukidanjem njegovog regresivnog djelovanja u smislu smanjenja jaza između bogatog i siromašnog sloja stanovništva i, u konačnici, ne bi rezultiralo kreiranjem povoljnijeg ambijenta za razne malverzacije i poresku evaziju. Prosječne vrijednosti kod ovih tvrdnji su istina u zoni indiferentnog stava obveznika, ali vrijednosti medijana, koje pokazuju da se najveći broj obveznika slaže sa navedenim, te prikazana distribucija frekvencija koja pokazuje da se preko 50% ispitanika u većoj ili manjoj mjeri slaže sa navedenim tvrdnjama, ipak u konačnici određuju optimalan stav poreskih obveznika kada su u pitanju ove implikacije uvođenja više stopa PDV-a.

Dakle, prema mišljenju obveznika indirektnih poreza, potrebno je ići u pravcu uvođenja sniženih

stopa PDV-a, prije svega na osnovne kategorije životnih namirnica i usluga, kao što su lijekovi, hljeb, mlijeko, dječija hrana, jestiva ulja i masti, te usluge vodosnabdijevanja.

Kada su u pitanju perspektive razvoja sistema PDV-a u BiH, prema mišljenju obveznika indirektnih poreza iste neminovno treba usmjeriti u izmjene i dopune zakonske legislative kojom je ova oblast regulisana, prije svega u pravcu omogućavanja elektronskog podnošenja zahtjeva za registraciju i izmjenu podataka u jedinstvenom registru obveznika indirektnih poreza, produženja roka za plaćanje PDV-a u prijavi samooporezivanja sa 10-og na 30-i narednog mjeseca po isteku perioda za koji se prijava podnosi, te ublažavanje kazni za poreske prekršaje i skraćenje roka za vraćanje neiskorištenog poreskog kredita.

Razvoj postojećeg sistema potrebno je vršiti i u dijelu koji se tiče posebne šeme u građevinarstvu, u smislu njenog ukidanja, pojednostavljenja procedure prenosa imovine sa poreskog obveznika regulisanu članom 7. Zakona o porezu na dodatu vrijednost, omogućavanja prava odbitka ulaznog PDV-a pri nabavci putničkih vozila za potrebe preduzeća te prijavljivanja PDV-a prema naplaćenom, a ne PDV-u iskazanom u fakturisanjoj realizaciji.

Prema mišljenju obveznika, nije neophodno vršiti izmjene zakonske regulative u dijelu poreskog perioda za koji se podnosi PDV prijava samooporezivanja, te priznavanja prava odbitka ulaznog PDV-a na reprezentaciju.

Na temelju svega naprijed navedenog, može se konstatovati da su identifikovana rizična područja i mogućnosti za unaprijeđenje postojećih procedura kada je u pitanju sistem PDV-a u BiH.

LITERATURA

I Knjige i priručnici

1. Alić, Š., *Porez na dodanu vrijednost i efikasnost poreznog sistema*, Feri Tuzla, 2002.
2. Alić, Š., Kešetović, I., Čaušević, K., *PDV u sistemu računovodstva i poslovnih finansija*, Printcom Tuzla, 2006.

3. Brummerhoff, D., *Javne finansije*, Mate, Zagreb, 1996.
4. Grgić, R., *Menadžment javnih finansija*, Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka, 2010.
5. Hodžić, K., Arnaut, E., Mahmutović, H. Kurtović, H., *Osnove ekonomije*, Sveučilište/Univerzitet Vitez, Vitez, 2014.
6. Jelčić, B., Lončarić-Horvat, O., Šimović, J., Arbutina, H., Mijatović, N., *Financijsko pravo i financijska znanost*, Narodne novine, Zagreb, 2008.
7. Jeličić, B., *Javne finansije*, RRI-plus d.o.o za nakladištvo i poslovne usluge, Zagreb, 2001.
8. Jeremić, Lj., *Osnovi finansija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008.
9. Milošević, M., *Nezakonita evazija poreza na dodatu vrijednost*, Pravni fakultet, Beograd, 2014.
10. Milošević, M., *Značajnija odstupanja Zakona o porezu na dodatu vrednost od komunitarne PDV regulative*, Pravni fakultet Univerziteta Union, 2014.
11. Musgrave, R., *Teorija javnih finansija*, Naučna knjiga, Beograd, 1973.
12. Piljić, J., *PDV i knjigovodstvo u unutarnjem i vanjskotrgovinskom prometu*, OFF-SET, Tuzla, 2006.
13. Puljić, M., *PDV u BIH, prednosti i mane*, Sarajevo, 2006.
14. Samuelson, P., Nordhaus, W., *Ekonomija*, Mate, Zagreb, 1992.

II Publikacije, izvještaji i članci

1. Ainsworth, Richard, T., Technology Can Solve MTIC Fraud-VLN, Rtvat, D-VAT certification, *International VAT Monitor*, 3/2011
2. Ainsworth, Richard, T., Zapper- Retail VAT Fraud, *International VAT Monitor*, 3/2010
3. Alić, Š., *Uticaj poreskog sistema na konkurentnost preduzeća*, Uprava za indirektno oporezivanje – Regionalni centar Tuzla
4. Antić, D., Efikasnost naplate PDV-u BiH, *Bilten Odjeljenja za makroekonomsku analizu UO UINO*, 2007.
5. Antić, D., Potrebe, mogućnosti i prepreke uvođenju diferenciranih stopa PDV-a u BiH,

Zbornik radova 13. Međunarodnog simpozija „Fiskalni okvir i održivi razvoj BiH“, Revicon, 2012., str. 143-168.

6. Antić, D., *Studije o implikacijama diferencijalnih stopa PDV-a u BiH*, Banja Luka, 2011.
7. Arnaut, E., Golub, Dž., Uticaj poreza na dodanu vrijednost na efikasnost poslovanja izvoznih preduzeća u procesu vanjskotrgovinske razmjene u Bosni i Hercegovini, *Tranzicija*, br. 35, 2015., str. 87-109.
8. Barac, Z., Sustav PDV-a u BiH u odnosu na EU Direktivu, *Zbornik radova 13. Međunarodnog simpozija „Fiskalni okvir i održivi razvoj BiH“*, Revicon, Sarajevo, 2012., str. 129-142.
9. European Commission, *Taxation trends in the European Union*, 2010.
10. European Commission, *VAT rates applied in the Member States of the European Union*, 2019.
11. Evropska komisija, *Izveštaj o Crnoj Gori 2016*, Brisel, 09.11.2016. godine
12. Fabijančić, Z., Da li promjene PDV-a?, *Zbornik radova znanstvenog skupa Promjene u sustavu javnih prihoda, Republika Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 2003.
13. Javor, Lj., Stope PDV-a u zemljama Evropske unije s osvrtom na stope u Hrvatskoj, *Suvremeno poduzetništvo*, godina 11, broj 2, Zagreb, 2004., str. 57-65.
14. Keen M., Smith S., VAT Fraud and Evasion: What Do We Know, and What Can be Done?, *Working Paper (WP/07/31), International Monetary Fund*, 2007.
15. Kesner Škreb, M., Porez na dodanu vrijednost, *Financijska praksa*, br. 6, Zagreb, 1995., str. 650-657.
16. Kuliš, D., Stope poreza na dodanu vrijednost u Europskoj uniji, *Porezni vjesnik: službeno glasilo Porezne uprave Republike Hrvatske*, br. 4., Zagreb, 2005.
17. Kumalić, J., Da li treba uvoditi diferencijalne porezne stope u sistem PDV Bosne i Hercegovine, *Primus*, Sveska 1, broj 4, 2012., str. 174-182.
18. Kumalić, J., Izgradnja poreznog sistema za poticanje strukturnih promjena i prelazak na tržišnu privredu, *Zbornik radova sa stručno-*

Časopis za ekonomiju i politiku tranzicije

naučne rasprave Poreska reforma u funkciji posticanja privrednog razvoja i novog zapošljavanja, Univerzitet “Vitez” Travnik, 2012., str. 33-54.

19. Kumalić, J., *Značaj uvođenja poreza na dodanu vrijednost u porezni sistem BiH*, Revicon, Sarajevo, br. XI, 2002., str. 31 - 46.
20. Regoje, A., Neizravni porezi u Bosni i Hercegovini u poređenju sa zemljama EU, *Bilten Odsjelenja za makroekonomsku analizu UO UINO*, 2008.
21. Skupština Crne Gore, Parlamentarni institut, *Visina stope PDV-a u državama članicama EU i zemljama regiona u posljednjih deset godina*, Istraživački centar, 2017.
22. Uprava za indirektno oporezivanje, Odjeljenje za makroekonomsku analizu, *Oma Bilten*, Banja Luka
23. Uredba Vijeća EU
24. World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report*
25. Ministarstvo finansija Republike Srbije, 2019. Bilten javnih finansija 12/2019, broj 184, Beograd, str. 35-37.

III Zakonska regulativa

1. Zakon o akcizama u Bosni i Hercegovini (“Službeni glasnik BiH” broj 49/09, 49/14 i 60/14)
2. Zakon o porezu na dodatu vrijednost („Službeni glasnik BiH“, broj 9/05, 35/05, 100/08 i 33/17)
3. Zakon o Upravi za indirektno oporezivanje („Službeni glasnik BiH“, broj: 89/05)
4. Zakon o postupku indirektnog oporezivanja („Službeni glasnik BiH“, broj: 89/05, 100/13)
5. Zakon o sistemu indirektnog oporezivanja u BiH („Službeni glasnik BiH“, broj: 44/03, 55/04, 34/07, 49/09, 32/13)
6. Pravilnik o primjeni Zakona o porezu na dodatu vrijednost („Službeni glasnik BiH“, broj: 93/05, 21/06, 60/06, 06/07, 100/07, 35/08)
7. Pravilnik o kontroli i ograničenoj provjeri indirektnih poreza („Službeni glasnik BiH“, broj: 68/16)

IV Internet izvori

1. www.uino.ba

Journal of economic and politics of Transition

2. www.reckon.co
3. www.ec.europa.eu
4. www.poslovniforum.hr
5. www.oma.uino.gov.ba/publikacije/Sazetak_hr.pdf
6. <https://eprijava.tax.gov.me/TaxisPortal>
7. <https://mfin.gov.hr/proracun-86/drzavni-proracun-2019-godina/608>

PORESKI KLIN U BOSNI I HERCEGOVINI²

TAX WEDGE IN BOSNIA AND HERCEGOVINA

SAŽETAK

Posebno je obrađen poreski klin, i poresko opterećenje na rad kroz koje će se najbolje uvidjeti veza između poreza i nezaposlenosti. Predmet istraživanja je uticaj poreza na nezaposlenost, tj. istražiti u kojoj mjeri i na koji način porezi utiču na broj nezaposlenih. Cilj istraživanja je osnovu statističkih podataka i empirijskih istraživanja identificirati i analizirati uticaj i efekte djelovanja poreza na nezaposlenost i utvrditi iznos poreskog klina u Bosni i Hercegovini. Empirijski dio istraživanja će biti najviše baziran na osnovu sekundarnih podataka (kvantitativnih – finansijskih veličina i kvalitativnih – mišljenja eksperata fiskalno-finansijske profesije), s obzirom da je riječ o makrovarijablama.

ABSTRACT

The tax wedge, and the tax burden on labor, through which the connection between taxes and unemployment will best be seen, is specifically addressed. The subject of research is the impact of taxes on unemployment, i.e. to investigate to what extent and in what way taxes affect the number of unemployed. The goal of the research is, to identify and analyze the impact and effects of the unemployment tax and determine the amount of the tax wedge in Bosnia and Herzegovina.

The empirical part of the research will be mostly based on secondary data (quantitative - financial figures and qualitative - opinions of experts in the fiscal and financial profession), given that is about macro variables.

UVOD

Poreski sistemi čine kombinaciju većeg broja poreza, a jedan od najznačajnijih pokazatelja koji se pripisuje javnom sektoru je visina poreskog opterećenja pojedinih poreskih prihoda u ukupnom bruto društvenom proizvodu.

Osnovna hipoteza glasi: Broj i visina poreskih opterećenja su pozitivno korelirani sa brojem nezaposlenih u Bosni i Hercegovini

Iz postavljene osnovne hipoteze rada proizilaze i pomoćne hipoteze rada:

Pomoćna hipoteza 1: Postoji veza između poreza i ekonomskog cilja „zaposlenost“

Pomoćna hipoteza 2: Na osnovu statističkih podataka i pomoću odabranih modela moguće je utvrditi značaj uticaja broja i visine poreza na broj nezaposlenih

KLJUČNE RIJEČI: nezaposlenost, porezi, poresko opterećenje, poreski klin, plate, doprinosi, poreski teret na rad

KEY WORDS: unemployment, taxes, tax wedge, payments, contributions, tax burden on labor

JEL: H23, E24

¹ Magistar ekonomije, Ediba Kovačević, Stručni saradnik za računovodstvo i finansije, zaposlena u CaDa Solucije doo, adresa Džemala Bijedića 199/1 Sarajevo, ediba.kovacevic@gmail.com

² Urednički kolegij časopisa je recenzirao i kategorizirao rad kao NAUČNI-PREGLEDNI RAD

Pomoćna hipoteza 3: Manja poreska opterećenja na rad dovela bi do pokretanja većeg broja malih i srednjih preduzeća, što bi po automatizmu smanjilo broj nezaposlenih, povećalo rast proizvodnje i zaposlenost - dva glavna ekonomska cilja.

Na osnovu KPMG i OECD metodologije pokazan je značaj odabira adekvatnih metodologija kojima se izračunava poreski klin. Dokazano je da uzimanje u obzir različitih faktora i različitih modela, te polaznih pretpostavki dovodi do različitih rezultata, i upravo je adekvatan odabir polaznih pretpostavki ključan kod metodologija kako bi se dobio objektivni output koji će prikazati realno stanje i dovesti do najispravnijih zaključaka.

1. PORESKI KLIN U BOSNI I HERCEGOVINI

Visina poreznog tereta u nekoj zemlji zavisi od ciljeva politike oporezivanja (fiskalni, ekonomski, socijalni, populacioni i dr.), ali, objektivno, i od veličine baze oporezivanja, tj. dohodka, tradicije koju sistem oporezivanja dohodka ima u ukupnom poreznom sistemu, osposobljenosti poreznih vlasti da upravljaju sistemom, i dr. Porezni klin je razlika između bruto troška rada za poslodavca i neto plate koju prima radnik, a nastaje kao rezultat oporezivanja rada. Povećanjem poreznog klina povećava se trošak radne snage firme te tako direktno utiče i na nivo nezaposlenosti.

Studije koje su se bavile poreskim opterećenjem rada na regionalnom nivou dokumentuju da je navedeni fenomen karakterističan za cijeli zapadni Balkan (vidjeti Randelović-Žraković, 2012.). Poređenja između zemalja različitog stepena razvijenosti, međutim, zahtijevaju opreznost. Na primjer, nivo usluga (odnosno koristi) koje se obezbjeđuju iz plaćenih doprinosa igraju značajnu ulogu u evaluaciji i poređenju poreskog klina između zemalja. Također, različite zemlje imaju različit nivo poštovanja zakona, odnosno, mogu tolerisati veći poreski klin, bez kontra efekata po formalnu zaposlenost.

Više analiza koje su se bavile uzrocima lošeg stanja na tržištu rada u različitim zemljama su konstatovala da što je viša stopa poreza i obaveznih doprinosa, manja je plata koju zaposleni „nosi kući“, čime se gubi

motiv za aktivno traženje posla. Ova razlika između iznosa koji plaća poslodavac i iznosa koji bude isplaćen radniku, tzv. „poreski klin“ (eng. tax wedge), predstavlja motiv za rad na crno. Opsežna studija o uticaju oporezivanja radne snage na zaposlenost, provedena u periodu od 1990. do 2009. godine u 33 zemlje, dokumentuje pozitivnu korelaciju između stope nezaposlenosti i prosječnog oporezivanja rada³. Još važniji zaključci koji proizlaze iz ove studije odnose se na činjenicu da „poreska politika može igrati samo manju ulogu u određivanju rezultata na tržištu rada u poređenju sa ostalim kanalima podrške u toj oblasti. Poreska politika nije nikako jedina za popravljavanje ukupne situacije na tržištu rada. Međutim, sa aspekta ključnih problema koji su uočeni u konkretnom slučaju BiH, rezultati ove studije su više nego ohrabrujući – poreskim mjerama moguće je uticati na rezultate na tržištu rada, kao i usmjereno djelovati na pojedine jasno prepoznate kategorije nezaposlenih.

Istraživanje o međusobnoj ovisnosti poreznog klina i nezaposlenosti je provedeno (Elmeskov, 1998.) i u njemu je uz pomoć metode regresije ispitan uticaj poreznog klina, ali i nekih drugih faktora, na stopu nezaposlenosti zemalja OECD-a. Rezultat tog istraživanja pokazao je znatan utjecaj poreznog klina na stopu nezaposlenosti. Autori su procijenili da je u posmatranom razdoblju smanjenje poreznog klina od 7% moglo uticati na smanjenje stope nezaposlenosti za oko 0,7 postotnih poena.

Koliko je poresko opterećenje u zemljama je teško utvrditi, pa se često uzima hipotetički dohodak koji se onda upoređuje sa stvarnim dohodkom u jednoj zemlji, a koji se prilagodi sistemu oporezivanja jedne zemlje. Porezni klin pokazuje kolika su davanja državi od ukupnih troškova rada. Davanja državi propisana su zakonima i za svaku su državu različita i ovise o visini plate radnika, mjestu stanovanja, te uzdržavanjem članovima koji utiču na lični odbitak poreznog obveznika.

³ Role and impact of labor taxation policies, Bocconi University, 2011.

1.1. Izračun poreskog klina u Bosni i Hercegovini po metodologiji KPMG

Troškovi poreznih obveznika definirani su na uobičajeni način: kao svi troškovi koje su ostvarili porezni obveznici pri udovoljavanju zahtjevima poreznog zakonodavstva i porezne vlasti, mimo iznosa stvarno plaćenog poreza i bilo kakvih ostalih troškova prouzrokovanih ekonomskim poremećajima (distorzijama) kao posljedicom same prirode poreza (Sandford, 1995:1).

Izračunavanje poreznog klina po KPMG metodologiji podrazumijeva sljedeći način⁴:polazi se od referentne veličine dohodka za (94) zemlje od 100.000 USD, a potom i 300.000 USD na godišnjem nivou, a koju čini “bruto plata” zaposlenika.

Bruto plata uključuje godišnji neto iznos koji primi obveznik dohodka, zakonske obaveze koje se obračunavaju, odbijaju i plaćaju “na teret” obveznika – zaposlenika (“iz bruto plate”).

Porezni obveznik koristi samo godišnji osnovni lični odbitak, tj. posmatra se obveznik bez odbitaka za izdržavane članove porodice i/ili druge odbitke; sve zakonske obaveze: porez i doprinosi koji se plaćaju

Časopis za ekonomiju i politiku tranzicije

iz bruto plate, odnosno “na teret zaposlenika”, te eventualno druge zakonske obaveze, stavljaju se u odnos sa bruto platom i množe sa stotinu.

Utvrđivanje veličine poreznog klina prema KPMG International metodologiji se matematički može izraziti na sljedeći način:

$PK = (BPZ - NPZ) / BPZ$, gdje navedeni izrazi imaju sljedeće značenje:

PK = porezni klin;

BPZ = bruto plata zaposlenika (tj. neto plata zaposlenika + porez + doprinosi na teret zaposlenika); NPZ = neto plata zaposlenika (dio bruto plate koji radnik dobije “na ruke”, tj. “na račun”, poslije odbitaka poreza i doprinosa). S obzirom na to da razlika BPZ – NPZ predstavlja, u stvari, doprinose na teret osiguranika i porez, porezni klin se može izraziti i na sljedeći način: $(DTZ + P) / BPZ$, gdje navedeni izrazi imaju sljedeće značenje: DTZ = doprinosi na teret zaposlenika i P = porez na dohodak (platu).

Na osnovu provedenog istraživanja se vidi da je najveći porezni klin u Belgiji na 100.000 USD bruto dohodka, i to 47,0%. To znači da se od ukupno 100.000

Journal of economic and politics of Transition

plativi na teret zaposlenika (Effective employee social security rate). Visoko treće, prema ovom istraživanju zauzima, susjedna Republika Hrvatska sa poreznim klinom od 46,1%, od čega se na porez odnosi 26,6%, a na doprinose za obavezno socijalno osiguranje 19,5%. Susjedna Srbija se nalazi na čak 83. mjestu sa niskim poreznim klinom od 17%. Najniži poreski klin od 94 zemlje ima Macau.

Prema izračunu KPMG International, BiH se nalazi na devetnaestom mjestu, od ukupno 94 zemlje koje su predmet analize. Porezni klin BiH iznosi 37,5%, s tim da se na porez na dohodak odnosi 6,5%, a na doprinose za obavezno socijalno osiguranje 31%. Drugim riječima, od 100.000 USD zarađenog dohodka, obvezniku će poslodavac obustaviti i u korist budžeta i fondova uplatiti 31.000 USD doprinosa za obavezno socijalno osiguranje, i 6.500 USD poreza, a razliku u iznosu od 62.500 USD isplatiti zaposlenom.

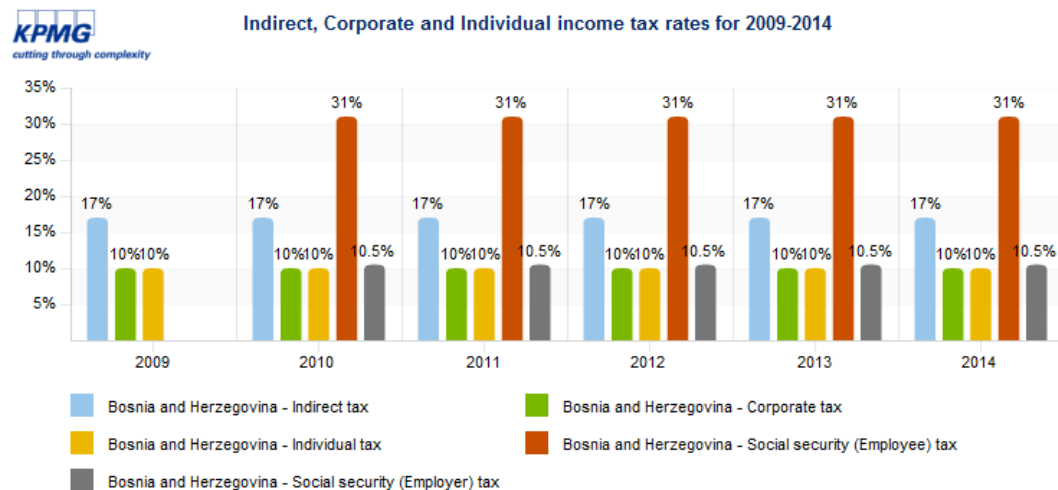
Obzirom na složenu strukturu i teritorijalnu raspodjelu na Federaciju BiH, RS, i Distrikt Brčko, te sistem oporezivanja koji nije jedinstven i usklađen za

za zemlju u kojoj je prosječna neto plata zaposlenih u Republici Srpskoj isplaćena u aprilu 2024 godine iznosila 1400 KM , a prosječna bruto plata 2125 KM⁵ a u FBiH 1364 KM (489,28 USD) neto plata, a 2125 KM bruto plata,⁶ a za Brčko Distrikt⁷ za februar 2024 iznosi 1279 KM neto, dok bruto je iznosila 1903 KM. KPMG International je BiH rangirala na 19. mjesto po visini obaveza na bruto dohodak od nesamostalnog rada, i to od ukupno posmatrane 94 zemlje koje obrađuje ova kuća. Ovakvo mjesto ne donosi dobru poziciju kod potencijalnih investitora, s obzirom na to da su zakonske obaveze koje se plaćaju iz bruto dohodka sastavni dio troška rada, ali ni zaposlenima, zbog visokog učešća države u njihovim primanjim. A obzirom na nerelan dohodak od 100 000 USD kao i činjenicu da je uzeta u obzir samo FBiH javlja se potreba izračunavanja po istoj metodologiji, ali za sva tri nivoa i po realnijem dohodku.⁸

1.1.1. Veličina i komponente poreznog klina izračunatog na 20 000 USD u BiH

Obzirom na dvije osnovne činjenice (nerealan dohodak i uzimanje u obzir samo FBiH) zbog kojih je

Grafikon 1: Indirektni, porez na dobit i individualni porezi za 2009. – 2014.

Izvor: KPMG

4 [Internet] KPMG’s Individual Income Tax and Social Security Rate Survey 2012, dostupno na: <https://www.kpmg.com/CN/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Individual-Income-Tax-Social-Security-Rate-O-201210.pdf>

USD 47% usmjerava u budžete odnosno fondove, a 53% ostaje zaposleniku. Od 47% prihoda koji se usmjerava za finansiranje države, 33,9% se odnosi na porez na dohodak (Effective income tax rate), dok su 13,1% doprinosi za obavezno socijalno osiguranje

sve nivoe postavlja se pitanje adekvatnosti ovakvog obračuna.

Obzirom na podatke na stranici samo za FBiH (stopi doprinosa 31%), može se zaključiti da nije uzeta u obzir teritorijalna raspodjela na dva entiteta i Distrikt Brčko. Osim toga dohodak od 100.000 USD je nerelan

5 “Službeni glasnik RS”, broj 45/24
6 “Službene novine Federacije BiH”, broj 47/24
7 Statistički Bilten BD BH br 7
8 Prema kursnoj listi CBBIH: dostupno na: [http://www.cbbh.ba/?id=4SDR\(SpecialDrawingRights\)](http://www.cbbh.ba/?id=4SDR(SpecialDrawingRights)) na dan 20. 02. 2015 = USD 1.41135 tj. 300x12=3600/1.41135=2 550.7 USD

KPMG metodologija neadekvatna, u nastavku je data modifikovana metodologija KPMG. Dohodak od 20 000 USD je mnogo realnija polazna pretpostavka obzirom na prosječnu bruto platu u Bosni i Hercegovini. Potrebno je naglasiti da su razmatrane većinom razvijene zemlje za koje ima smisao dohodak od 100 000 USD, pa poredeći njihov standard (standard razvijenih zemalja) i standard Bosne i Hercegovine (zemlje u razvoju) uporedba je i dalje moguća, čak i realnija nego pretpostavljajući jedan dohodak za sve zemlje. Zbog toga se može postaviti pitanje koja je svrha komparacije, odnosno čemu služe ovi izračuni, jer su tako visoka primanja u BiH, kao i u drugim zemljama u razvoju prava rijetkost. U tabeli na sljedećoj stranici je prikazan poreski klin uz adekvatnije i realnije polazne pretpostavke.

Tako ako se razloži poreski klin na dva sastavna dijela: efektivnu stopu poreza i efektivnu stopu doprinosa, BiH (u stvari F BiH) ima najnižu efektivnu poresnu stopu od svih prikazanih zemalja (6,5%)⁹ u odnosu na hipotetički godišnji bruto dohodak (bruto platu) u iznosu od 100.000 USD, a kada se uzme u obzir efektivna stopa od 5,62% za FBiH uz mnogo realniji dohodak od 20 000 USD dolazimo do još bolje pozicije. Analizirajući RS i Brčko Distrikt situacija bi bila još povoljnija, ali postavlja se pitanje svrsishodnosti razdvajanja po teritorijalnim jedinicama, a zatim i svrha usporedbe sa ostalim zemljama pojedinačno svake teritorijalne jedinice.

S druge strane, efektivna stopa doprinosa za socijalno osiguranje koja je jednaka zakonskoj stopi iznosi 31% bez obzira na visinu bruto dohodka (u entitetima i Distriktu propisane su samo minimalne, ali ne i maksimalne osnove) i najveća je od svih obrađenih 94 zemlje što daje opravdanje za daljna ispitivanja. Još jedna važna činjenica koja se treba uzeti u obzir prilikom poređenja s drugim zemljama je: pored doprinosa koji se plaćaju na teret zaposlenika (iz plate), većina zemalja u svom sistemu imaju i doprinose koji se plaćaju na teret poslodavca, što je slučaj s Republikom Srpskom. Naime, uzimanje u obzir samo efektivnih stopa doprinosa koji se plaćaju na teret zaposlenika (effective employee social security rate), ukazuje da je fokus posmatranja samo

⁹ Pezerović, Akif., (2012), Poresni klin u Bosni i Hercegovini. Naučni časopis za ekonomiju, str. 3

plata zaposlenika, a ne ukupan trošak koji stvarno ima poslodavac. Naime, bruto plata je samo dio troška rada koji za rad plaća poslodavac, drugi dio su doprinosi na teret poslodavca. Uzimanje u obzir samo doprinosa koji se plaćaju na teret zaposlenika bilo bi potpuno shvatljivo ako se radi o analizama koje su interesantne za zaposlenika (životni standard, pravednost oporezivanja, preraspodjela dohotka usljed oporezivanja, socijalna prava, potražnja za zaposlenjem, i sl.). Navedene činjenice mogu upućivati na zaključak da prilikom kreiranja porezne politike u ovom dijelu nikako ne bi trebalo snižavati porezno opterećenje jer je ono i onako vrlo nisko, te bi dalje snižavanje vodilo dilemi svrhe oporezivanja. Obzirom na neadekvatnost ove metodologije u nastavku je dat izračun po metodologiji OECD-a.

1.2. Izračun poreskog klina u Bosni i Hercegovini po metodologiji OECD

Organizacija OECD također za svoje članice¹⁰ izračunava i objavljuje poresni klin na godišnjem nivou. Međutim, u ovom slučaju, u fokusu posmatranja je cijena rada za prosječnog zaposlenika (average worker). Ova metodologija daje realnije rezultate u odnosu na metodologiju korištenu od strane KPMG International, posebno za zemlje sa relativno niskim dohocima, kakva je i BiH. U nastavku ćemo izračunati poresni klin po metodologiji koju koristi OECD i izvesti odgovarajuće zaključke.

Realnije prikazivanje stvarnog stanja, i to kako sa stanovišta opterećenosti bruto plate zakonskim obavezama, tako i veličine ukupnog troška rada za pojedine zemlje koje ima poslodavac, daje metodologija koju koristi OECD.

Izračunavanje poreznog klina prema metodologiji koju koristi OECD vrši se na sljedeći način:¹¹ u fokusu posmatranja je trošak rada za “prosječnog radnika” (“average worker”) kao referentna veličina za svaku zemlju posebno, i to na godišnjem nivou;

trošak rada uključuje neto iznos koji primi obveznik

¹⁰ Bosna i Hercegovina nije članica OECD-a

¹¹ [Internet] Taxing wages, Paris OECD, dostupno na: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/taxation/taxing-wages-2014_tax_wages-2014

dohodka, zakonske obaveze koji se obračunavaju, odbijaju i plaćaju iz dohodka (tj. doprinose koji se plaćaju na teret zaposlenika i porez na dohodok), kao i doprinose na teret poslodavca;

poreski obveznik koristi samo osnovni lični odbitak, tj. posmatra se obveznik bez odbitaka za izdržavane članove porodice ili/i druge odbitke;

sve zakonske obaveze (porez i doprinosi “na teret zaposlenika”, doprinosi “na teret poslodavca”, te eventualno druge zakonske obaveze) stavljaju se u odnos sa “prosječnim troškom rada” i množe sa stotinu.

Utvrđivanje veličine poreznog klina prema OECD metodologiji se matematički može izraziti na sljedeći način: $PK = (BPZ + DTP - NPZ) / (BPZ + DTP)$.

Poresni klin se može izraziti i na sljedeći način: $(DTP + DTZ + P) / (BPZ + DTP)$, gdje izrazi imaju sljedeće značenje: DTP = doprinos za obavezno socijalno osiguranje koje plaća poslodavac na svoj teret I DTP + BPZ = ukupan trošak rada poslodavca.

KPMG metodologija, za razliku od OECD metodologije, kao predmet posmatranja ima prosječan trošak rada radnika za svaku zemlju (a

ne 100.000 USD), te što trošak rada pored bruto plate sadrži još jednu kategoriju: doprinose na teret poslodavca. Naime, većina zemalja ima izgrađen sistem doprinosa za obavezno socijalno osiguranje koji se sastoji iz dva dijela: dio koji tereti primanje zaposlenika odnosno koji je sastavni dio bruto plate, i dio koji tereti poslodavca, i koji zapravo jeste trošak koji se priznaje i za utvrđivanje oporezive dobiti poslodavca.

Prema tome, fokus posmatranja u ovom slučaju je trošak rada poslodavca, a što je značajno prije svega za potencijalne investitore zato što se radi o potpunoj cijeni koštanja, a ne parcijalnoj, što bruto plata jeste. Trošak rada prosječnog radnika (average worker) obuhvata prosjek za privredne djelatnosti, dakle bez uprave, zdravstvene djelatnosti, socijalne djelatnosti, odbrane itd.

Kao što je već napomenuto, stope poreza i doprinosa nisu zakonom propisane stope, nego efektivne odnosno prosječne stope dobivene kao odnos poreza i doprinosa koje treba platiti na veličinu koja predstavlja bruto platu plus doprinose koji se plaćaju na teret poslodavca (odnosno trošak rada). Također, neke zemlje imaju utvrđenu gornju granicu za uplatu doprinosa (npr. Austrija 44.000 EUR, Njemačka 40.000 EUR), pa kad dohodak prelazi tu granicu

Tabela 2: Izračunavanje poreznog klina u Distriktu Brčko i entitetima (KM)

	Naziv	Federacija BiH	RS	Distrikt Brčko
1.	Prosječna bruto plata godišnje	15 300	15 996	15 180
2.	Doprinosi na teret zaposlenika (F BiH 31%, RS 33%, Distrikt 30,5%)	4 743	5279	4 630
3.	Dohodak prije oporezivanja (1-2)	10 557	10 717	10 550
4.	Osnovni lični odbitak ¹² , godišnji	3600	0	3 600
5.	Poreska osnovica, godišnja (3-4)	6 957	10 717	6 950
6.	Porez na dohodak (Distrikt Brčko 10%, FBiH 10 %, RS 10%)	696	1 071,7	695
7.	Dohodak poslije oporezivanja (3-6)	9 861	9 645,3	9 855
8.	Doprinos na teret poslodavca (6% od 1 ua DB, 10,5% od 1 za FBiH, za RS-0)	1607	0	911
9.	Trošak rada (1+8)	16 907	15 996	16 091
10.	Ukupne obaveze (2+6+8)	7046	6351	6 236
11.	Poresni klin (10/9)	41,7	39,7	38,75

Izvor: Autor, na osnovu službenih podataka navedenih u fusnotama 11, 12, i 13

¹² Prema kursnoj listi CBBIH: dostupno na: <http://www.cbbh.ba/?id=4> SDR (Special Drawing Rights)

apsolutni iznos doprinosa se ne mijenja. Sve ove razlike u metodologiji je potrebno imati u vidu kako bi se razumjela činjenica različitih stopa doprinosa koji se plaćaju na teret zaposlenika u pojedinim zemljama.

Da bi se kompariralo ukupno porezno opterećenje BiH sa zemljama OECD prema ovoj metodologiji, potrebno je izračunati prosječnu stopu poreza i doprinosa za Distrikt i entitete na prosječan trošak rada u privrednim djelatnostima. U FBiH prosječna bruto plata podliježe i doprinosima na teret poslodavca po stopi od 10,5% te je na bruto platu dodat i ovaj trošak. Za obveznike doprinosa prema FBiH, Fondu PIO-a poslodavci iz Distrikta Brčko su takođe obavezni platiti 6% na svoj teret.

Koristeći navedeni postupak može se doći do sljedećih iznosa prosječnih godišnjih troškova plata u BiH: prosječni godišnji trošak plata u Distriktu Brčko iznosi $1.265,84^{13} \times 12 = 15.180$ KM (bruto plata) plus 910 KM (6% doprinosa na teret poslodavca), prosječni godišnji trošak plata u RS iznosi $1.333^{14} \times 12 = 15.996$ KM (nema doprinosa na teret poslodavca) i prosječni godišnji trošak plata u FBiH iznosi $1.275^{15} \times 12 = 15.300$ KM (bruto plata) plus 1.606 KM (10,5% doprinosa na teret poslodavca).

Tabela 3: “Porezni klin” za Distrikt i entitete, kao % troška rada

Red. Br.	Naziv	Ukupni porezni klin	Porez na dohodak 6/9	Doprinosi na teret zaposlenika 2/9	Doprinosi na teret poslodavaca 8/9	Trošak rada u USD ¹⁶
1	2	3	4	5	6	7
1.	Distrikt Brčko	38,75	4,3	28,77	5,66	9 295
2.	RS	39,7	6,7	33	0	9 240
3.	FBiH	41,7	4,11	28,05	9,5	9 766

Izvor: Autor

13 [Internet] Bilten Statistički podaci Brčko Distrikta, dostupno na: [http://www.bhas.ba/saopstenja/2015/OPS_BD_2014_OO6_01_bos.pdf](http://www.bhas.ba/saopštenja/2015/OPS_BD_2014_OO6_01_bos.pdf)

14 [Internet] Republički zavod za statistiku, dostupno na: http://www.rzs.rs.ba/publications/?left_mi=15&add=15

15 [Internet] Federalni zavod za statistiku, dostupno na: http://www.fzs.ba/god_bilteni/BiltenZaposlenost202.pdf

Na osnovu prethodne tabele vidljivo je da porezni klin po ovom metodu iznosi: za Distrikt Brčko 38,75%, za Republiku Srpsku 39,7% i za Federaciju BiH 41,7%. Kada se porezni klin razloži na sastavne dijelove i preračuna u kategoriju troška rada u USD po važećem srednjem kursu, iz gornje tabele vidljivo je da najveći porezni klin na godišnji trošak rada u privredi ima FBiH, u iznosu od 41,7%. Osnovni razlog većeg opterećenja porezom i doprinosima u odnosu na RS i Distrikt je postojanje kategorije “doprinosa na teret poslodavca” čija zakonska stopa iznosi 10,5%, a efektivna stopa 9,50%. Veličina poreznog klina RS-a je 39,7%, a koji se sastoji od 33% doprinosa na teret zaposlenika i 6,7% poreza.

Komparirajući veličinu poreznog klina sa zemljama OECD-a (uz određene specifičnosti zemalja koje se porede) može se konstatovati da se radi o relativno visokom učešću budžeta i fondova u bruto dohodku zaposlenika. Ova konstatacija se odnosi posebno na FBiH, s obzirom na to da bi porezni klin FBiH među sistemima zemalja OECD-a zauzeo čak 11. mjesto iza Slovenije koja ima 41,6%, porezni klin RS i Distrikta Brčko bi bio na 16. mjestu za Estonije. Aritmetičkom sredinom koja je izračunata i preko koje je određen porezni klin za sva tri porezna sistema poreza i doprinosa u BiH iznosio bi 40,5 i Bosna i Hercegovina bi se nalazila na 16. mjestu iza Španije.

Koncept bruto dohodka podrazumijeva da je dohodak svojina zaposlenika u cjelini, a poslodavac samo kao agent - posrednik ga obračunava, obustavlja i uplaćuje, odnosno usmjerava poreze i doprinose zakonskim korisnicima. Doprinosi su dijelovi dohodka koje će zaposlenik trošiti kasnije (npr. penzije, naknada za vrijeme nezaposlenosti) ili koji služe za finansiranje drugih potreba zaposlenika (zdravstvo, druge potrebe). Pretpostavka primjene ovog koncepta je ugovaranje bruto plate između

zaposlenika i poslodavca kao zainteresiranih strana na tržištu, svakako uz posredovanje države. Prema tome, ako se polazi od bruto dohodka (ugovor bruto plate između zaposlenika i poslodavca), a naknadno iz određenih razloga fiskalna vlast npr. odluči da snizi porez na dohodak (ili doprinose za socijalno osiguranje), rezultat je da će budžetu, odnosno fondovima, pripasti manji iznos prihoda, a doći će i do povećanja neto dohodka zaposlenika.

Trošak poslodavca ostaje isti, s obzirom na to da je ugovorena bruto plata. Svakako, zbog povećanja dijela koji pripada zaposleniku, moguće je da će porasti potražnja za radom, što bi donekle moglo uticati na sniženje bruto plate, odnosno troška poslodavca. Vrijedi i obrnuto: u slučaju povećanja poreznog opterećenja, neto dohodak zaposlenika će biti smanjen a prihodi budžeta i fondova povećani, dok će trošak poslodavca opet ostati isti. Ovakav pristup ne utiče na ekonomičnost poslovanja (trošak) poslodavca, te je moguće voditi politiku kojom se utiče na socijalni i ekonomski položaj zaposlenika, punjenje budžeta i fondova i reguliranje zapošljavanja i tržišta radne snage. Prethodne metodologije su pokazale da prilikom usporedbe s drugim zemljama trebamo biti svjesni raznih ograničenja korištenja pokazatelja, te nam one trebaju više služiti kao orijentir.

1.3. Uticaj poreza i doprinosa plata na nivo zaposlenosti u preduzećima predstavljen kroz model firme

Povećanjem broja radnika u proizvodnoj djelatnosti tj. ostvarivanja rasta proizvodnje-prvi ekonomski cilj, bi se omogućilo povećanje proizvodnje, a i smanjenje stope nezaposlenosti u BiH. Da bi istraživanje bilo što tačnije utvrdit će se varijacije koje se nalaze u samom proračunu prosječne neto plate radnika. U radu je najviši fokus na oporezivanja rada te se u skladu s tim obrađuje uticaj visine poreza i doprinosa na i iz plate, a koji je ima direktni utjecaj na nivo zaposlenosti u firmama zbog visine ukupnih troškova firmi. U ovom modelu se obrađuje visina izdvajanja za platu, te uticaj tih izdvajanja na likvidnost firme. Visoka poreska davanja i mnoge zakonske nejasnoće, šta je poreski oslobođeno, a šta nije, dovodi mala i srednja preduzeća do nestajanja, i dolazi do otpuštanja radnika i povećanje nezaposlenosti što potvrđuje postavljenu hipotezu. Arthur B. Laffer (1979.) je postavio odnos između

porezne stope i poreznih prihoda poznat kao Lafferova kriva. Ovaj odnos podrazumijeva da će porezni prihodi rasti s porastom poreznih stopa sve do tačke u kojoj dostiže maksimum, a nakon te tačke prihodi će početi padati sve do nule. Bosna i Hercegovina sa postojećim poreznim stopama još uvijek nije dostigla maksimum, i može se reći da prihodi od poreza idu uzlaznom putanjom. Pravo pitanje koje se nameće je koji je vremenski rok i koliko će još trajati ta putanja do tačke maksimuma. Iako postoje brojne kontraverze oko ove krive kao što ekonomija ponude kaže da je „apsurdno da niže porezne stope mogu dovesti do viših poreskih prihoda“ sljedeći model će pokazati opravdanost ovakve teorije.

Analizom je utvrđena prosječna plata firme „DŽAMBO d.o.o. prerada drveta, trgovina i transport Gračanica“ koja zapošljava 60 radnika različitih profila. Ovaj podatak nam govori koliko iznose izdvajanja na ime poreza i doprinosa na i iz plata zaposlenih na nivou jedne godine. Prosječna neto plaća je osnova za izračun koeficijenta varijacije¹⁶. Detaljni podaci (broj radnika i visina njihovih neto plata) koji su analizirani za radnike su hipotetička pretpostavka kako se ne bi narušio princip poslovne tajne ove firme.

Prosječna neto plata radnika: $X = \frac{\sum(x_i f_i)}{N} = 1300$ KM

Tabela 4: Neto plate zaposlenika

Visina neto plate u KM	Broj radnika koji prima platu	X _i f _i	(X _i - X) ² f _i ¹⁸
847	6	5 082	1 231 254
1000	13	13 000	1 170 000
1351	29	39 179	75 429
1599	5	7 995	447 005
1700	4	6 800	640 000
1900	2	3 800	720 000
2200	1	2 200	810 000
Σ	60	78 057	5 093 688

Izvor: Autor

16 Koeficijent varijacije (K.V.) je relativna mjera varijabiliteta, koja je neimenovani broj i njegova vrijednost ne zavisi od jedinice mjere obilježija.

17 $X = 72\,901/60 = 1\,215$

Grafikon 2: Plate radnika u procentima

Izvor: Autor

Na grafikonu i tabeli je vidljivo, i na osnovu prethodne formule zaključuje se da je prosječna neto plata radnika u firmi 1.300 KM. Modus je 29, što znači da najviše radnika dobija platu u iznosu od 1351 KM.

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (X_i - \bar{X})^2}{n}} = 84\,894,8 \text{ KM},$$
$$\text{a KV} = \frac{\sigma}{\bar{X}} = 0,0153 \text{ tj. } 1,53\%$$

K.V. = 0,01153 ili 1,53%, nam pokazuje da se radi o homogenoj grupi i da su varijacije u istraživanju neznatne. Prema tome, gore izračunata prosječna

plata može se uzeti kao tačna i reprezentativna za istraživanje. U sljedećoj tabeli je prikazan obračun plate za jednog zaposlenog. Izračunati su doprinosi koje je proizvodno preduzeće obavezno platiti na ime doprinosa na platu.

Iz tabele se mogu procentualno izraziti ukupna poreska opterećenja u odnosu na netu platu i iznose 64,55%. Iz čega slijedi da bi godišnji iznos poreza za 60 radnika ove firme u tom slučaju iznosio 628.077 KM.

U nastavku će se razmotriti direktan uticaj smanjena poreskog opterećenja (na i iz plate) na zaposlenost. Pa tako ako se ukupna poreska opterećenja smanje za 10%, iznos bi se smanjio za 62.807 KM. A bruto plate za 12 mjeseci za jednog radnika iznose 27.864 KM, pa bi ova smanjenja donijela direktnu mogućnost za zapošljavanja još dva radnika ($\frac{62807}{27\,864} = 2,25$). S povećanjem ukupnog broja radnika u ovoj firmi, ili u drugim firmama većeg kapaciteta ovaj učinak bi bio mnogo vidljiviji, a manje poresko opterećenje značilo bi još više radnika bez promjene ukupnih troškova.

Tabela 5: Obračun plate zaposlenika

Ugovorena plata	1 351
Doprinosi IZ plate (31%)	651,62
Porez na dohodak	100
BRUTO I	2 102
Doprinosi NA platu (10,5%)	220,71
BRUTO II	2 322,71
UKUPNI POREZI I DOPRINOSI	872,33
Obračun plaće zaposlenika	
Doprinosi IZ plate (31%)	651,62
Doprinos za PIO (17%)	357,34
Doprinos za zdravstveno osiguranje (12,5%)	262,75
Doprinos za osiguranje od nezaposlenosti (1,5%)	31,53
PLAĆA PRIJE POREZA	1450,38
Lični odbitak 1,5	450
Osnovica za porez	1 000
Porez na dohodak	100
Doprinosi NA plaću (10,5%)	220,71
Doprinos za PIO (6%)	126,12
Doprinos za zdravstveno osiguranje (4%)	84,08
Doprinos za osiguranje od nezaposlenosti (0,5%)	10,51
PLAĆA NAKON POREZA	1351

Izvor: Autor

Druga mogućnost koja će se razmotrit u svrhe dokazivanja postavljene teze je mogućnost davanja poticanja mladim i perspektivnim firmama kroz potpuno oslobađanje plaćanja doprinosa u prvih nekoliko godina poslovanja. Tako bi bilo moguće zaposliti četiri nova radnika ($\frac{62\,807}{1351 \cdot 12} = 3,87 \sim 4$). Veći broj radnika znači veći broj proizvedenih proizvoda, a veći broj prodatih proizvoda bi značio veći iznos sredstava od PDV-a, odnosno više sredstava državi. Ključna stvar predstavlja daljna preraspodjela tih sredstava od PDV-a. Kada bi ona bilo adekvatno raspoređena to bi značilo otvaranje ekonomskog ciklusa u kojem svaki naredni korak u ciklusu ima pozitivan učinak na onaj prethodni.

Prema podacima Agencije za statistiku BiH, u junu 2024. broj zaposlenih u pravnim subjektima u BiH iznosio je 854865. Ukoliko se uzme u obzir broj registrovanih firmi, za juni 2024 godini bilo je 91156 registrovanih firmi, od toga FBiH: 68438(dostupni podaci za juni 2024)¹⁸, RS: 20506(Agencija za posredničke, informatičke i finansijske usluge za juni 2024) i DB: 2212 (dostupni podaci mart 2024).¹⁹ Na osnovu gore navedenih podataka dolazi se do zaključka da je u prosjeku u svakoj firmi zaposleno devet fizičkih lica, pri čemu treba posebno naglasiti da se radi o broju formalno zaposlenih obzirom na crnu i sivu ekonomiju. Smanjenjem poreskog opterećenja i zapošljavanjem nova četiri radnika po firmi, bi značilo 13 zaposlenih po firmi, a broj zaposlenih bi se povećao za 364624 fizičkih lica. Ukupan broj zaposlenih bi iznosio 1219489²⁰ što bi istodobno značilo smanjenje broja nezaposlenih za isti broj fizičkih lica. A obzirom da je u 2024. godini bilo prijavljeno 335386 nezaposlenih lica, došlo bi do izjednačavanja ponude i potražnje na tržištu rada. Iako rezultat pokazuje da bi došlo do viška ponude rada (335386- 364624= -29238)viška radnih mjesta) u praksi to ne bilo jer se radi o statističkim podacima koji ipak ne mogu prikazati do kraja precizne rezultate, obzirom na velik broj faktora na koje se ne može uticati kao: broj neregistrovanih firmi, broj fiktivno

18 Federalni zavod za statistiku, poslovni subjekti u FBiH br 23:1

19 Bilten statistički podaci BD BiH , podaci na 31.03.2024.

20 Anketa o radnoj snazi pokazuje da u BiH čini 1.393. miliona

otvorenih firmi, broj firmi bez i jednog zaposlenog, broj neprijavljenih na biroa za zapošljavanje, kao i na uticaj neformalne ekonomije.

ZAKLJUČAK

Poresko opterećenje je visoko zbog neadekvatnosti raspodjele i usmjeravanja tih sredstava. Veliki iznos korupcije i neadekvatnosti raspodjele, upućuje na zaključak da je bolje smanjit poreze nego da se potencijalni prihodi slijevaju u sivu ekonomiju. Više takvih potencijalnih prihoda koji se statistički vode kao siva ekonomija imaju niz negativnih indirektnih posljedica, te vode lošoj ukupnoj ekonomskoj slici što se prvenstveno odražava kroz negativnu poruku koja se šalje investitorima zainteresovanim za ulaganje u Bosni i Hercegovini. Visoko poresko opterećenje se najviše manifestuje na visokim doprinosima. Dodatni problem predstavlja priroda samih doprinosa koja podrazumijeva unaprijed specificiranu namjenu. Pitanje koje se nameće iz toga je da li bi se smanjenje doprinosa npr. za zdravstvo odrazilo na povećanje broja zaposlenih ili bi išlo na uštrb osiguranja za nezaposlene osobe koje su već na birou i na osnovu toga ostvarivaju beneficije kroz korištenje zdravstvenih usluga na osnovu statusa “nezaposlenih”.

Prema tome, s jedne strane bilo bi poželjno rasteretiti rad zakonskih obaveza, a s druge neophodno je obezbijediti dodatna sredstva kako bi se nastavilo finansiranje, a prvenstveno pokrili postojeći rashodi fondova, prije svega penzionog, ali i zdravstvenog osiguranja. Naime, mora se izbjeći scenario po kojem bi bilo neophodno “ili doprinose množiti sa dva ili penzije dijeliti sa dva”, što je svakako neprihvatljivo. Zatvaranje jaza između nedostajućih prihoda i rashoda u osnovi je moguće povećanjem prihoda koji pripadaju fondovima i “kresanjem” rashoda, odnosno “obima usluga socijalnog osiguranja“. Kratkoročne mjere koje stoje na raspolaganju nosiocima fiskalne vlasti, a koje mogu rezultirati povećanjem punjenja fondova, bez dodatnog opterećenja rada zakonskim obavezama.

Posljedice porezne politike odnosno politike plaćanja doprinosa će zavisi od koncepta dohotka. Tako npr. smanjenje poreznog klina neposredno će se odraziti na

smanjenja troškova rada u slučaju primjene koncepta neto dohodka, dok će, u slučaju primjene koncepta bruto dohodka, neposrednu korist imati zaposlenici u vidu povećanja primanja “na ruke”.

Učesnici Foruma za prosperitet i zapošljavanje u BiH, održanog na inicijativu EU i krovnih međunarodnih organizacija, a nakon zaključka Savjeta za spoljne poslove EU iz aprila 2014 su kao najurgentnije utvrdili sljedeće oblasti: Oporezivanje rada, prepreke zapošljavanju, privredna klima, privlačenje novih investitora, korupcija i socijalna zaštita. Deset godina kasnije u 2024 godini do značajnih promjena nije došlo, a oblasti koje su ključne za rad i u narednih deset godina obuhvataju iste oblasti. Oblasti koje su ključne: 1) pojednostavljenje otvaranja firmi; 2) smanjenje poreza i doprinosa; 3) modernizacija zakona o radu; 4) brzo rješavanje komercijalnih sporova i 5) borba protiv korupcije. Ali, uz svakodnevne političke drame, često se lako izgubi iz vida koliko je važno rješavanje ovih ekonomskih pitanja da bi privatni sektor mogao cvjetati i da bi se poboljšali uslovi za zapošljavanje sa sve građane, posebno za mlade.

Smanjenje poreskog opterećenja prikazanog kroz primjer firme “Džambo” pokazuje da bi usljed smanjenja poreskog opterećenja došlo do povećanja broja zaposlenih što dokazuje jasnu vezu između poreza i zaposlenosti i dokazuje hipotezu 1 i pomoćne hipoteze.

LITERATURA

Knjige

- Adema Willem, Fron Pauline i Ladaïque Maxime, (2014) How much do OECD countries spend on social protection and how restitutive are their tax/benefit systems. Paris France, Organisation for Economic Co-operation and development,
- Brummerhoff, Dieter., (2000), Javne financije. 7th ed. Zagreb: MATE d.o.o.
- Čaušević Fikret., (2002), Fiskalna struktura u BiH i problemi koje generiše

- Kešetović, Izudin., (2002), Budžeti, porezi i vlast: Reforma finansijskog sistema i razvoj. Tuzla
- Pezerović, Akif.,(2012), Porezni klin u Bosni i Hercegovini. Naučni časopis za ekonomiju, str. 3

Članci

- Adema Willem, (2014), Fron Pauline i Ladaïque Maxime. How much do OECD countries spend on social protection and how restitutive are their tax/benefit systems. Paris France, Organisation for Economic Co-operation and development
- Farné, Stefano.(2014) Do payroll tax reductions enhance employment? Policy lessons from Colombia. Colombia: Universidad Externado de Colombia, Bogotá (DC)
- James Alm. Tax evasion, (2014)labor market effects, and income distribution-Market adjustments to tax evasion alter factor and product prices,which in turn determine the true impact and beneficiaries of tax evasion. USA: Tulane University, IZA World of Labor,

POPIS GRAFIKONA

Broj grafikona	Naziv grafikona
Grafikon 1:	Indirektni, porez na dobit i individualni porezi za 2009-2014
Grafikon 2:	Plate radnika u procentima

POPIS TABELA

Broj tabele	Naziv tabele
Tabela 1:	Izračunavanje poreza i doprinosa u Distriktu i entitetima na godišnju bruto platu (20 000 KM)
Tabela 2:	Izračunavanje poreznog klina u Distriktu Brčko i entitetima (KM)
Tabela 3:	“Porezni klin” za Distrikt i entitete, kao % troška rada
Tabela 4:	Neto plate zaposlenika
Tabela 5:	Obračun plate zaposlenika

PREGLEDNI RAD

Prof.dr.sc. Adnan Rovčanin¹

Prof.dr.sc. Ademir Abdić²

Doc.dr.sc. Adem Abdić³

Mr.sc. Fahir Kanlić⁴

ESG RIZICI U INDUSTRIJI OSIGURANJA U BIH: ŠANSE ILI PRIJETNJE?⁵

ESG RISKS IN THE BIH INSURANCE INDUSTRY: OPPORTUNITIES OR THREATS?

SAŽETAK

Usvajanje Pariškog sporazuma o klimatskim promjenama 2015. godine i UN Agende za održivi razvoj 2030 iste godine snažno je utjecalo na upravljanje rizicima u svim finansijskim institucijama. Integracija ekoloških, socijalnih i upravljačkih (ESG) rizika u sistem upravljanja rizicima postala je centralna tema i u industriji osiguranja. Glavna svrha ovog rada je bila istražiti i analizirati stanje i perspektive ESG rizika u industriji osiguranja u Bosni i Hercegovini (BiH). U radu su identificirani ključni pokretači, izazovi i koristi upravljanja ESG rizicima, kao i ključne oblasti primjene u industriji osiguranja. Primarni podaci za istraživanje su prikupljeni putem strukturiranog anketnog upitnika. Ciljanu populaciju istraživanja su činila sva osiguravajuća društva koja su poslovala na teritoriji BiH krajem juna 2024. godine. U radu je provedena deskriptivna i inferencijalna statistička analiza. Naučni doprinos rada ogleda se u činjenici da će sagledavanjem rizika i šansi povezanih s ESG faktorima rizika u industriji osiguranja BiH ovaj rad doprinijeti širem diskursu o održivom osiguranju na tržištima zemalja u razvoju

i ponuditi vrijedna saznanja za donosiocce politika, regulatore, osiguravajuća društva i njihove interesne grupe.

ABSTRACT

The adoption of the Paris Agreement on climate change in 2015 and the UN 2030 Agenda for Sustainable Development in the same year has had a significant impact on risk management across all financial institutions. The integration of environmental, social, and governance (ESG) risks into risk management systems has become a central theme in the insurance industry as well. The main purpose of this paper was to explore and analyze the state and perspectives of ESG risks in the insurance industry in Bosnia and Herzegovina (BiH). The paper identifies key drivers, challenges, and benefits of managing ESG risks, as well as key areas of application in the insurance industry. Primary data for the research were collected through a structured survey questionnaire. The target population of the research consisted of all insurance companies operating in the territory of BiH at the end of June 2024. Descriptive and inferential statistical analysis was conducted in the paper. The scientific

- Prof. dr. sc. Adnan Rovčanin, redovni profesor, Univerzitet u Sarajevu - Ekonomski fakultet, Trg oslobođenja 1., e-mail: adnan.rovcenin@efsa.unsa.ba
- Prof. dr. sc. Ademir Abdić, vanredni profesor, Univerzitet u Sarajevu - Ekonomski fakultet, Trg oslobođenja 1., e-mail: ademir.abdic@efsa.unsa.ba
- Doc. dr. sc. Adem Abdić, docent, Univerzitet u Sarajevu - Ekonomski fakultet, Trg oslobođenja 1, e-mail: adem.abdic@efsa.unsa.ba
- Mr. sc. Fahir Kanlić, šef odsjeka, Agencija za statistiku BiH, Zelenih beretki 26., e-mail: fahir.kanlic@gamil.com
- Urednički kolegij časopisa je recenzirao i kategorizirao rad kao NAUČNI-PREGLEDNI RAD

KLJUČNE RIJEČI: Industrija osiguranja, ESG rizici, održivo osiguranje, održivo investiranje, BiH, anketni upitnik

KEY WORDS: Insurance industry, ESG risks, sustainable insurance, sustainable investing, BiH

JEL: G32, L1

contribution of the paper lies in the fact that by examining the risks and opportunities associated with ESG risk factors in the BiH insurance industry, this paper will contribute to the broader discourse on sustainable insurance in developing markets and offer valuable insights for policymakers, regulators, insurance companies, and their stakeholders.

UVOD

Industrija osiguranja predstavlja jednu od najvećih globalnih industrija sa više od 6 triliona \$ ukupne premije u Svijetu i oko 36 triliona \$ ukupne vrijednosti svih investicija i sredstava kojima osiguravajuća društva upravljaju (UNEP FI, 2019). Stoga, imajući u vidu da industrija osiguranja posjeduje značajan dio globalne ekonomske imovine i obaveza u svojim bilansima, osiguravajuća društva kao osiguravači, menadžeri rizika i/ili investitori mogu igrati značajnu ulogu u izgradnji zajednica otpornih na klimu i ubrzavanju tranzicije na niskougljične, resursno efikasnije i cirkularne ekonomije.

Prema Izvještaju Swiss Re Institute (2024) trenutno makroekonomsko okruženje je povoljno za industriju osiguranja. Stalan ekonomski rast zemalja, jaka tržišta rada, rast realnih prihoda i više kamatne stope pokreću (i nastaviće da podstiču) potražnju za osiguranjem. Štaviše, više kamatne stope podržavaju i profitabilnost industrije osiguranja. Nadalje, očekuje se nastavak snažnog rasta ukupne premije (i na tržištu životnog i na tržištu neživotnog osiguranja). U datom Izvještaju navodi se da će na globalnom nivou ukupne premije (životnog i neživotnog osiguranja) u 2024. godini imati realni rast od 3,2% i da će dostići nivo od 7,6 triliona \$, a nakon čega će uslijediti umjereni rast od 2,6% u 2025. godini. Više kamatne stope će nastaviti da se inkorporiraju u investicione portfolije, poboljšavajući profitabilnost osiguravača i životnog i neživotnog osiguranja. Također, predviđa se zaokret u poslovanju osiguravača prema životnom osiguranju, posebno na razvijenim tržištima, za koje se procjenjuje da će dostići oko polovine dodatnih globalnih premija u apsolutnom iznosu u narednih 10 godina.

U protekloj deceniji fokus na faktore životne sredine, društva i korporativnog upravljanja (*engl. Environmental, Social, and Governance - ESG*)

eksponencijalno je porastao u globalnom finansijskom sistemu. Navedeni trend se proširio i na industriju osiguranja, gdje su ESG rizici postali sastavni dio okvira upravljanja rizicima. ESG se pojavio kao ključni akronim koji predstavlja progresivan poslovni pristup koji naglašava upravljanje životnom sredinom, društvenu odgovornost i korporativnu održivost. Iako koncept nije sasvim nov, on obuhvata sofisticiranu integraciju ESG faktora u poslovne modele svih finansijskih institucija.

Vremenom su razvijeni ESG okviri / standardi za izvještavanje o poslovnim operacijama kompanija u vezi sa ESG aspektima njihovog poslovanja. Općenito, ESG standardi su detaljni, mjerljivi i specifični zahtjevi koji se koriste za usmjeravanje objavljivanja informacija prema određenom okviru za izvještavanje. *Standardi zaštite životne sredine (E)* fokusiraju se na uticaj koji kompanije imaju na životnu sredinu, posebno kroz njihovu upotrebu energije i potrošnju sirovina. Ovi standardi se bave faktorima kao što su doprinos klimatskim promjenama, zagađenje, stvaranje otpada i iscrpljivanje resursa. *Društveni standardi (S)* se odnose na uticaj koji kompanije imaju na društvo, uključujući pitanja kao što su rad i ljudska prava, inkluzija, jednakost i razvoj zajednice. *Standardi korporativnog upravljanja (G)* uključuju prakse i procedure koje kompanija usvaja kako bi osigurala usklađenost sa zakonskim zahtjevima i očekivanjima interesnih grupa, pokrivajući pošteno upravljanje, transparentnost, mjere protiv korupcije, raznolikost, transparentnost donošenja odluka, cyber sigurnost i privatnost.

Izvještaj UNEPFI (2019) o održivom osiguranju pruža dobar okvir za razumijevanje kako se integracija ESG-a može poboljšati na tržištima u razvoju, naglašavajući ulogu lokalnih regulatora, osiguravajućih društava i interesnih grupa u podsticanju okruženja pogodnog za održive prakse. Investitori u regionu, uključujući i BiH, sve više daju prioritet ESG agendi, fokusirajući se na njen uticaj na životnu sredinu i društvo u cjelini. U toku su brojni napor na nacionalnom, evropskom i globalnom nivou za mjerenje, praćenje i ublažavanje negativnih efekata klimatskih promjena na finansijsku stabilnost. Evropska komisija je intenzivirala napore u rješavanju potencijalnih sistemskih rizika vezanih za finansijski sistem EU koji proizlaze iz klimatskih promjena.

Primarni cilj ovog rada je analizirati trenutno stanje integrisanosti ESG rizika u sistem upravljanja rizicima u industriji osiguranja u BiH. Sekundarni cilj rada je pružiti detaljan uvid u trenutne prakse upravljanja ESG rizicima u industriji osiguranja u BiH. U radu se daju odgovori na sljedeća istraživačka pitanja:

1. Koji su ključni pokretači ESG rizika u osiguravajućim društvima u BiH?
2. Koji su najveći izazovi integracije ESG rizika u osiguravajućim društvima u BiH?
3. Koje su najveće prilike koje ESG rizici nude osiguravajućim društvima u BiH?

Rad je strukturiran na sljedeći način: u prvom poglavlju, Uvodu, objašnjena je pozadina istraživanja te su definisana istraživačka pitanja. U drugom poglavlju je dat pregled relevantne literature, u trećem poglavlju su definisani ESG faktori rizika u osiguranju, elaborirani ESG okvir, ESG pokretači i ESG izazovi i prilike, dok je u četvrtom poglavlju fokus stavljen na specifičnosti ESG rizika u BiH. U posljednjem poglavlju izdvojeni su ključni rezultati istraživanja, navedena ograničenja rada i date preporuke za daljnja istraživanja.

1. PREGLED LITERATURE

Integracija ESG faktora u industriju osiguranja postala je centralna tema u globalnim raspravama o održivom razvoju i upravljanju rizicima osiguravajućih društava. Različiti istraživači i organizacije doprinijeli su razumijevanju pojma, uloge i značaja ESG faktora rizika te na koji način ESG rizici utječu na poslovanje kompanija, posebno u kontekstu postizanja ciljeva Pariškog sporazuma i UN 2030 Agende za održivi razvoj.

Trenutno, principi održivog osiguranja – PSI principi (UNEP FI, 2012) usvojeni na Konferenciji UN-a o održivom razvoju 2012. godine, koriste se kao globalni okvir u industriji osiguranja za upravljanje ESG rizicima i njihovo integrisanje u poslovne modele osiguravajućih društava. Općenito, svrha PSI Inicijative je bila bolje razumijevanje, sprečavanje i smanjenje ESG rizika, te bolje upravljanje prilikama za pružanje kvalitetne i pouzdane zaštite od rizika. Principi održivog osiguranja pružaju temelj, kako institucijama u industriji osiguranja tako i društvu

u cjelini, za izgradnju i tranziciju ekonomija prema niskougljičnim, resursno efikasnijim i cirkularnim ekonomijama. Osnovni PSI principi podrazumijevaju (UNEP FI, 2021):

1. Integraciju ESG pitanja u procese donošenja odluka u lancu vrijednosti osiguranja.
2. Saradnju sa klijentima i poslovnim partnerima na promociji održivih praksi i podizanju svijesti o pitanjima ESG-a.
3. Saradnju sa vladama, regulatorima i drugim ključnim interesnim grupama za rješavanje sistemskih rizika i promovisanje održivosti.
4. Pokazivanje odgovornosti i transparentnosti redovnim objavljivanjem informacija o implementaciji principa održivog osiguranja.

Prethodno navedeni principi imaju za cilj da usklade industriju osiguranja sa globalnim ciljevima održivosti, podstičući otpornost i odgovoran ekonomski rast. Kao rezultat navedenih inicijativa razvio se koncept održivog osiguranja. Održivo osiguranje predstavlja strateški pristup u kojem se sve aktivnosti u lancu vrijednosti osiguranja, uključujući interakcije sa svim interesnim grupama obavljaju na odgovoran i prema budućnosti usmjeren način kroz identifikaciju, procjenu, upravljanje i praćenje rizika i prilika povezanih sa ESG pitanjima (UNEP FI, 2012).

Prema navedenim PSI principima, održivo osiguranje podrazumijeva integraciju ESG faktora u poslovne modele i operacije osiguravajućih društava, saradnju sa klijentima, dobavljačima i vladama na podizanju svijesti i razvoju inovativnih rješenja za upravljanje ESG rizicima. S obzirom da se predviđa da će svjetska populacija do 2050. godine premašiti devet milijardi stanovnika, nameće se proaktivna strategija kojom treba "ozeleniti" ekonomije zemlja širom Svijeta te ojačati društvene zajednice i zaštititi kritične ekosisteme.

Brojne studije naglašavaju sve veći značaj razmatranja ESG-a u praksi osiguranja i ulaganja u industriji osiguranja (UNEP FI, 2019). U metodološkom dokumentu iz 2020. godine, u kojem se raspravljalo o metodološkim principima stres testiranja u osiguranju, Evropska agencija za osiguranje i profesionalne penzije (EIOPA, 2020) razmatra samo fizičke i tranzicijske rizike, napominjući važnost i rizika od sudskih sporova, ali ukazujući

istovremeno na ograničenu dostupnost informacija i metodologija u vezi sa njegovom integracijom u okvire stres testiranja. Slično, u dokumentu za javnu konsultaciju iz 2020. godine pod nazivom „Praktični vodič o nadzoru rizika povezanih s klimom u sektoru osiguranja”, kojeg su zajednički izradili Međunarodna asocijacija supervizora osiguranja (IAIS) i Forum za održivo osiguranje (SIF), prepoznati su fizički rizik, tranzicijski rizik i rizik odgovornosti kao tri kategorije rizika (IAIS-SIF, 2020).

Posljednjih godina, integracija ESG faktora u poslovne operacije dobila je značajan zamah, posebno u industriji osiguranja. Kako investitori sve više daju prioritet kompanijama sa snažnim ESG kvalifikacijama, uticaj ovih faktora na finansijske performanse, upravljanje rizicima i ukupnu reputaciju kompanije postao je centralna tačka kako akademskog istraživanja tako i industrijske prakse. Osiguravajuća društva, posebno, imaju koristi od usvajanja ESG praksi, jer mogu poboljšati finansijsku efikasnost, povećati vrijednost kompanije i privući više kapitala usklađivanjem sa rastućom potražnjom za održivošću i društvenom odgovornošću.

Sood i Özen (2024) izvršili su sistematski pregled literature koristeći metodologiju Preferirane stavke izvještavanja za sistematske preglede i meta-analize (PRISMA) kako bi identificirali i procijenili ulogu ESG faktora u industriji osiguranja. Prema naveenom istraživanju integracija ESG faktora i održivog osiguranja predstavlja potencijalni novi tok prihoda za industriju osiguranja. Nadalje, ističe se da će ESG faktori i održivo osiguranje utjecati na sve aspekte poslovanja osiguravajućih društava i penzionih fondova, sa značajnim efektima na investicione aktivnosti, upravljanje rizikom, upravljanje proizvodima i vrednovanje imovine i obaveza. Autori su također sproveli opsežnu studiju koja se fokusirala na tri različite oblasti: ESG i održivost, uticaj ESG faktora u industriji osiguranja i ESG faktori i osiguranje.

Analiza utjecaja ESG faktora na finansijsku uspješnost preduzeća trenutno je predmet intenzivnog naučnog istraživanja. Zeng, Zhang i Liu (2021) su istraživali kako su cijene dionica kompanija sa uspostavljenima ESG praksama povezane sa rizicima ulaganja osiguravajućih društava na globalnim tržištima.

Njihovi nalazi ukazuju da kompanije sa robusnim ESG praksama mogu imati nižu volatilnost cijena dionica, što bi moglo biti korisno za osiguravajuća društva koja žele upravljati rizicima ulaganja. Slično, odnos između ESG faktora i finansijskih performansi kompanija istraživali su Kim i Li (2021). Konkretno, proučavali su različite pojedinačne ESG kategorije, njihove snage i opasnosti, kao i agregatno ESG faktore i njihov uticaj na finansijske performanse kompanija (profitabilnost i finansijski rizik). Nalazi njihovog istraživanja ukazuju na pozitivan uticaj ESG faktora na profitabilnost kompanija, s time da je efekat izraženiji kod većih kompanija. Korporativno upravljanje (G) ima najznačajniji uticaj kao ESG faktor.

S druge strane, davanjem prioriteta razmatranjima ESG faktora, osiguravajuća društva mogu ojačati reputaciju, povećati pristup kapitalu i poboljšati svoje finansijske performanse, jer se investitori sve više fokusiraju na kompanije koje pokazuju jake ESG kvalifikacije (Dimson, Marsh i Staunton, 2020). Do sličnih zaključaka su došli De Giuli, Grechi i Tanda (2023). Prema njima kompanije sa visokim ESG rejtingom su transparentnije u pogledu izloženosti riziku, upravljanju rizikom i odgovornom upravljanju sa manjom izloženošću sistemskom riziku. Nadalje, Di Tommaso i Mazzuca (2023) su istražili uticaj ESG rejtinga na cijenu dionica evropskih osiguravajućih kompanija koristeći metodologiju studije slučaja. Njihovi nalazi ukazuju da ESG rejtinzi igraju važnu ulogu u određivanju cijena osiguravajućih društava, a povećanje rejtinga rezultira povećanjem cijene dionica, i obrnuto. ESG faktori su važni u donošenju investicionih odluka i u promovisanju održivih poslovnih praksi. Također, na osnovu podataka kotiranih kineskih finansijskih institucija u periodu 2015. - 2021. godina, Wu i Chen (2024) su istražili utjecaj ESG faktora na finansijske institucije. Empirijski rezultati pokazuju da ESG faktori mogu značajno poboljšati efikasnost poslovanja finansijskih institucija.

Na osnovu navedednog može se zaključit da finansijske institucije imaju važnu poziciju u nacionalnoj ekonomiji kao snažno oruđe države u regulaciji makroekonomskih kretanja preko finansijskog sistema.

2. ESG RIZICI U OSIGURANJU

2.1. ESG okvir

Okolišni, socijalni i upravljački (ESG) rizici označavaju vjerovatnoću gubitaka ili dodatnih troškova, ili gubitak planiranih prihoda, ili gubitak reputacije finansijske institucije zbog negativnog finansijskog utjecaja sadašnjih ili budućih faktora ESG-a na druge ugovorne strane i njihovu imovinu (FBA, 2024).

Prema Li et al. (2021) ESG principi čine okvirni sistem upravljanja ESG rizicima kompanija koji obuhvata okolišne (E), društvene (S) i upravljačke (G) faktore. Stoga je ESG obično istovremeno i standard i strategija koju koriste investitori za procjenu korporativnog ponašanja i budućih finansijskih performansi. Sa koncepta održivih investicija tri navedena ESG faktora predstavljaju ključna aspekta koje treba uzeti u obzir u procesu investicione analize i donošenja odluka. Štaviše, navode da ESG faktori

pomažu u mjerenju održivosti i društvenog utjecaja svih poslovnih aktivnosti. U Tabeli 1 dat je prikaz međunarodnog ESG okvira (Li et al., 2021).

Iako je ESG filozofija poslovanja postala mainstream i široko analiziran i valoriziran trend, postojeći pregledi literature uglavnom se fokusiraju na ESG ulaganja, važnost ESG metrike u društveno odgovornom ulaganju, uticaj ESG rezultata na korporativnu održivost, te ulogu ESG-a u finansijskom odlučivanju.

Temeljni okviri za ESG integraciju u osiguravajuća društva uključuju standarde izvještavanja i smjernice koje su razvila različita međunarodna tijela. Globalna inicijativa za izvještavanje (GRI, 2024) uspostavila je sveobuhvatne standarde / okvire koji usmjeravaju kompanije kod objavljivanja njihovih ESG utjecaja na životnu sredinu, društvo i korporativno upravljanje općenito. Slično, u kontekstu rizika povezanih s klimom, Radna grupa za finansijska objavljivanja vezana za klimu (TCFD, 2017) dala je preporuke za dosljedno i transparentno izvještavanje o finansijskim

Tabela 1: Međunarodni ESG okvir

Dimenzija	Faktori	Definicija
Okolišni faktori (E)	• Emisije GHG • Potrošnja energije i efikasnost • Zagađivači vazduha • Korištenje vode i reciklaža • Proizvodnja i upravljanje otpadom ((voda, čvrsti, opasni) • Uticaj i zavisnost od biodiverziteta • Uticaj i zavisnost od ekosistema • Inovacije u ekološki prihvatljive proizvode i usluge	Pitanja životne sredine koja mogu imati pozitivan ili negativan uticaj na finansijske performanse ili solventnost nekog entiteta, suverena ili pojedinca.
Društveni faktori (S)	• Sloboda udruživanja radne snage • Dječji rad • Prinudni i obavezni rad • Zdravlje i sigurnost na radnom mjestu • Zdravlje i sigurnost kupaca • Diskriminacija, različitost i jednakost • Mogućnost • Siromaštvo i uticaj na zajednicu • Upravljanje lancem snabdjevanja • Obuka i obrazovanje • Privatnost korisnika • Uticaji na zajednicu	Društvena pitanja koja mogu imati pozitivne ili negativne uticaje na finansijske performanse ili solventnost subjekta, suverena ili pojedinca.
Upravljački faktori (G)	• Kodeksi ponašanja i poslovni principi • Odgovornost • Transparentnost i objelodanjivanje • Plaća izvršnog direktora • Raznolikost i struktura odbora • Mito i korupcija • Angažman zainteresovanih strana • Prava dioničara	Pitanja upravljanja koja mogu imati pozitivan ili negativan uticaj na finansijske performanse ili solventnost nekog entiteta, suverena ili pojedinca.

uticajima klimatskih promjena. Ove preporuke su posebno relevantne za osiguravajuća društva, od kojih se sve više traži da procijene i objave svoju izloženost rizicima povezanim s klimom, kao što je istakla Europska uprava za osiguranje i profesionalne penzije (EIOPA, 2021).

Na osnovu navedenog, evidentno je da je Evropska unija (EU) uvela i da nastavlja razvijati sveobuhvatan skup javnih politika koje nameću nove zahtjeve i velika očekivanja od kompanija u pogledu transparentnosti poslovanja, smanjenja emisija štetnih gasova i poštovanja ljudskih prava. Ovi propisi ne samo da preoblikuju operativni regulatorni okvir / okruženje za kompanije unutar EU, već imaju i značajan utjecaj na međunarodne lance snabdijevanja. Također, važno je istaknuti da je jedan od ključnih elemenata ovog regulatornog okvira fokus na većoj transparentnosti. Od kompanija se traži da objavljuju detaljne informacije o svojim poslovnim aktivnostima u oblasti životne sredine, društva i upravljanja. Ovo uključuje izvještavanje o njihovom ugljičnom

Pored transparentnosti, politike EU su u velikoj mjeri fokusirane na smanjenje emisija ugljika kao dio širih klimatskih ciljeva. Između ostalog, Evropski zeleni dogovor (*engl. The European Green Deal*) postavlja ambiciozne ciljeve za postizanje ugljične neutralnosti do 2050. godine, podstičući kompanije na inovacije i usvajanje održivije prakse. Od kompanija se očekuje da smanje emisije gasova sa efektom staklene bašte i pređu na održivije izvore energije, što ne utiče samo na njihovo poslovanje već i na poslovanje njihovih dobavljača i partnera širom Svijeta. Štaviše, posvećenost EU poštovanju ljudskih prava ogleda se i u njenim regulatornim očekivanjima. Od kompanija se traži da osiguraju da njihovo poslovanje, kao i poslovanje njihovih dobavljača, ne doprinose kršenju ljudskih prava, što uključuje pravednu radnu praksu, eliminaciju dječijeg i prinudnog rada, te osiguravanje sigurnih radnih uslova. Propisi se proširuju na globalne lance snabdijevanja, primoravajući kompanije da sprovedu dužnu pažnju za održivo poslovanje kako bi spriječili i riješili kršenja ljudskih prava.

Grafik 2: Pregled propisa EU

otisku, mjerama koje preduzimaju za smanjenje emisija i koracima koje sprovedu kako bi osigurali da se ljudska prava poštuju u svim njihovim lancima nabavke. Povećana transparentnost ima za cilj da drži kompanije odgovornim i da interesnim grupama, uključujući investitore, kupce i regulatore, pruži informacije potrebne za donošenje odluka na osnovu tačnih i blagovremenih informacija.

Pregled propisa EU sa snažnim uticajem na ESG set javnih politika koje su donešene, ili su u procesu donošenja na nivou EU, dat je na narednom grafiku:

Sveobuhvatno gledano, razvoj EU regulative istovremeno predstavlja izazove i prilike za kompanije. Iako nova pravila zahtijevaju značajna prilagođavanja i ulaganja u usklađenost sa zakonskom regulativom, ona također podstiču kompanije da stiču

konkurentne prednosti u održivosti, inovacijama i korporativnoj odgovornosti. Kako se ovi propisi nastavljaju formirati, njihov uticaj na ESG prakse će vjerovatno rasti, postavljajući nove standarde za korporativno ponašanje kako u Evropi tako i širom Svijeta.

2.2. ESG prilike u osiguranju

Integracija ESG faktora u poslovnu strategiju kompanije postaje sve važnija u današnjem poslovnom okruženju. Kako interesne grupe - uključujući investitore, kupce i regulatorna tijela - stavljaju veći naglasak na održivost i korporativnu odgovornost, kompanije otkrivaju da usvajanje ESG praksi ne samo da ispunjava ove zahtjeve već nudi i opipljive prednosti. Od poboljšanja reputacije do povećanja operativne efikasnosti, integracija ESG principa može transformirati poslovne operacije i pružiti konkurentsku prednost kompanijama. Razumijevanjem i korištenjem ovih prednosti, kompanije se mogu pozicionirati za dugoročni uspjeh i otpornost na tržištu koje se razvija. U nastavku smo naveli nekoliko ključnih prednosti / koristi uključivanja ESG faktora u poslovnu strategiju (Dimson, Karakas i Li, 2020; Epstein i Buhovac, 2014; Eccles i Klimenko, 2019; Ioannou i Serafeim, 2017; Pajo i McShane, 2017; Porter i Kramer, 2011; Freeman, 2015; Hart i Milstein, 2003; KPMG, 2023; Gatzert, Reichel i Zitzmann, 2020; EY, 2022; McKinsey & Company, 2020):

- Poboljšana reputacija i vrijednost brenda:** Kompanije koje aktivno uključuju ESG prakse često uživaju bolji imidž u javnosti i lojalnost brendu. Potrošači, investitori i druge interesne grupe sve više favoriziraju kompanije koje pokazuju predanost održivosti i društvenoj odgovornosti.
- Lakši pristup kapitalu:** Kompanije sa snažnim ESG kvalifikacijama su u boljoj poziciji da privuku investicije. Investitori sve više daju prioritet kompanijama sa snažnim ESG kvalifikacijama, što može dovesti do poboljšanog pristupa kapitalu i potencijalno nižih troškova finansiranja.
- Operativna efikasnost:** Implementacija ESG praksi može dovesti do veće operativne efikasnosti. Na primjer, fokusiranje na energetske efikasnost i smanjenje otpada može

rezultirati uštedom troškova i pojednostavljenim operacijama.

- Efikasnije upravljanje rizikom:** ESG integracija pomaže kompanijama da bolje identifikuju i upravljaju rizicima, uključujući ekološke i društvene rizike koji mogu snažno uticati na poslovanje. Ovaj proaktivni pristup može smanjiti vjerovatnoću negativnih događaja i poboljšati otpornost.
- Usklađenost sa regulatornim propisima:** Pridržavanje ESG standarda osigurava usklađenost sa postojećim i budućim propisima. Ovo može spriječiti pravne probleme i kazne dok kompaniju pozicionira kao lidera u pridržavanju regulatornih zahtjeva.
- Privlačenje i zadržavanje talenata:** Kompanije sa jakim ESG praksama često lakše privlače i zadržavaju vrhunske talente. Zaposleni sve više traže poslodavce čije su vrijednosti u skladu s njihovim vlastitim, a posvećenost ESG-u može povećati zadovoljstvo poslom i lojalnost.
- Inovacije proizvoda i tržišne mogućnosti:** Prihvatanje ESG principa može potaknuti inovacije podsticanjem razvoja novih proizvoda i usluga koji zadovoljavaju ekološke i društvene potrebe, a što ujedno može otvoriti nove tržišne mogućnosti i pokrenuti rast.
- Tržišna diferencijacija:** Kompanije koje integrišu ESG mogu se razlikovati i privući društveno osviještene klijente i omogućiti prodor na nove tržišne segmente i/ili niše.
- Poboljšani odnosi sa interesnim grupama:** Kompanije koje sarađuju sa interesnim grupama po pitanjima ESG-a mogu izgraditi jače odnose i razviti bolje povjerenje. Transparentna komunikacija i odgovorne prakse mogu dovesti do bolje saradnje sa kupcima, dobavljačima i društvenim zajednicama.
- Dugoročna održivost:** Integracija ESG-a u osnovnu poslovnu strategiju podržava dugoročnu održivost rješavanjem kritičnih pitanja kao što su klimatske promjene, iscrpljivanje resursa i društvena nejednakost.
- Konkurentna prednost:** Kompanije koje vode u ESG praksi mogu steći konkurentsku prednost nad rivalima. Biti prepoznat kao odgovorna i napredna organizacija može razlikovati kompaniju na tržištu i privući kupce i investitore.

Uključivanje ESG faktora u poslovnu strategiju kompanije nije samo korisno, već je od suštinskog značaja za dugoročni uspjeh i opstanak na tržištu. Kompanije koje daju prioritet ESG faktorima mogu poboljšati svoju reputaciju, privući više kapitala i poboljšati operativnu efikasnost, dok istovremeno smanjuju rizike i osiguravaju usklađenost sa propisima. Da bi u potpunosti iskoristile ove prednosti, kompanije bi trebalo da usvoje proaktivan i holistički pristup integraciji ESG rizika, fokusirajući se na kontinuirano poboljšanje praksi održivosti, transparentno angažovanje interesnih grupa i inovacije u ponudi proizvoda i/ili usluga. Na taj način kompanije mogu osigurati konkurentsku prednost, potaknuti dugoročnu održivost i izgraditi jače odnose sa svim interesnim grupama.

2.3. ESG izazovi u osiguranju

Kako se fokus na ESG faktore intenzivira, industrija osiguranja se suočava sa značajnim izazovima u integraciji ovih rizika u svoje poslovne modele i okvire upravljanja rizicima. ESG rizici se sve više prepoznaju zbog njihovog potencijalnog uticaja na finansijske performanse, usklađenost sa propisima i povjerenje interesnih grupa. Međutim, efikasna integracija ESG faktora zahtijeva prevazilaženje nekoliko prepreka, uključujući složenost u metrici, probleme kvaliteta podataka, regulatorne nesigurnosti i prilagođavanje postojećih modela rizika. Između ostalog, u nastavku smo naveli nekoliko ključnih izazova integracije ESG faktora u poslovnu strategiju / model osiguravajućih društava (EU Technical Expert Group, 2020; Deloitte, 2021; KPMG, 2020; CISL, 2018; BlackRock, 2021; Gatzert, Reichel i Zitzmann, 2020; EY, 2022; McKinsey & Company, 2020; PwC, 2018):

1. *Složenost ESG metrika:* ESG rizici obuhvataju širok spektar faktora koje je teško kvantifikovati i integrisati u tradicionalne modele rizika. Osiguravajuća društva moraju upravljati ovom složenošću kako bi razvili odgovarajuće metrike i alate za procjenu.
2. *Kvalitet i dostupnost podataka:* Pristup pouzdanim i sveobuhvatnim ESG podacima ostaje izazov. Osiguravajućim društvima su potrebni visokokvalitetni podaci za preciznu procjenu i upravljanje ESG rizicima, što zahtijeva efikasno prikupljanje podataka i procese validacije.

3. *Usklađenost sa propisima:* Regulatorno okruženje koje se odnosi na ESG izvještavanje i upravljanje rizikom brzo se razvija. Osiguravajuća društva moraju biti u toku sa novim propisima i osigurati usklađenost uz uključivanje ESG faktora u svoje prakse.
4. *Integracija u postojeće sisteme upravljanja rizikom:* Prilagođavanje tradicionalnih sistema upravljanja rizicima i preuzimanja osiguranja da bi uključili ESG rizike uključuje značajne promjene. Stoga, osiguravajuća društva treba da integrišu ove faktore u svoje postojeće okvire bez ometanja njihovog trenutnog poslovanja.
5. *Očekivanja zainteresovanih strana:* Postoji sve veći pritisak od zainteresovanih strana, uključujući investitore i regulatore, da osiguravajuća društva ugrade ESG razmatranja u svoje poslovanje. Balansiranje ovih očekivanja sa operativnom realnošću zahtijeva strateško planiranje i transparentnost.
6. *Identifikacija i evaluacija rizika:* Identifikacija i evaluacija ESG rizika zahtijeva specijalizovano znanje i alate. Osiguravajuća društva moraju razviti sposobnosti za razumijevanje i upravljanje rizicima koji se odnose na uticaje na životnu sredinu, društvena pitanja i prakse upravljanja.
7. *Obuka i stručnost:* Integrisanje ESG faktora zahtijeva stručnost kako u ESG pitanjima, tako i u upravljanju rizikom. Osiguravajuća društva treba da ulažu u obuku i zapošljavaju kvalifikovane stručnjake kako bi efikasno upravljali ESG rizicima.
8. *Dugoročni horizont:* ESG rizici često uključuju dugoročne implikacije, što ih čini izazovnim za predviđanje i upravljanje. Osiguravajuća društva moraju usvojiti dugoročnu perspektivu u svojim strategijama upravljanja rizicima kako bi se pozabavili pitanjima poput klimatskih promjena i društvenih uticaja.
9. *Prilagođavanje klijenata i tržišta:* Prilagođavanje proizvoda i usluga osiguranja za rješavanje ESG rizika uključuje razvoj novih ponuda i edukaciju klijenata. Za to su potrebne inovacije i razumijevanje tržišta.
10. *Transparentnost i izvještavanje:* Pružanje transparentnog izvještavanja o upravljanju rizicima ESG-a je od suštinskog značaja za izgradnju povjerenja zainteresiranih strana.

Osiguravajuća društva moraju razviti robusne mehanizme za izvještavanje i komuniciranje svojih ESG praksi.

11. *Ekonomski uticaj:* Integrisanje ESG rizika može imati značajne ekonomske implikacije. Osiguravajuća društva moraju uravnotežiti troškove povezane sa ovim praksama sa potencijalnim koristima, kao što su poboljšano upravljanje rizikom i poboljšana reputacija.
12. *Usklađivanje sa investicionim strategijama:* Za osiguravajuća društva sa velikim investicionim portfolijima, usklađivanje investicionih strategija sa ESG principima predstavlja veliki izazov. Oni moraju procijeniti i prilagoditi svoja ulaganja tako da odražavaju ESG razmatranja i istovremeno osiguravaju finansijske prinose.

Integracija ESG rizika u industriju osiguranja je od suštinskog značaja za održavanje konkurentnosti i otpornosti na tržištima u razvoju. Ukupno gledano, može se zaključiti da bi efikasno upravljali ovim izazovima, osiguravajuća društva bi trebala dati prioritet razvoju jasnih i robusnih ESG metrika, poboljšati kvalitet podataka kroz strateška partnerstva i ostati informirani o regulatornim promjenama kako bi osigurali usklađenost. Osim toga, osiguravajuća društva moraju prilagoditi svoje modele upravljanja rizicima i preuzimanja osiguranja kako bi uključili ESG faktore, istovremeno podstičući internu ekspertizu kroz obuku. Naglašavanje transparentnosti u izvještavanju, angažovanje sa zainteresovanim stranama i usklađivanje investicionih strategija sa principima ESG-a dodatno će ojačati njihovu tržišnu poziciju i dugoročnu održivost.

3. ESG RIZICI U BIH

Posljednjih godina, ESG standardi dobivaju sve veći značaj u poslovnom sektoru BiH, što je uglavnom rezultat društvenog razvoja i potrebe da se efikasno odgovori na tekuće društvene promjene. Jedan od načina na koji država može odgovoriti je kroz stalnu analizu i prilagođavanje pravnog okvira u skladu sa međunarodnim standardima. Međutim, izvještaji pokazuju da trenutni pravni okvir u BiH, posebno u pogledu ESG standarda, nije u potpunosti usklađen sa međunarodnim okvirima / standardima. Uočena su i praktična pitanja, kao što su spori ili neadekvatni

odgovori nadležnih institucija, koji ometaju odgovorno poslovanje. Kao rezultat toga, kompanije u BiH često provode ESG principe dobrovoljno, vođene svojom sviješću o važnosti rješavanja globalnih izazova lokalnim mjerama (AIRE Centar i UNDP BiH, 2023). Ipak, ESG proces dobija na zamahu i očekuje se da će postati obavezan nakon što BiH uskladi svoje zakonodavstvo sa EU zakonodavstvom, čime praćenje ljudskih prava postaje zakonska obaveza.

U BiH, regulatorni okvir koji pokriva zaštitu životne sredine, zakone o radu i korporativno upravljanje je od suštinskog značaja za poslovanje. Zakoni o životnoj sredini uključuju one o zaštiti zraka, upravljanju otpadom, upravljanju vodama i šumarstvu. U socijalnom segmentu, ključni propisi uključuju radna prava, sigurnost na radnom mjestu, mjere protiv diskriminacije, rodnu ravnopravnost i socijalnu zaštitu. Oni su generalno usklađeni sa međunarodnim konvencijama i preporukama Međunarodne organizacije rada (MOR) te aktima UN-a u oblasti ekonomskih i socijalnih odnosa, aktima Vijeća Evrope, uključujući i sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava, ali i pravo Evropske unije. Korporativno upravljanje je vođeno različitim zakonima koji imaju za cilj usklađivanje prakse sa međunarodnim obavezama, uključujući i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Kompanije se podstiču da usvoje dodatne interne propise, kao što su kodeksi korporativnog upravljanja i mjere transparentnosti, kako bi se unaprijedile odgovorne poslovne prakse (AIRE Centar i UNDP BiH, 2023).

Iako trenutni regulatorni okvir pruža minimalni standard, mnoge kompanije prevazilaze ove zahtjeve dobrovoljno usvajajući ESG principe. Ovo uključuje integraciju dužne pažnje za održivo poslovanje u skladu sa ESG kriterijima, procjenu utjecaja na ljudska prava i životnu sredinu i prilagođavanje struktura upravljanja kako bi se ispunili visoki društveno-ekonomski standardi. Iako ESG izvještavanje nije obavezno, kompanije koje se pridržavaju ovih standarda daju primjer dobre prakse, pokazujući predanost odgovornom poslovanju i pripremajući se za buduće regulatorne zahtjeve.

Literatura o ESG rizicima specifičnim za industriju osiguranja u BiH je relativno rijetka, što odražava početnu fazu integracije ESG rizika na bh tržištu.

Međutim, spoznaje / uvidi se mogu izvući iz regionalnih studija i globalnih trendova. KPMG (2023) naglašava važnost regulatorne podrške i izgradnje kapaciteta za uspješno usvajanje ESG praksi na tržištima u razvoju. Ovi nalazi su posebno relevantni za BiH, gdje se sektor osiguranja još uvijek bori sa temeljnim aspektima integracije ESG-a.

Iz svega prethodno navedenog jasno je da se integracija ESG faktora u poslovne strategije i poslovanje osiguravajućih društava sve više prepoznaje kao kritična komponenta za održivi rast i upravljanje rizicima. Predmetno istraživanje analizira trenutni status integracije ESG-a u industriji osiguranja u BiH, naglašavajući ključne izazove, mogućnosti i stepen u kojem su ovi faktori ugrađeni u korporativnu praksu.

3.1. Metodologija

Kako bi se ocijenilo trenutno stanje i budući izgledi ESG rizika u industriji osiguranja u BiH, u ovom radu korišten je mješoviti pristup istraživanju, uključujući i kvalitativnu i kvantitativnu analizu. Anketni upitnik je osmišljen da se ocijene stavovi i mišljenja odgovornih osoba (uglavnom viši menadžment) u osiguravajućim društvima u vezi s njihovim razumijevanjem, upravljanjem i integracijom ESG rizika u poslovne modele i strategije njihovih osiguravajućih društava.

3.2. Uzorak i prikupljanje podataka

Ciljanu populaciju istraživanja činila su sva osiguravajuća društva koja su poslovala na teritoriji BiH krajem juna 2024. godine. Budući da se radi o relativno malom tržištu, za učešće u anketi uzeto je svih 25 osiguravajućih društava kako bi se osigurala široka geografska zastupljenost tržišta, uključujući i velika i mala osiguravajuća društva, kao i ona sa različitim vlasničkom strukturom.

Istraživanje je provedeno u augustu 2024. godine korištenjem anketnog upitnika distribuiranog elektronskim putem Google forms platforme. Navedena metoda je odabrana zbog efikasnosti, lakšeg pristupa i mogućnosti da se dođe do geografski raspršenog uzorka u relativno kratkom vremenskom periodu. Elektronski format je također olakšao prikupljanje i analizu podataka, obezbjeđujući veću stopu odgovora. Stopa odgovora je bila 60%, što je s

obzirom na ukupnu vrijednost premija i aktive kojim upravljaju relevantno za predmetno istraživanje.

3.3. Dizajn ankete

Anketni upitnik je osmišljen za prikupljanje sveobuhvatnih kvantitativnih i kvalitativnih podataka o osiguravajućim društvima u BiH. Radi se o strukturiranom anketnom upitniku koji je sadržavao ukupno 33 pitanja, podijeljenih u sljedeća područja: osnovne informacije; ESG okvir za upravljanje rizicima; integrisanost ESG rizika u poslovni model / strategiju; ključni izazovi provedbe ESG praksi; ključne šanse provedbe ESG praksi; te poznavanje regulatornog okvira. Sva pitanja su bila ili dihotomna pitanja i pitanja s višestrukim izborom.

3.4. Analiza podataka

Prikupljeni podaci analizirani su upotrebom deskriptivne i inferencijalne statistike. Deskriptivna statistika, kao što su apsolutne i relativne frekvencije, korištena je da se sumiraju odgovori i identifikuju zajednički obrasci. Inferencijalna statistika je korištena da bi se istražili potencijalni odnosi između različitih karakteristika osiguravajućih društava, kao što su odnos veličine osiguravajućeg društva i nivoa ESG integracije, odnos sjedišta osiguravajućeg društva i nivoa ESG integracije, odnos vlasništva osiguravajućeg društva i nivoa ESG integracije.

U istraživanju je prikupljeno ukupno 15 odgovora osiguravajućih društava, od kojih su 8 sa sjedištem u FBiH a 7 sa sjedištem u RS. Vlasnička struktura anketiranih osiguravajućih društava bila je skoro ravnomjerno podijeljena, pri čemu je 60% ispitanika navelo većinsko domaće vlasništvo, a 40% većinsko strano vlasništvo. S obzirom na primarnu vrstu osiguranja, dvije trećine osiguravajućih društava (66,7%) pruža usluge neživotnog osiguranja, dok jedna trećina osiguravajućih društava (33,3%) pruža usluge i životnog i neživotnog osiguranja. Primjetno, nijedno osiguravajuće društvo nije identifikovalo svoj fokus isključivo na životno osiguranje.

Što se tiče finansijskih pokazatelja poslovanja, istraživanje je pokazalo da skoro polovina osiguravajućih društava (46,7%) koja su učestvovala u istraživanju ima imovinu veću od 100 miliona

KM, što ukazuje na njihovo značajno tržišno učešće. Preostalih 53,3% osiguravajućih društava prijavilo je imovinu u rasponu do 100 miliona KM. Kada je u pitanju godišnji prihod od premije, većina osiguravajućih društava (53,3%) je navela premije manje od 40 miliona KM, dok je ostatak osiguravajućih društava iskazao premije veće od 40 miliona KM. Navedeni finansijski indikatori sugerisu da osiguravajuća društava koja su učestvovala u predmetnom istraživanju predstavljaju neke od etabliranih učesnika na tržištu osiguranja u BiH, potencijalno sa resursima neophodnim za podršku sveobuhvatnim inicijativama ESG-a.

Nadalje, rezultati pokazuju da su aktivnosti usmjerene na postizanje ciljeva ESG-a skoro kod polovine osiguravajućih društava (46,7%) u nadležnosti Uprave, kod 13,3% osiguravajućih društava u nadležnosti posebnog ESG odbora / odjela, dok kod jedne trećine (33,3%) uopšte ne postoji formalno vodstvo ESG. Navedeno ukazuje da u većini osiguravajućih društava u BiH formalno postoji strukturiran nadzor ESG-a.

Prilikom evaluacije integracije ESG rizika u poslovni model, svega 20% ispitanika je navelo da su ESG rizici u potpunosti integrisani u sve poslovne procese i odluke, 53,3 % ispitanika je navelo da su ovi rizici djelimično integrisani (uz potrebu za daljim unapređenjem), dok ih je 26,7% istaknulo da ESG rizici uopšte nisu integrisani. S obzirom na navedeno, može se zaključiti da postoje značajne varijabilnosti u stepenu integracije ESG rizika u cjelokupnoj industriji osiguranja, te da je potrebno uložiti dodatne napore kako bi se unaprijedile ESG prakse osiguravajućih društava u BiH.

Što se tiče integracije ESG rizika u organizacionu kulturu i sistem vrijednosti osiguravajućih društava, odgovori su također bili heterogeni: samo 6,7% anketiranih društava je izjavilo da su rizici ESG-a u potpunosti integrisani u organizacijsku kulturu i svakodnevne operacije društva, dok ih je velika većina (66,7%) navela djelomičnu integraciju, s naglaskom na potrebu za poboljšanjem. Nažalost, više od četvrtine anketiranih društava (26,7%) se izjasnilo da ESG rizici nisu uopšte integrisani u njihovu organizacionu kulturu. Ovo ukazuje da, iako postoji određena svijest o problemima ESG-a, njihova puna

integracija u kulturu osiguravajućih društava u BiH je još uvijek u ranoj fazi. Također, integracija ESG faktora u poslovna područja je još uvijek u početnoj fazi, s različitim nivoima usvajanja u osiguravajućim društvima. Prema prikupljenim podacima, 66,7% osiguravajućih društava je integrisalo ESG rizike u područje upravljanja rizicima, po 33,3% u područje poslovne strategije i područje strategije / politike investiranja. Važno je istaknuti da u 33,3% osiguravajućih društava ESG faktori / rizici nisu uopšte integrisani ni u jedno prethodno navedeno područje.

Uzimajući u obzir poslovne procese, rezultati ankete ukazuju da su ESG faktori / rizici integrisani u procese ocjene rizika kod 60% ispitanika, u procese ulaganja za odabrane industrije ili sektore kod 33,3% ispitanika, i u procese određivanja cijena proizvoda za specifične rizike ili poslovne linije kod 26,7% ispitanika. ESG faktori / rizici nisu integrisani ni u jedan navedeni proces kod 33,3% ispitanika.

Kada su u pitanju ESG pristupi odnosno strategije, u 50% slučajeva koristi se tematsko investiranje (ulaganje u specifične poslove i/ili sektore koji su usmjereni na ESG ciljeve, kao što su obnovljivi izvori energije), u 28,6% slučajeva koristi se društveno odgovorno investiranje (fokusanje na investicije koje imaju mjerljive pozitivne ekološke i društvene utjecaje uz ostvarivanje finansijskog povrata), a u 21,4% slučajeva koristi se negativna selekcija (isključivanje investicija u sektore, kompanije ili projekte koji ne ispunjavaju određene ESG kriterije). ESG integracija (uključivanje ESG faktora u sve aspekte investicionih odluka i poslovnih procesa) i aktivni angažman (aktivna saradnja s kompanijama u koje se investira kako bi se poboljšali ESG performanse i prakse) se koriste u manje od 15% analiziranih slučajeva. Nadalje, najveći broj osiguravajućih društava (33,3%) ESG faktore rizika razmatra i na pojedinačnoj i na portfolio osnovi, dok 20% osiguravajućih društava uopšte ne razmatra ESG faktore rizika.

Sa aspekta značajnosti kategorija ESG rizika, istraživanje pokazuje da 40% anketiranih smatra da su ekološki rizici (kao što su klimatske promjene i prirodne katastrofe) najznačajnija kategorija ESG rizika, da 13,3% anketiranih smatra da su to društveni

rizici (kao što su radni uslovi, zdravlje i sigurnost), dok ni jedno osiguravajuće društvo ne smatra upravljačke rizike (kao što su korporativno upravljanje i etika poslovanja) kao najvažniju ESG kategoriju rizika. Međutim, preovlađujući stav, podržan sa 46,7% odgovora, je da su sve navedene kategorije ESG rizika podjednako važne. Navedeno sugerise na neuravnotežen pristup, gdje osiguravajuća društva ne prepoznaju u potpunosti specifičnosti i značaj svake pojedinačne kategorije, već ih tretiraju kao jednako važne bez isticanja prioriteta.

Tri djelatnosti / područja koja su najviše izložena ESG rizicima, prema mišljenju ispitanika, su: prerađivačka industrija (46,7%), poljoprivreda, šumarstvo i ribolov (40%) i vađenje ruda i kamena (26,7%). Kada je u pitanju integracija ESG rizika u procese ocjene i preuzimanja rizika (*engl. underwriting*) 20% ispitanika je ESG rizike integrisalo u procese ocjene i preuzimanja rizika svih proizvoda, 20% ispitanika je ESG rizike integrisalo u procese ocjene i preuzimanja rizika samo specifičnih proizvoda, 26,7% ispitanika je ESG rizike djelomično integrisalo u procese ocjene i preuzimanja rizika sa naznakom potrebe unapređenja, dok ih jedna trećina (33,3%) nije integrisala ESG rizike u procese ocjene i preuzimanja rizika. Gotovo identična je situacija i sa razmatranjem ESG rizika pri izradi i reviziji investicionih strategija.

Iznenadjujuće, izuzetno mali broj osiguravajućih društava koristi bar jednu metodu vrednovanja ESG rizika. Naime, 20% ispitanika koristi scenario analizu, 20% ispitanika koristi stres testove, 13,3% ispitanika koristi vrijednost pod rizikom, dok 33,3% ispitanika koristi neku drugu metodu i/ili model. Jedna trećina ispitanika (33,3%) ne koristi ni jednu metodu vrednovanja ESG rizika.

Stepen integracije ESG faktora / rizika u razvoj novih proizvoda je također vrlo heterogen. Rezultati ukazuju da su ESG faktori ključni i odlučujući kriteriji pri razvoju novih proizvoda kod 13,3% ispitanika, da se ESG faktori razmatraju (ali nisu uvijek odlučujući) kod 26,7% ispitanika, da se ESG faktori uzimaju u obzir samo kod specifičnih proizvoda kod 26,7% ispitanika, dok se ESG faktori ne uzimaju u obzir pri razvoju novih proizvoda kod 33,3% ispitanika.

Prema rezultatima istraživanja skoro polovina ispitanika (46,7%) ne procjenjuje sklonost ka

preuzimanju ESG rizika uopšte, jedna trećina ispitanika (33,3%) koristi kombinovane kvantitativno-kvalitativne analize, dok ni jedan ispitanik ne koristi sofisticirane kvantitativne metode specifično dizajnirane za ESG rizike. Preostalih 20% ispitanika se oslanja isključivo na kvalitativne analize i procjene.

Upravljanje rizicima, regulatorni zahtjevi i mogućnosti ulaganja, prema rezultatima istraživanja, predstavljaju tri glavna pokretača integracije ESG faktora / rizika u osiguravajuća društva u BiH. Naime, 86,7% ispitanika je navelo upravljanje rizicima kao glavni pokretač za usvajanje ESG praksi, dok je 80% ukazalo na regulatorne zahtjeve, a 60% ih je istaknulo mogućnosti ulaganja kao značajan pokretač. U drugom planu su kreiranje vrijednosti i etika (20%), upravljanje interesnim grupama (6,7%) i poslovne / marketing prilike (20%).

Troškovi implementacije ESG okvira, nedostatak relevantnih podataka / heterogeni podaci i ograničena dostupnost ESG proizvoda, prema rezultatima ankete, predstavljaju tri glavna izazova u provedbi ESG praksi. Naime, 73,3% osiguravajućih društava je izjavilo da troškovi implementacije ESG okvira ometaju njihovu sposobnost da u potpunosti integrišu ESG u svoje poslovanje, 53,3% je navelo nedostatak i heterogenost podataka, dok je ih 46,7% naglasilo da je to ograničena dostupnost ESG proizvoda. S druge strane, ni jedno osiguravajuće društvo kao izazove u sprovedbi ESG praksi nije navelo nedostatak homogenih metodologija, strah od manipulativnog marketinga i neusklađenost s investicijskom strategijom. Slično, nedostatak zajedničkih standarda izvještavanja, poteškoće u usklađivanju ESG-a s finansijskim performansama, nedostatak finansijskih sredstava, nedostatak interne stručnosti osoblja, neadekvatnost sa poslovnim modelom i regulatorne prepreke predstavljaju izazove u provedbi ESG praksi za manje od 20% osiguravajućih društava.

Međutim, uprkos navedenim izazovima, postoje prilike za osiguravajuća društva koja integrišu ESG u svoje poslovanje. Kao najveću šansu u sprovođenju ESG praksi 60,0% osiguravajućih društava vidi u mogućnosti povećanja vrijednosti kompanije. Nadalje, 53,3% osiguravajućih društava prepoznaje potencijal da integracija ESG pomaže kompanijama da privuku i zadrže kvalitetne zaposlenike, poboljšaju motivaciju

zaposlenika usadivanjem osjećaja svrhe i povećaju produktivnost u cjelini, dok 46,7% vidi mogućnosti u smanjenju rizika poslovanja i omogućavanju kreiranja optimalnog portfolija imovine.

Skoro 3/4 ispitanika (73,3%) ESG rizike ocjenjuju kao prilike za stvaranje profita, dok 1/4 ispitanika (26,7%) ESG rizike ocjenjuje kao prijetnje za realizaciju ciljeva poslovanja. Ovdje je značajno naglasiti da čak 60% anketiranih osiguravajućih društava ne objavljuje informacije i podateke o ESG rizicima niti prema eksternim niti prema internim interesnim grupama. Dodatno, skoro polovina anketiranih osiguravajućih društava (46,7%) je navela da prati i prilagođava se u potpunosti prema svim relevantnim zakonodavnim i regulatornim zahtjevima. Skoro 2/3 anketiranih osiguravajućih društava (64,3%) je upoznato sa Direktivom o distribuciji osiguranja, dok ih je više od 3/4 (86,7%) upoznato sa CSRD direktivom. Većina anketiranih osiguravajućih društava navedene Direktive ne doživljava ni kao prijetnju ni kao šansu.

Rezultati istraživanja otkrivaju da 2/3 ispitanika (66,7%) ima visok ili srednji nivo razumijevanja usklađenosti sa ESG zahtjevima što ukazuje na snažnu spremnost za implementaciju ESG-a. Međutim, 1/3 ispitanika ima slabo razumijevanje, naglašavajući potrebu za poboljšanim ESG obrazovanjem i obukom kako bi se osigurala sveobuhvatna usklađenost. Nadalje, 40% ispitanika su donošenje globalno usklađenog okvira i jedinstvenih pravila za implementaciju i regulaciju ESG rizika naveli kao najviše preferirani način sveobuhvatne integracije ESG rizika u njihovo osiguravajuće društvo.

S ciljem ispitivanja povezanosti veličine osiguravajućeg društva (mjereno veličinom aktive) i nivoa ESG integracije proveden je *Pearson χ^2 - test* nezavisnosti. Rezultati χ^2 - testa ukazuju da ne postoji statistički značajna povezanost između veličine društva i ESG integracije ($\chi^2(9)=7,44$; p -value=0,592), što implicira da nivo integracije ESG-a ne zavisnosti od veličine osiguravajućeg društva. Slično, ispitana je povezanost između sjedišta društva i nivoa ESG integracije. Također, rezultati sprovedenog testa ukazuju da ne postoji statistički značajna povezanost između sjedišta društva i ESG integracije ($\chi^2(3)=3,95$; p -value=0,267), što sugerise

da nivo integracije ESG-a ne zavisnosti ni od sjedišta osiguravajućeg društva.

Na kraju, procijenjen je odnos između vlasništva kompanije (domaći nasuprot strani) i ESG integracije. Kao što je i očekivano, rezultati istraživanja su pokazali da postoji statistički značajna povezanost između vlasništva kompanije i ESG integracije ($\chi^2(3)=8,75$; p -value=0,033), što upućuje da je tip vlasništva povezan sa nivoom integracije ESG-a u sektoru osiguranja. Prethodni nalazi ukazuju da faktori kao što su veličina kompanije i sjedište ne igraju značajnu ulogu u procesu ESG integracije u osiguravajućim društvima u BiH.

Iako predmetno istraživanje pruža vrijedan uvid u ESG rizike u industriji osiguranja u BiH, važno je navesti nekoliko potencijalnih ograničenja rada. Veličina uzorka od 15 osiguravajućih društava, iako je reprezentativna, možda nije obuhvatila punu raznolikost industrije osiguranja. Osim toga, oslanjanje na podatke samoevaluacije ispitanika putem elektronske ankete može dovesti do pristrasnosti, jer ispitanici mogu precijeniti svoje razumijevanje ili upravljanje rizicima ESG-a. Buduća istraživanja bi se mogla uzeti u obzir navedena ograničenja i proširiti uzorak te koristiti dodatne metode prikupljanja podataka, kao što su intervjui ili studije slučaja.

ZAKLJUČAK

Istraživanje naglašava da se industrija osiguranja u BiH suočava sa značajnim izazovima u integraciji ESG rizika, ali da istovremeno postoje i značajne šanse za poboljšanje finansijskih performansi i dugoročne vrijednosti osiguravajućih društava. Proaktivnim upravljanjem ESG faktorima rizika, osiguravajuća društva u BiH mogu ne samo ublažiti rizike, već i poboljšati svoju tržišnu poziciju i doprinijeti sveukupnim ciljevima održivog ekonomskog razvoja. Na osnovu sprovedenog istraživanja, može se zaključiti da su osiguravajuća društva u BiH tek u početnim fazama integracije ESG faktora rizika u svoje poslovanje. Dok se određeni napredak može primjetiti u pogledu uključivanja ESG rizika u procese ocjene rizika, ulaganja i određivanja cijena proizvoda, i dalje postoje značajni izazovi, kao što su nedostatak homogenih podataka, visoki troškovi

implementacije ESG okvira i ograničena dostupnost ESG proizvoda. Iako su osiguravajuća društva svjesna važnosti ESG rizika, istraživanje ukazuje na potrebu za daljnim obrazovanjem i obukom u vezi s ESG praksama, posebno u kontekstu bolje integracije ovih faktora u organizacionu kulturu i poslovne modele i strategije. Integracija ESG faktora u ključne poslovne procese, kao što su razvoj novih proizvoda i strategije investiranja, još uvijek je u ranoj fazi, što otvara prostor za daljne unaprijeđenje.

Rezultati istraživanja ukazuju da je stepen integracije ESG faktora / rizika u osiguravajuća društva vrlo heterogen, ali da veličina kompanije i sjedište ne igraju značajnu ulogu u tom procesu. Očekivano, rezultati istraživanja su pokazali da postoji statistički značajna povezanost između vlasništva kompanije i stepena ESG integracije. Međutim, osiguravajuća društva u BiH, kao i na ostalim tržištima u razvoju, suočavaju se s dodatnim izazovima zbog ograničenih resursa i stručnosti o ESG pitanjima.

Regulatorni zahtjevi, upravljanje rizicima i mogućnosti ulaganja identifikovani su kao glavni pokretači integracije ESG faktora u osiguravajuća društva. Uprkos izazovima, postoji značajan potencijal za dalji razvoj i implementaciju ESG strategija, koje mogu doprinijeti stvaranju vrijednosti, poboljšanju poslovnih performansi i privlačenju investicija. Iako istraživanje otkriva niz prepreka i varijabilnosti u načinu upravljanja ESG rizicima, postoji jasna svijest o njihovoj važnosti i spremnost za dalju implementaciju, što predstavlja solidnu osnovu za budući razvoj održivog poslovanja u industriji osiguranja u BiH.

Integracija ESG faktora u poslovnu strategiju nije samo korisna, već je neophodna za dugoročni uspjeh. Naime, osiguravajuća društva koja daju prioritet ESG-u mogu značajno poboljšati svoju reputaciju, privući više kapitala, povećati operativnu efikasnost i smanjiti rizike, istovremeno osiguravajući usklađenost sa propisima. Da bi maksimizirala ove prednosti, osiguravajuća društva bi trebalo da usvoje proaktivan, holistički pristup integraciji ESG-a, fokusirajući se na kontinuirano poboljšanje praksi održivosti, transparentno angažovanje interesnih grupa i inovacije u proizvodima i uslugama.

U industriji osiguranja, ESG integracija rizika je od vitalnog značaja za održavanje konkurentnosti i otpornosti na tržištima u razvoju. Osiguravajuća društva bi trebala dati prioritet razvoju jasnih i robusnih ESG metrika, poboljšati kvalitet podataka kroz strateška partnerstva i biti u toku sa regulatornim promjenama kako bi osigurala usklađenost. Osim toga, ona moraju prilagoditi svoje modele upravljanja rizikom i preuzimanja osiguranja kako bi uključili ESG faktore, uz podsticanje interne stručnosti kroz ciljanu obuku. Naglašavanje transparentnosti u izvještavanju, uključivanje interesnih grupa i usklađivanje investicijskih strategija sa ESG principima dodatno će ojačati njihovu tržišnu poziciju i osigurati dugoročnu održivost.

Globalna industrija osiguranja će zasigurno igrati važnu ulogu u procesima ublažavanja i prilagođavanja klimatskim promjenama i ostalim ESG rizicima kroz svoje investicije, proizvode i usluge. Integriranje aspekata održivosti u ponašanje potrošača i poslovanje osiguravajućih društava će doprinijeti boljem sveukupnom upravljanju rizicima.

Na kraju, očekuje se da će ovaj rad skrenuti pažnju interesnim grupama uključenim u problematiku vezanu za ESG faktore, uključujući kompanije, vladine regulatore, finansijske institucije, ali i akademsku i širu društvenu zajednicu. Istovremeno, rad može koristiti kao polazna osnova i smjernica za podršku daljem razvoju i implementaciji ESG praksi u BiH.

LITERATURA

1. Agencija za bankarstvo FBiH (FBA), (2024.), Smjernice za upravljanje rizicima povezanim sa klimatskim promjenama i okolišnim rizicima. FBA. Preuzeto sa: https://www.fba.ba/upload/docs/smjernice_za_upravljanje_rizicima_povezanim_sa_klimatskim_promjenama_i_okolisnim_rizicima_8Oc.pdf
2. AIRE Centar & UNDP BiH, (2023.). Izgradnja održive budućnosti: Poslovni priručnik za ESG standarde. Preuzeto sa: [izgradnja_odrzive_buducnosti_poslovni_prirucnik_za_esg_standarde.pdf](https://www.aires.ba/wp-content/uploads/2023/06/Izgradnja-odrzive-buducnosti-poslovni-prirucnik-za-esg-standarde.pdf)
3. BlackRock, (2021.), Sustainable Investing: A Roadmap for the Future. Preuzeto sa:

4. CISL, (2018.), Gearing up for regulation. Cambridge Institute for Sustainability Leadership. Preuzeto sa: [the-climatewise-principles-independent-review-2018.pdf](https://www.cisl.org.uk/wp-content/uploads/2018/06/the-climatewise-principles-independent-review-2018.pdf)
5. De Giuli, M., Grechi, D. i Tanda, A., (2023.), What do we know about ESG and risk? A systematic and bibliometric review. Corporate Social Responsibility and Environmental Management. 1-13.
6. Deloitte, (2021.), Global Risk Management Survey. Preuzeto sa: [Deloitte-Global-Risk-Management-Survey-2021.pdf](https://www.deloitte.com/global/en/issues/sustainability/global-risk-management-survey-2021.html)
7. Di Tommaso, K. i Mazzuca, M., (2023.), The stock price of European insurance companies: What is the role of ESG factors? Finance Research Letters, 56: 1-7.
8. Dimson, E., Karakas, O., i Li, X., (2020.), Active Ownership. Review of Financial Studies, 33(3): 1684-1715. DOI: [10.1093/rfs/hhz044](https://doi.org/10.1093/rfs/hhz044)
9. Dimson, E., Marsh, P. i Staunton, M., (2020.), Divergent ESG ratings. The Journal of Portfolio Management. 47 (1): 75-87.
10. Eccles, R. G. i Klimenko, S., (2019.), The Investor Revolution. Harvard Business Review, 97(3): 106-116.
11. EIOPA, (2020.), Second Discussion Paper on Methodological Principles of Insurance Stress Testing. European Insurance and Occupational Pensions Authority. EIOPA BoS-20/341
12. EIOPA, (2021.), Opinion on the Supervision of the Use of Climate Change Risk Scenarios in ORS. European Insurance and Occupational Pensions Authority. EIOPA-BoS-21-127
13. EIOPA, (2024.), Sustainable finance activities 2022-2024. European Insurance and Occupational Pensions Authority. Preuzeto sa: <https://www.eiopa.europa.eu/document%20sustainable%20finance%20activities%202022-2024.pdf>
14. Epstein, M. J. i Buhovac, A. R., (2014.), Making Sustainability Work: Best Practices in Managing and Measuring Corporate Social, Environmental, and Economic Impact. Berrett-Koehler Publishers.
15. EU Technical Expert Group, (2020.), Report on EU Taxonomy. Preuzeto sa: [TEG final report on the EU taxonomy](https://www.europa.eu/press-communications/infographic/taxonomy_en)

16. EY, (2022.), ESG and the future of finance in insurance. Ernst & Young Global Limited. Preuzeto sa: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/insurance/insurance-pdfs/ey-esg-and-the-future-of-finance-in-insurance-v8.pdf
17. Freeman, R. E., (2015.), Strategic Management: A Stakeholder Approach. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139192675>
18. Gatzert, N., Reichel, P. i Zitzmann, A., (2020.), Sustainability risks i opportunities in the insurance industry. ZversWiss, 109: 311-331.
19. GRI, (2024), Consolidated Set of the GRI Standards. Global Reporting Initiative. Preuzeto sa: [GRI - GRI Standards English Language](https://www.gri.org/GRI-standards)
20. Hart, S. L. i Milstein, M. B., (2003.), Creating Sustainable Value. Academy of Management Executive, 17(2): 56-67.
21. IAIS-SIF, (2020.), Application Paper on the Supervision of Climate-related Risks in the Insurance Sector. The International Association of Insurance Supervisors. Preuzeto sa: [210525-Application-Paper-on-the-Supervision-of-Climate-related-Risks-in-the-Insurance-Sector.pdf](https://www.iais.org/~/media/Supervision-of-Climate-related-Risks-in-the-Insurance-Sector.pdf)
22. Ioannou, I. i Serafeim, G., (2017.), The Consequences of Mandatory Corporate Sustainability Reporting. Harvard Business School Working Paper, No. 11.
23. Kim, S. i Li, Z., (2021.), Understanding the Impact of ESG Practices in Corporate Finance. Sustainability, 13: 3746. <https://doi.org/10.3390/su13073746>
24. KPMG, (2020.), ESG Reporting and Assurance. Preuzeto sa: [ESG Reporting and Assurance: Are you keeping up with the pace of change?](https://www.kpmg.com/au/issuesandinsights/articlespublications/esg-reporting-and-assurance-are-you-keeping-up-with-the-pace-of-change)
25. KPMG, (2023.), ESG in insurance: Strategy and transformation. KPMG International. Preuzeto sa: assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/uk/pdf/2023/06/strategy-and-transformation.pdf
26. Li, T.-T., Wang, K., Sueyoshi, T. i Wang, D. D., (2021.), ESG: Research Progress and Future Prospects. Sustainability, 13: 11663. <https://doi.org/10.3390/su132111663>
27. McKinsey & Company, (2019.), Five ways that ESG creates value. Preuzeto sa: <https://www.mckinsey.com/~/media/McKinsey/Five-ways-that-ESG-creates-value.pdf>

28. McKinsey & Company, (2020.), Climate change and P&C insurance: The threat and opportunity. Preuzeto sa: <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/climate-change-and-p-and-c-insurance-the-threat-and-opportunity>
29. Pajo, K. i McShane, L., (2017.), Sustainable Business Practices and Their Impact on Employee Attraction and Retention. Journal of Business Ethics, 141(2): 233-250.
30. Porter, M. E. i Kramer, M. R., (2011.), Creating Shared Value. Harvard Business Review, 89(1/2): 62-77.
31. PwC, (2018.), How are your climate change disclosures revealing the true risks and opportunities of your business? PricewaterhouseCoopers AG. Preuzeto sa: https://www.ey.com/en_be/climate-change-disclosures-revealing-risks-opportunities
32. PwC, (2020.), How will ESG performance shape your future? PricewaterhouseCoopers AG. Preuzeto sa: [ey-global-institutional-investor-survey-2020.pdf](https://www.ey.com/en_be/global-institutional-investor-survey-2020.pdf)
33. Sood, K. i Özen, E., (2024.), A systematic review of ESG in the insurance industry: Navigating the path to sustainability. International Journal of Sustainable Development and Planning, 19 (3): 807-821. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.190301>
34. Swiss Re Institute, (2024.), Trends in global insurance markets. Sigma, No 3/2024
35. TCFD, (2017.), Final Report: Recommendations of the Task Force on Climate-related Financial Disclosures. Task Force on Climate-related Financial Disclosures. Preuzeto sa: [FINAL-2017-TCFD-Report-11052018.pdf](https://www.tcfd.org/wp-content/uploads/2017/06/TCFD-Final-Report-2017.pdf)
36. The Geneva Association, (2018.), Climate Change and the Insurance Industry: Taking Action as Risk Managers and Investors. Preuzeto sa: <https://www.genevaassociation.org/sites/default/files/2023-07.pdf>
37. UNDP Srbija, (2023.), Kratki vodič kroz ESG. Preuzeto sa: [izgradnja_odrzive_buducnosti_poslovni_prirucnik_za_esg_standarde.pdf](https://www.undp.org/sites/default/files/2023-07.pdf)
38. UNEP FI, (2012.), PSI Principles for Sustainable Insurance. United Nations Environment Programme Finance Initiative. Preuzeto sa: [PSI_document-en.pdf](https://www.unepfi.org/psi/psi-document-en.pdf)
39. UNEP FI, (2019.), Insuring the Climate Transition: Enhancing ESG Integration in the Insurance Industry. United Nations Environment Programme Finance Initiative. Preuzeto sa: [PSI-TCFD-final-report.pdf](https://www.unepfi.org/psi-tcfd-final-report.pdf)
40. UNEP FI, (2021.), Insuring the Climate Transition: Enhancing the insurance industry's assessment of climate change futures. United Nations Environment Programme Finance Initiative. Preuzeto sa: [PSI-TCFD-final-report.pdf](https://www.unepfi.org/psi-tcfd-final-report.pdf)
41. Wu, Z. i Chen, S., (2024.), Does Environmental, Social, and Governance (ESG) Performance Improve Financial Institutions' Efficiency? Evidence from China. Mathematics, 12: 1369. <https://doi.org/10.3390/math12091369>
42. Zeng, Y., Zhang, J., i Liu, Y., (2021.), ESG Investing and Stock Price Synchronicity: Evidence from Global Markets. Journal of Business Ethics, 170(2): 249-269.

Časopis za ekonomiju i politiku tranzicije

POLITIKA

EKONOMIJA

EKONOMIJA

POLITIKA